

СЕРГІЙ ПОЛУЛЯХ

День запитань без відповіді
(роман-новела)

Харків – Кропивницький
2023

УДК

**Сергій Полулях. День запитань без відповіді (роман-новела). –
Харків: Мачулін — 2023. – 98 с.**

У романі з такою назвою відповіді на непрості запитання суспільного та особистого характеру шукає наш сучасник, журналіст з обласного центру, який потрапив у складні життєві обставини. За цей день він встигає зробити відкриття про справжні стосунки Шевченка і Гоголя, переписав історію звільнення Тараса з кріпацтва та познайомити читачів з причинами появи імен літературних героїв на сторінках творів класиків, з їхніми сумнівами і роздумами. Він зумів розглянути кілька світоглядних питань з колегами і зробити свій вибір в коханні і житті, ділиться секретами роботи журналістського цеху.

Видання розраховане на широке коло читачів.

ISBN

© С. Полулях, 2023

День запитань без відповіді

Роман-новела

– От їй бо, повішусь!, – вкотре твердо вирішив лобатий парубок, мерзлякувато струснувшись всім тілом. А що ще думати хлопцю, який жив мріями небесними, чия голова була заповнена коханням і думами про все на світі, бо і в думках, і в снах він жив не цим осоружним життям, а ширяв орлом аж між зорі, але не йому вирішувати, що робити сьогодні, завтра, завжди? От він і думав, що врятувати від моторошної непорушності буття могла лише смерть і його спиняло лише бажання побачити завтрашній схід сонця, а ще дужче – чорні очі (ось поцілую і все), але насправді – страх і шкода самого себе. А ще – яксь непевна надія, але не віра, що раптом вся оця могильна одноманітність життя закінчиться. Він не знав і навіть не мріяв, як це станеться, але боязко сподівався, що станеться і тоді все буде не так, як зараз – ніби вийде сонце і осяє все навкруги, стане світло, ось і вся надія. Тому, його настрої часто перекидався, як весняна погода, сльози змінювалися сміхом, сміх – думами, а ось смерть була вічною і непорушною, від неї віяло крижаним спокоєм і урочистістю. Йому ввижалося сонячно-жовте сяйво церковних свічок, гаряче шурхотіння золотих попівських риз біля його труни і заплакані очі гарненьких дівчат. Він аж озирнувся, наскільки живою і яскравішою була намальована його уявою картина за цей холодний і сірий, аж до нудоти, день.

...Вітер з самого ранку бездумно і вперто розхитував верхівки гнучких беріз. До їхніх брудно-білих стовбурів, обмотаних, ніби ганчір'ям, клаптиками облізлої прозорої кори, якісь велетні по-прив'язували хмари з низького і важкого, аж ось-ось проломить дахи, кошлатого неба. На вулиці було ще холодно, тому темно-зелена фарба у дерев'яному відрі загусли і неохоче лягала на погано обтесані дошки. Хазяїн сказав, що для паркану і так згодиться, а теплої пори на таку роботу буде шкода часу.

Хлопець продовжував механічно ялозити квачем по паркану вгору і вниз, вгору і вниз, вдивляючись в екіпажі, які на мить з'являлись, мов у картинній рамі в кінці провулку і зникали разом з голосами, цоканням кінських копит і гуркотом коліс по бруківці. Перехожі теж з'являлися на якусь мить в рамі і зникали, гомонячи про своє і нікому не було ніякого діла до якогось там паркану і хлопця в заляпаному фарбою сірому халаті, який в насмішку хтось з гостей господаря назвав «хітоном». З вулиці,

немов з живої картини, бо картини це і справді інший світ для глядача, знову ляснув чийсь веселий сміх і затих, розчинився в сірості вологого повітря.

Тарас Грушка, як його тут звали ще по–старому, по–сільському, зітхнув, продовжуючи в такт фарбуванню ворухити посинілими губами, складати слова, закінчення до закінчення, немов нанизував намисто, як це він любив робити ще з дитинства: «Холодна...голодна...гуляє по полю...волю...льолью...долю.....кляне свою долю».

Його змалечку приваблювала незрозуміла ритмічна мелодійність однакових закінчень слів у піснях, які колись співала мати або в приказках, безліч яких знав дід. Закінчення слів, які повторювалися в піснях раз-у - раз, якимось несподівано додавали словам ваги і значущості, виривалися з одноманітного в простій мові речення і ставали легкими і зрозумілими до сприйняття мелодійними рядками. Малий хлопець, ледь навчившись розмовляти, несвідомо повторював слова, які закінчувалися однаково, хоча дорослі думали, що це він белькоче щось по-дитячому. Звичка гратися в римування залишилася і переросла в щось інше, в вірші, які він складав, скільки себе і пам'ятав, як ось і зараз.

Хлопець озирнувся навколо, немов уперше побачив схожу на спалах, сліпучу пляму синього неба серед кошлатих хмар, тонко різьблені гілки беріз і почув голоси зі столичної вулиці. Це був недосяжний і такий близький світ, але на віки відгороджений від нього парканом і від усвідомлення свого нещасного становища знову похололо в грудях, ніби там, де мала бути душа, утворилася порожнеча: «От повішусь, їй-бо, повішусь», - і зозла кинув квача в відро, аж хлюпнуло навсібіч, а потім довго дивився, як фарба сповзала з халата довгими і тягучими, як його горе, краплями і падала на витоптану його ногами землю біля паркану.

Він ще якийсь час дивився на багату і світлу вулицю, продовжуючи нанизувати слова «муки...руки...круки...науки» і мріяв про якусь хворобу, від якої б настала легка смерть, або про порошки, які можна ковтнути на ніч, щоб уже не прокинутись, або втопитися, бо ввечері йому було обіцяно різок за те, що читав свої вірші для двірні, а управитель – «пся крев, лайдак», почув чи йому донесли, що малярчук знову приходив і смішив двірню, відволікаючи від роботи. Різок не хотілося, але не так різок, як отого лютого приниження, бо не всі з двірні любили, коли Тарас приходив з волі; всі думали, що він живе в місті ледь не сам по собі, тому заздрили і навіть раділи, кому йому діставалося

від управителя, який лише чекав нагоди. Але уявивши шкірою чорну холодну Невську воду, по якій пливли крижини, струснувся всім тілом, мов собака від холоду і почав думати про те, що комусь ось і не потрібно мерзнути чи фарбувати остогидлий паркан, а йому тільки оце, тільки оце, тільки оце!

2

Вранці, коли ще не потрібно було підніматися, думалося особливо добре. У мізках спливали ще нічні, неясні і нечіткі думки, але якраз у цей час вони найчастіше набували довершеного вигляду:

- От цікаво, чому Гоголь не любив Шевченка? Про Шевченка він згадувати і розмовляти не намагався, а якщо запитували, відповідав, що в Шевченка є талант, але забагато дьогтю. А дьоготь це, потрібно думати, народ, мужича тема? А з іншого боку, Гоголь любив Україну, хоча жив для Росії. А може лише для царя, з рук якого годувався все своє життя? Що, «часи були такі»? Завжди якісь часи. От як дізнатися, де він був справжнім? Коли писав «Вечори» і «Тараса Бульбу», чи коли лаяв Тараса? Тарас, Тарас... І тут Тарас. А що, коли? Та ні, не може бути! Але ж і Бульба - Тарас, і Шевченко – також Тарас! Ну то і що? Та нічого, ні-чо-го. А, все - таки, могло бути, що? Та ні! – Олександр Касьяненко, якого друзі називали Касьяном, та він і сам зник до прізвиська, ніби до рідного імені, аж підскочив, потім схопився з ліжка і ледь не гримнув на підлогу, заплутавшись у простирадлі, але врятувався тим, що з розгону всівся, скоріше впав на ліжку, діставши спиною стіни, аж забив потилицю.

Хвильку почекавши, доки переболить, втер з лоба піт, який несподівано виступив чи то з переляку від падіння, чи то від думки, яка підкинула його з постелі.

- Не може бути!, - Касьян почухав ударене місце і знову схопившись на рівні, розвів руками штори і визирнув у вікно.

У світі було сіро і незрозуміло – чи то рання весна, чи то пізня зима – снігу вже немає, а сміття після зими з тюремних дворів багатопверхівок ще не прибрали.

- Та це ж!, - зблиснуло в голові слово – видиво чи каритна чіткої думки і він в один крок діставшись до столу, вхопив олівець, який завжди тримав наготові, а не ручку, бо вночі не видно пише чи ні, щоб записувати нічні чи сонні думки, (а то скільки всього пропало, якщо не записати). Олександр почав черкати олівцем, скорочуючи слова і літери, щоб не втратити думку – «шевч. Тар- Гоголь. Бульб. Тарас.

Чому? Спочатку – тарас, потім – тарас? Бульба тар, тому що Ш-ко Т? - і кинув олівець.

- Треба додумати до кінця, додумати, а раптом? Та ні, засміють, - і знесилений мозковим вибухом чи вражений придуманим, знову ліг на ліжко, відкинувши простирадло аж до стіни, щоб не заважало.

Перед очима було вікно, за яким вітер хитав мокрі і чорні гілки берестів, каштанів і однієї берези, над дахом сусіднього будинку гнало хмари, на ринвах сиділи ворони, які з настанням тепла вже покинули свої зграї і тепер виглядали весну поодиноці, весь час на когось ображено каркаючи.

За нападом активності, яка щойно опанувала все єство сорока п'ятирічного чоловіка так, що аж тілу стало спекотно, швидко, ніби важка хвиля, надійшла і накрила апатія, та така, що було важко поворухнути рукою. Думки враз припинили свій лет, схололий погляд ковзнув по завіконню і зупинився на вороні, яка під поривами вітру смішно балансувала на дроті, час від часу відкриваючи дзьоба, мабуть каркала від задоволення.

Касьяну захотілося відвернутися до стіни.

За емоційною збудженістю, навіть вибухом свідомості, настала цілковита спустошеність, яка межувала з фізичним виснаженням. Йому вже не хотілося ні бігти, ні щось пропонувати, ні навіть думати. Таке з ним трапилося не вперше. За свої сорок з лишком років Касьяну довелося багато працювати на “підприємствах і новобудовах народного господарства”, якщо казати газетним штампом, аж доки ледь не випадково його запросили працювати в маленьку профспілкову газету.

Якраз почалися часи змін, «перебудова» закінчилася нічим, але саме вона дала можливість багатьом хоча б думати інакше, ніж було запрограмовано на десятиріччя вперед. Правда, в більшості людей справа далі мрій і сподівань не пішла, але деякі комсомольці швидко зметикували і взялися за бізнес-посередництво чи повідкривали відеосалони, коли всі інші шукали нові можливості лише в нових балачках. Але часи таки змінилися, як і правила, і хто зумів чи мав хист, вирвалися з свого звичного середовища. Це спочатку багатьом подобалося, особливо людям творчим, ким ще з шкільних років був і Касьян, навіть друкувався в місцевій газеті. І хоча в радянські часи він був звичайним робітником, та через заняття в літературному гуртку був знайомий з редакторами і журналістами, і не лише знайомий, але і товаришував аж до гостин і випивок. Тому коли на першій хвилі бізнесу йому вдалося заробити трохи

грошей, знайомий запропонував спробувати свої сили в газеті і заодно допомогти їй грошима «для розкрутки», адже плани були грандіозні.

Олександр погодився, бо до творчості його таки тягнуло, але і хвилювався, бо де він, а де газета, адже це зовсім інший світ і життя! До цього часу він дійсно писав, але ж для себе і від себе, не задумуючись, звідки бралися слова і думки, а в газеті, мабуть, не так, там потрібно не бавитися в слова, а робити матеріали. Своє захоплення він вважав несерйозним, а по правді – взагалі нічого не вважав і не задумувався. Писалися вірші і проза, іноді друкувалися в газеті, і слава Богу. Про серйозне заняття літературою, тим більше журналістикою, він навіть не мріяв. Це ніби ліпити-ліпити пасочки з піску, і раптом взятися будувати справжній будинок.

Як не дивно, але йому з першого разу вдалося написати для газети репортажний текст, редактор навіть здивувався. Майже одночасно з дебютом в газеті, те саме відбулося і на новоствореному в їхньому шахтарському місті телевізійному каналі, куди він прийшов за завданням редактора – читачі мали знати, що відбувається по той бік голубого екрану. Потім вже до редакції газети прийшов телегуру і запропонував саме Олександрові спробувати себе в кадрі. На його думку той підходив фактурно і інтелектуально, не лише писав, але і розмовляв українською. Так він став кореспондентом, вивчаючи ази професії на практиці, а теорію – де тільки можна.

Нова справа захоплювала, але його спочатку стримувала, навіть тиснула і пригинала до землі багаторічна робітничка біографія і спадковість, а ще - відсутність бажання чогось досягати в житті, за щось боротися. Можливо, через сімейне виховання, де не було прийнято ставити перед дітьми мету – все було визначено наперед – дитсадок, школа, робота. Тому, отримавши редакційне завдання, молодому, хоча і в не малих роках літпрацівнику спочатку було дуже незручно заходити в кабінет до «начальства», якщо йому доручали зробити матеріал про підприємство. Через цю скутість не раз довелось буквально змушувати себе набрати номер телефону або відкривати двері в приймальню, щоб промовити звичайну фразу на зразок "доброго дня, я з такої-то газети". «Вилікуватись» допомогла згадка про те, як він працюючи зварником, навчився ходити без страховки по вузьким двохтавровим балкам, перекинутим між колонами - просто наказуєш собі не думати про прірву і йдеш, бажано швидко, весело і рішуче. Інакше - засумнівався,

значить перелякався, і або впав, або залякав на місці, не в змозі поворохнутися. Інколи таких монтажників доводилося знімати з висоти - людину просто паралізувало і вона не могла сама спуститися на землю.

Можливо, від тієї давньої невпевненості, в Касьяна і досі траплялися такі перепади в настроях, що будь-яка невдача, навіть натяк на неї, одразу повертала його в первісний стан апатії, коли все ставало непотрібним і безглуздим, навіть саме життя. Тоді не було дня, коли б він не подумав про користь якихось смертельних пігулок, за допомогою яких вирішуються всі проблеми. Про це він серйозно роздумував і зараз, коли нова політична хвиля знову кинула його, немов рибину, на пустельний берег безнадії, простіше кажучи, він був змушений піти з телестудії і ось уже котрий день вперто проганяв думки про необхідність щось робити, кудись іти, за щось боротися.

Було й інше, що виводило його з рівноваги. Здавалося, що в його новому світі все по-іншому - чистіше, чесніше і справедливіше, ніж в житті, адже газети, радіо і телебачення багато писали і розповідали на теми моралі і суспільної проблематики. Автори вчили народ що таке добро, і що таке зло, тому і самі мали бути взірцем добропорядності, але і тут була заздрість, кар'єризм, підступність і підлість. І тут потрібно було боротися за місце під сонцем, уміти настояти на своєму і ставити недоброзичливців на місце.

Вже потім він побачив, що в цьому середовищі потрібно було мати зв'язки або щастя, щоб потрапити в систему, хоча особливих талантів і не спостерігалось. Тут цінувалися знайомства, протекції, друзі чи под-ружки і це часто було вирішальним фактором у суперчці таланту з бла-гом. Вже працюючи в обласній газеті Касьян сперечався з редактором, відмовляючись переробляти матеріали, надіслані одним районним коле-гою. Це були відверто графоманські тексти, навіть не для стіннівки, тому їх потрібно було фактично писати наново, використавши лише інформа-ційний привід. Тим не менше, той бідака був заслуженим, навіть керував районним радіо чи щось таке, і протримався в професії аж до пенсії, на яку і вийшов, обвішаний подяками і грамотами. І на телебаченні виста-чало випадкових людей, але нічого, працювали навіть ведучими, хоча не могли без папірця зв'язати двох слів і якщо запитання закінчувалися, один відомий телегуру просто повторював те, що вже зпитував раніше.

Так тут ділили і журналістські або мистецькі премії чи відзнаки –

існувало коло друзів чи партнерів, де по черзі розподіляли нагороди серед своїх. Таким же чином видавалися і книжки за рахунок бюджету – без протекції майже не було шансів.

Пробитися в таке досить консервативне середовище було складно, проте Касьян набув такого досвіду важкого підйому шаблями кар'єрної драбини на телебаченні, якого не мали інші і це загартувало. Він десятки разів міг зупинитися, не знайти оператора, а коли навчився знімати - то відеокамери чи акумулятора. І все – на цьому б історія його мрії закінчилася, але вперто продовжував робити своє і багато чому навчився. Нікому більше не доводилось буквально змушувати себе знаходити якісь можливості хоча б зняти сюжет позиченою відеокамерою в своєму місті, щоб монтувати його аж в обласному центрі. Ніхто інший не працював безплатно, без студії і техніки, аби не втратити майже примарну можливість пробитися. Він один здогадався писати тексти за відеорядом, бо навчився знімати монтажно і дійшов до того, що слова лягали точно на відзняті кадри. Всі інші монтували відеоряд по тексту і коли спостерігали начитку в монтажній, думали, що він привозив уже змонтоване для начитки відео. Олександр кілька місяців добирався в область всіма правдами і неправдами, бо на початку 90-х міжміські рейси стали рідкістю, допомагали електрички, потяги, знайомі і голосування на трасі. І врешті-решт керівник приватного обласного каналу взяв його на постійну роботу власним кореспондентом по кількох районах, де він і розвернувся, почавши знімати не лише сюжети, але і аналітичні програми.

За якийсь час в рідному місті стало тісно і він взагалі переїхав до обласного центру, зрозумівши, що в більшому місті і більші інформаційні можливості. Та і тоді доводилося жити невідомо де - аж в бойлерній чи покинутій хаті або в редакції, під якою до півночі гримів танцювальний клуб. Через самотність і харчувався аби-як, а від'їдався на вихідних, коли приїздив додому. У великому місті він швидко здобув прихильність глядачів-читачів області, а потім став редактором і не завдяки хитрощам, а винятково дякуючи здібностям і працездатності, бо писав і робив сюжетів набагато більше за колег. Але він пам'ятав скількох зусиль це інколи коштувало, навіть принижень, бо долати себе – значить ламати. Через це знову починати все з нуля не було ніякого бажання. Тому в настрої зараз було більше безнадії і байдужості.

І цього дня він прокинувся рано і довго лежав, жалкуючи за розбитими сподіваннями і несамохіть почав згадувати минуле. Потроху спогади про неймовірний і цікавий початок журналістської кар'єри повернули гарний настрій і енергетику. Він відчув бажання займатися новою справою і робити несподівані відкриття, створювати те нове, що подобалося глядачам і це завжди надихало. Касьян знову поринув у таке натхнення, що переконувати себе у необхідності щось робити було вже зайвим.

Він рвучко крутнувся на бік, взявся за телефон, який ще звечора, щоб не чути, заховав подалі під подушку, знайшов прізвище і натиснув виклик, продовжуючи думати про Гоголя, який не любив Шевченка, але насправді...

- І чого б я ото відволікав людей від роботи?, - буркнуло в слухавці голосом доброго знайомого, - чого тобі?

Сергій був викладачем історії в місцевому інституті, які враз стали університетами, весь час працював з архівними матеріалами, щось досліджував, писав чи правив рукописи, тому завжди був занурений в свої розвідки по самі вуха, навіть зранку, і дуже не любив, коли його турбували.

- Та я оце подумав, – як завжди, знігився Касьян, коли треба було прямо висловити свою думку, бо в віршах чи текстах він такої скутості, як у розмові з живими людьми, не відчував. Сергій невдоволено засопів, збирався щось сказати, але Касьян випередив:

- Я зробив відкриття!, - раптом несподівано для себе прокричав він у телефон і перевів дух. Сергій засміявся:

- Пляшку відкоркував, чи що? Ти хоч не лякай.

- Та ні, я серйозно. От може ж бути, що Гоголь назвав Тарасом свого Тараса на честь нашого Тараса? Га?

У слухавці сплюнули:

- Тьху ти! Якого ще Тараса?!, - але потім співрозмовник швидко підхопив думку, - звідки?! Та ну, не може такого бути, не заважай, - і вже збирався вимкнутися, як щось його зупинило, - а знаєш, що? У мене голова на сьогодні вже не варить, з ночі сиджу, втомився. Підходь зараз на ринок, у нашу забігайлівку та пропустимо по склянці отого шмурдяка, що вони називають кримським вином. Добре?

- Добре, - погодився Касьян.

Він швидко одягнувся і пішов на їхню «точку», в кафешку на ринку. Колись “творча інтелігенція” міста збиралася в підвальному кафе

на Шевченка, але там змінився господар, після чого стало дорого і незатишно, тому всі перебралися поближе до вулиці Гоголя, на ринок. В цій кафешці було завжди гамірно, інколи аж занадто, але оскільки столи стояли під наметом на вулиці, то можна було не лише випивати, але і палити цигарки. Та і ціни тут були підходящі, як і географія закладу – самісінький центр міста. Тому там і любила збиратись місцева інтелігенція, але не тільки. Там вистачало різного люду, представників всіх, як кажуть у промовах, верств і прошарків. Тут часто бувало аж надто демократично, тобто галасливо і буйно, що оберталось скандалами, сварками і бійками. На це друзі вже звикли не звертати уваги, хіба що невдоволено кривились, коли через галас було погано чути співрозмовника.

Давнього клієнта радо зустріла моложавка білявочка, яка таки виокремлювала журналістів і художників з-поміж інших відвідувачів і заторохтіла:

- Давненько Ви не заходили. А Вас уже хтось питав. Вам як завжди?, - але він встиг її зупинити, коли вона вже почала наливати вино, яке тут чомусь називали «бастардо». Касьян пам'ятав його кримський терпкуватий і духмяний смак, але яке було на смак справжнє вино під такою назвою, він не знав:

- Ні, ні. Здрастуйте. Мені чаю, - а потім для чогось додав «поки що», хоча вже кілька місяців, як повністю «зав'язав».

Не так давно він якось очікувано, хоча і несподівано навіть для себе кинув не лише випивати, але і палити, що не залишилося непоміченим у журналістсько-мистецькому середовищі. Те, що алкоголь до добра не доведе, всі вони знали добре і всі, час від часу, відчували на собі наслідки цієї звички в вигляді якщо не пригод з п'яних очей, то сімейних скандалів або і неприємностей на роботі. Окрім того, з їхніми доходами, на випивку завжди бракувало грошей, тому майже всі брали в борг і були винні один одному, але в цьому кафе їм за потреби наливали під чесне слово, як вони казали, «на хрестик».

Народ, ніби діти про вихователів у дитсадку, думає, що журналісти інші люди, ледь не святі, але насправді, ці хлопці грішили на випивку дай Бог кожному! Чомусь вважалося, що алкоголь сприяє творчості, але насправді алкоголь змушував людину жити в своєму ритмі, задавав порядок денний в прямому розумінні, за яким будь-яку справу чи день потрібно закінчувати за чаркою і не тому, що хотілося випити, а тому, що так було заведено. Вечірня чарка чи кухоль пива займали своє місце в

підсвідомості людини ще зранку і частенько справи підлагоджувалися таким чином, що похід в кафе ставав логічним закінченням дня, мовляв, справу зроблено, можна і відпочити - заслужив! Це було ритуалом, необхідністю на рівні читання газет чи спілкування, яке без алкоголю вже і не уявлялося.

Тому творчі люди щодня збиралися, випивали, спілкувалися і знову випивали, навіть напивалися, а зранку йшли на роботу з думкою про те, що ввечері чекає приємна мить абстрагування від буденних справ за допомогою пива, вина чи горілки. І де ж як не тут, серед своїх, можна було поскаржитися на власників чи редакторів, які в провінції тримали працівників в чорному тілі, хоча самі заробляли гроші і на замовних матеріалах, і на виданні лівих газет за кошти редакцій, і на підігруванні політикам чи владі, але змушували це робити своїх кріпаків. Самі заробляли, будували нові хати, їздили за кордони, навчали там своїх дітей, обідали в ресторанах, ганяли редакційні авто, ніби власні, а кореспондентам платили копійки, якщо платили взагалі.

Співробітники редакцій, попри слухняність на роботі, відривалися на отаких посиденьках – там можна було досхочу посміятися з роботодавців, з їхньої пихатості, жадібності чи ще чогось – недоліків вистачало. Деякі редактори, де тільки могли, засвідчували свою значущість, наприклад, перебуваючи в гостях, обов'язково телефонували в редакцію і суворим голосом допитувалися, як іде підготовка номера, хоча це було зайвим – люди спокійно обходилися і без вказівок. Але вони бралися за телефон не для вказівок, а щоб всі відзначили важливість персони, з якою їм випала честь сидіти за одним столом.

Але це було поза редакцією, бо журналісти, як і всі в часи СРСР, майже не сперечалися з керівництвом, тобто, з редакторами, бо ті мали важелі впливу, як фінансові, так і моральні - могли без пояснень “зарубати” матеріал або понівечити його правками. Деякі редактори і правили не тому, що це було потрібно, а щоб продемонструвати свою владу і авторитет. Касьян навіть придумав про них жартівливе гасло, на кшталт радянських, першотравневих. В часи СРСР, перед святами, всі газети друкували набір гасел, які художники на підприємствах мали зобразити на святкових транспарантах, але невідомі жартівники придумали власні - “Зустрінемо 21 з’їзд КПРС високоякісною цеглою” або “Наша сила в плавках”(це про металургів). Касьян придумав гасло для редакторів: “Наша сила в правках”, чим дуже потішив колег.

Зрозуміло, що в їхньому середовищі багато говорили і про мистецтво

чи політику, літературу чи історію, вистачало і суперечок, бо градус спілкування постійно підвищувався. А яка ж розмова без обміну інформацією про чиновників, про їхні “косяки” і грішки, про обмовки і помилки, про які не писали, але журналісти про все і всіх знали? А історії про життя самих журналістів і представників богеми, де теж косячили, зраджували, закохувалися, розлучалися і одружувалися, потрапляли в комічні чи трагічні ситуації - тем для розмов було досить, особливо, якщо їх підігривав алкоголь. Хтось обов'язково згадував випадки, як журналісти «давали в штангу», тобто, помилялися або робили гострі матеріали, які викликали резонанс або гнів у начальства. Не раз згадували і Касьянові витівки, наприклад, як він «послав» самого губернатора (насправді, не послав, а лише грюкнув дверима головного кабінету, сказавши, що по їхньому робити не буде). За це він вкотре позбувся роботи. Або як він зробив сюжет про колегу-газетяра, який оббирав тодішні колгоспи, бо звук, що його боялися, адже міг ославити в партійній газеті. Люди поскаржились, а Касьян непомітно зняв на камеру, як той виходив з ковбасного цеху обвішаний сосисками, ніби кулеметними стрічками, бо руки були зайняті торбами з ковбасою і м'ясом. Всі думали, що після такої ганьби пенсіонер хоча б звільниться, але ні – лише погрожував судом.

Потрібно визнати, що багато журналістів таки навчилися непогано підроблятися, особливо під час роботи над матеріалами з села – голови колгоспів ніколи не відмовляли в допомозі мішком бороша чи цукру. Особливо про «багаті села» любили згадувати старші колеги, як для журналістів накривали «поляни» десь в посадках чи на ставках. Навіть викопували для зручності канавки біля імпровізованого столу на траві – «щоб ноги не помліли». Касьян і сам пригадував випадок, як вперше отримав гонорар у вигляді «тормозка» з свята урожаю, але так насвяткувався, що забув його забрати у водія голови колгоспу. Але не любив згадувати, як одного разу на роковини війни в Зеленій Брамі зібрали вдів, влаштували їм концерт і дуже скромне частування – по шматочку банану, цукерці і по склянці лимонаду. А коли журналісти поверталися в місто, на узліссі їх чекала «поляна» з свіжиною, салатами-нарізками і горілкою з пивом. Касьян не зміг залишитися, згадуючи, як пригощали вдів і поїхав, зіславшись на термінову роботу.

Це був один з так званих фуршетів, які теж були улюбленою темою розмов і спогадів. Свого часу фуршети для журналістів влаштовувалися багато і часто, ледь не після кожної прес-конференції, зустрічі з

політиками чи кандидатами в депутати або прес-турів – виїздив десь в райони, не кажучи вже про відкриття якогось об'єкту. Особливою щедрістю відзначалися, як не дивно, силовики, тому до них на щонедільні прес-конференції ходили, як на свято. І така робота з пресою давала свої результати. Касьян по собі знав, як після чаркування з керівництвом вже був не таким жорстким в оцінках і замість «змолов дурницю» писав «висловив дискусійну думку». Як ти будеш критикувати, коли тебе пригощав полковник чи генерал зі словами: «Сам п'ю і вас запрошую»? Але часи змінилися, помінялася ситуація в країні і фуршети практично зійшли нанівець. А можливо пресу перестали боятися, тому і запобігати перед нею припинили. Один керівник з цього приводу казав, що з журналістами треба поводитись, як з жуком-смердючкою – ненароком не придавити. Залишалося лише згадувати фуршетні круїзи на прогулянковому катері по Дніпру або багатющі ресторанні прес-конференції, з яких деякі колеги намагалися непомітно взяти додому якісь делікатеси – бідність давалася взнаки. Тому п'ючи дешеве вино і ледь не самогон, українські журналісти мріяли про західний стиль роботи, де журналістам нібито видавалися гроші на представницькі розходи, типу зустріч з інформатором в кафе.

А суди? Це була окрема сторінка, до якої не хотілося потрапляти, та куди ж подітися, якщо політики і бізнесмени навчилися подавати позови, навіть на кому чи крапку. А коли все закінчувалося або вибаченнями, або виправданням – залишалося лише сміятися та згадувати. Хоча були випадки, коли журналістів і ЗМІ таки засуджували на величезні виплати за нібито «образу честі і гідності» - теж тема, яка ніколи не набридала. Інколи бажання засудити журналіста закривало очі і Феміді, і адвокатам замовників. Якось Касьяна таки засудили до мінімального штрафу за сюжет, який він не робив. Адвокат, ніби вибачаючись сказав, що це зробили, щоб заспокоїти позивача – присудили всього пару сотень гривень, коли той вимагав кілька десятків тисяч відшкодування: «Ви ж не будете подавати апеляцію з-за якихось сотні-другої гривень?»

Але найбільше любили веселі історії, наприклад, як у п'яного оператора вкрали відеокамеру, або як відповідальний секретар пропив плівки свіжого номера газети, які мав відвезти в друкарню. Або як черговий випускаючий помилково вивів в етер матюки, або як приїздили на зйомки без камер чи відеокасет. Або як власник приватного телеканалу встановив у студії схожу на бетономішалку установку для виробництва солодкої вати(бізнес!) і вона так гриміла, хоч вішайся, а для запису звуку

оператори просили ватника вимкнути двигун. Згадували і земляка, який став ведучим в Києві, забронзовів і добряче випивав, але коли лунала команда «камера!» - миттєво перевтілювався і читав в кадрі підводки, ніби і не пив. Або згадували газетні чи етерні ляпи. Наприклад, як замість «головного мільціонера» області, його назвали «головним мільціонером» та ще і змінили його прізвище – вийшов «нолик». Це потім було смішно, але згадували і власні помилки, і чужі – таких історій було багато і вони ніколи не набридали.

Можливо тому тут панувала і своя, особлива атмосфера давньої дружби і приязні, в яку постійно хотілося занурюватися. Це спонукало до «повторів» і навіть обіймів, до нових тостів і просто випитих „під розмову” чарок. Але часто, якщо не завжди, алкоголь брав гору над емоціями і тоді вже пили не від повноти почуттів, а просто так, бо «зеленого змія мучила спрага».

Час від часу чи не кожен з них давав собі слово «зав’язати», але якось не дуже виходило. Серед журналістів і митців траплялися такі відчайдухи, що елементарно впадали в алкогольний запій, забуваючи про все на світі, а декого випивка і взагалі зводила не лише з професії, але і з світу.

Касьян колись теж пив багато і часто, але Бог дав йому здатність робити це лише після роботи на відпочинку, тому алкоголь ніколи не стояв на заваді справам і йому не потрібно було обирати між випивкою і роботою. Декому це не вдавалося, адже в традиціях місцевої журналістики було можливим випивати і в «процесі» написання матеріалу. Як казали такі спеціалісти, вся справа в дотриманні своєї «норми» і в здатності зробити свою роботу, тобто написати текст і після «ста п’ятдесяти з причепом».

Оскільки після того, як кинув пити, Касьян зайшов у генделік вперше, то мимохіть озирався, доки чекав на Сергія. Його впізнавали, не забули, адже він років з 15-ть був зіркою місцевого телебачення і ніколи не відмовлявся після роботи спілкуватися з людьми чи випити з ними. Знаючи це, знайомі радо махали руками і запрошували за свій стіл, незнайомі – озиралися, адже майже всі в місті знали якщо не його самого, то чули прізвище.

На щастя, швидко нагодився і Сергій, тому Касьян молитовно склавши долоні на грудях, подякував усім за запрошення і показав рукою на свого товариша, мовляв, у нас справи, вибачайте. Вони сіли на

довгу дерев'яну лаву за стіл, де вже чекала чашка чаю, а Сергій замовив собі чарочку коньяку.

Історик завжди мав звичку жартома підйоржувати друзів, не стримався і цього разу, хоча знав, що друг уже не «вживає»:

- А оті хлопці кажуть, сам чув, як ішов сюди, он, кажуть, і показують на тебе, журналіст прийшов, ох і любить вино!, - і тихо засміявся, весело дивлячись, як той сьорбає чай, - ну, що там у тебе за сенсація, кажи.

Касьян про себе відзначив нездоровий колір обличчя товариша, який нещодавно переніс складну операцію, навіть гроші збирали на неї, правда, з усього видно, що допомогло не дуже, але почав:

- Та от, перечитував записки про Гоголя і знайшов, що він не жалував Тараса Григоровича, чого інші українці, друзі Гоголя, вже тоді не могли зрозуміти.

Сергій сьорбнув коньяку і відкусив шматочок шоколаду:

- Коньяк, лікар сказав, можна, а шоколаду просто хочеться. Тепер мені все можна... Та читав я про це. Гоголь був царським, він ще замолоду жив на царські гроші, клянчив їх, тому по-іншому ставитися до Шевченка і не міг. Як-не-як, а наш Тарас був особистим ворогом царя, бо образив царицю, та ще й так, що ніхто б не пробачив. Особливо, після всього, що вони для нього зробили.

Касьян розуміюче кивнув, але продовжив своє:

- Та воно так, але ж і не зовсім. Гоголь спочатку любив Шевченка, казав, що в того є талант, але пізніше, може і через заздрість до слави поета серед українців, яка до цього належала лише Гоголю, почав його критикувати. Є ж така штука серед творчих людей, як заздрість? А зваж ще і на те, що спочатку Микола Васильович був дуже щирим українцем, але пізніше, коли і Тараса перемололо, вже казав, що українцям, і не лише їм, треба поставити свій талант на службу не Україні, а російській імперії, російській мові, ну, і в тому дусі, що вона "матір городів", і все таке. Руський мир, коротше. А може цим він загладжував свою провину перед царем? Але!, - Касьян аж підняв вгору палець, пильно дивлячись на друга, - але, крім цього, сказаного про людське око, Гоголь не приховував, що любить і цінує Шевченка і не на словах, ось, слухай, - Касьян розгорнув блокнота і прочитав: «Мне кое-чем и самому удалось помочь в первом устройстве его судьбы».

Касьян ковтнув чаю і продовжив:

- Знаєш що це означає? Це означає, не більше і не менше, що він зробив щось значне для визволення Тараса з кріпацтва! І це «кое-что» Гоголь тримав у таємниці.

Сергій мовчки смоктав шоколадку і Касьян занервував:

- Невже не зрозуміло? Все ж просто! Гоголь хотів на початку творчості написати «справжню історію єдиної, милої, нашої України»? Хотів. Він писав «Тараса Бульбу», як українську поему про героїзм і кохання, чим найбільше сприяв відродженню нашого козацького духу? Написав. Тобто, спочатку він був справжнісіньким українським патріотом, у всякому разі, співчував українству і українцям. А головне – він знав особисто і царя, і царицю, і Жуковського, і всю еліту імперії, та практично всіх, хто сприяв викупу Тараса з кріпацтва.

- Ну, а далі? , - зацікавлено примружився Сергій.

- А далі? А далі, виходить, що він знав Шевченкові вірші і любив їх. У них він побачив те, що тоді відчував, але сам ще не дозрів до розуміння величчя українського народу і власної причетності до нього. Хоча б і в той, перший період своєї творчості, наповнений Україною. Тому і назвав свого Бульбу не Миколою чи Петром або Іваном, хоча міг би, щоб догодити імператорам, а саме Тарасом. Микола Гоголь назвав Тараса Бульбу Тарасом на честь Тараса Шевченка! От що!

Касьян переможно, але напружено дивився на товариша. Той глянув на співрозмовника через порожню склянку, потім поставив її на стіл:

- Під таку розмову аж випити хочеться, так не можна. Цікаво, що і казати, але ж він свого «Тараса Бульбу» написав раніше, ніж викупили Шевченка?

- Це так, я перевірів. „Бульбу” він писав у 1834-му чи близько того році. Але справа в тому, що він Шевченка знав ще до того часу, причому, не як художника, а як поета, про що всі чомусь мовчали і мовчать! Уся правда в тому, що наш Тарас був спочатку поетом, а художником – це вже другорядне! Усі чомусь пишуть, що Шевченко почав писати вірші лише після звільнення з кріпацтва, але ж це неправда! Він писав вірші ще в кріпацтві! Його тоді ж і карали за це. Всі знають історію, як вночі пан застукав Тараса начебто за малюванням і побив, але більше схоже на правду, що він застукав свого козачка за написанням віршів і це пану дуже не сподобалося. Офіційна версія не витримує критики, бо за малювання його б не карали, адже богомази серед кріпаків були у великій ціні, пани їх віддавали в навчання і виховання, щоб пізніше отримувати зиск

з своїх кріпаків-художників. Тому за спроби малювати майбутнього художника карати не могли - не логічно. Але за інше, наприклад, за вірші – будь-ласка! Був випадок, коли поляк-управитель навіть збирався покарати Тараса різками, вже в Петербурзі, не за балачки з челяддю чи малянки, а саме за вірші! Навіть Брюллов любив Тараса за його вірші, за розповіді і пісні, а не за малювання.

Слухаючи, Сергій таки замовив собі ще п'ятдесят грамів коньяку і навіть потиснув Касьяну руку:

- Оце ти закрутив. Але ж це лише гіпотеза, хоча гарна і несподівана, що аж-аж-аж, - він стиснув кволу руку в кулак і постукав по столі.

Касьян уже і сам загорівся, розуміючи, що всі шматочки знайденої випадково мозаїки складаються в цілісну картину, тому його аж розпирало від почуттів і махнувши рукою, попросив дівчину-офіціантку принести склянку вина, але швидко схаменувся:

- Ні, ніякого вина, неси ще чаю. Гулять, так гулять. Тепер про голвне.

Сергій аж ніби з острахом глянув на товариша:

- Ще не все?! Та лише цього вистачить не на одну дисертацію.

Касьян підняв заспокійливо долоню:

- Не все, ось дивись, що виходить. Гоголь з самого початку теж знав про талановитого земляка, бо Тарасові вірші хоч і не друкували, але їх знали в українському середовищі. Тоді поезія більше розходилася в рукописах, у копіях, як тоді казали – в списках, і земляки-українці передавали їх одне одному. Дійшли вони і до Гоголя, не могли не дійти, бо він на перших порах дуже горнувся до українського земляцтва в Петербурзі, шукав підтримки і знайомств, а що це були вихідці з України, то Гоголь знався і з двірнею друзів-літераторів та чиновників, які брали в прислугу земляків. Тому абсолютно логічно, що столичні українські слуги знали одне одного, ділилися новинами, чутками, піснями і - віршами того ж таки Тараса. Дізнався про них і Микола Гоголь, тому і виходить, що не хто інший, як лише Гоголь, а не якийсь невідомий нікому Сошенко, познайомив з Тарасовими віршами і Жуковського, і Пушкіна, і Брюллова, і царя, адже лише він з тодішніх друзів Шевченка був коротко знайомий з літераторами та ще і обласканий царською фамілією. Був ще Євген Гребінка, якого теж знали за його російські романи і українські байки, він теж піклувався про Тараса, але з царями коротко знався саме Гоголь. Йому сама цариця подарувала золотий перстень з діамантом! Він був вхожий в палац, розумієш, що це означає? Ось хто організував

і закрутив усю справу про викуп Шевченка – Микола Васильович Гоголь! Більше нікому. Уяви, як це могло бути - його в палаці хвалять і розпитують про українських персонажів, чи правда, що вони такі, а він і каже: “Це все живі люди, вони і Петербурзі є”, - і розповів про Тараса, а там, слово за слово, дійшло і до викупу, в якому брали участь Тарасові благодійники, але головне в цій справі - згода царя, якого надихнув приклад самого Гоголя, теж талана, можна сказати, з народу! Та і гроші Тарасу на перший час теж дав не хто інший, як Гоголь, бо він все життя таки давав гроші студентам, причому абсолютно таємно, щоб ніхто не здогадувався від кого. Або умовив своїх багатих друзів допомогти поету обжитися!, - Касьян лягнув долонею по столу, ненароком посунув чашку, яка впала на підлогу.

На скляний брязкіт з дверей вискочила хазяйка і вже приготувалася лаятись, але її випередив Сергій старою купецько-розгульною приказ-кою:

- Бий посуду – розрахуюсь! Шурочка, це ми не навмисне. Ось Вам 10 гривень. Це я на знак подяки за оцього душевно хворого, оцього скромнягу, - він потиснув руку Касьяну, але не забув під’їжачити друга і зараз:

- Все одно царську назву Єлисаветград нашому місту не повернеш, нехай уже буде якась українська. А чому ти не хочеш повернути своїй Олександрії ім'я Усиківка, це ж теж історична першоназва?, - Сергій посміхнувся і пішов на вихід.

- Як люди скажуть!, - гукнув йому вслід Касьян і таки замовив склянку вина, бо не знав, як вгамувати своє піднесення, як втриматися від щасливих думок, що здавалося могли підняти його, ніби повітряну кулю, аж у хмари. Мабуть спрацювало не бажання випити, а вкорінена звичка відзначити випивкою щось важливе.

Він багато думав про алкогольну залежність з того часу, коли обливши пити і прийшов до висновку, що найчастіше людину змушує випити не тяга до алкоголю на зразок спраги, як до води, а традиція, звичка відзначити події алкоголем. Достатньо відмовитися від звички «наливати» з будь-якого приводу: під пельмені, юшку, на риболовлі, за получку, з розпачу, та хоча б і на весіллі, і все – алкоголь стає непотрібним. Але цього разу емоції і звичка взяли гору і Касьян випив, бо йому хотілося чимось відзначити це звільнення з емоційної неволі, перехід в інший душевний стан і в іншу якість. Він відчував себе щойно народженим і водночас могутнім, здатним на будь-які звершення і справи. У

ньому прокинулося забуте чи пригнічене відчуття необхідності творити і щось робити, яке і стає рушієм наших починань і чогось досягають лише здатні на вчинки, а не мрійники.

3

Микола ледве дочекався, доки аж серед ночі повернувся з гостей Яким Німченко, його слуга ще з Сорочинців. Чекаючи, Гоголь малював ескізи дзвінниці для їхньої церкви, дверей для батьківської хати або меблів, які мали виготовити кріпаки в Яновщині і Стінці. Працюючи, він потроху з'їв усе печиво і навіть горнятко варення, тому вже почав нервувати, бо солодке, яке надавало йому відчуття спокою, закінчилося, а де зберігаються запаси, знав лише Яким.

Панич вже і сердився, що Якими довго немає, але потім згадав, що сам же і відпустив прислугу, оскільки давно існувала традиція, що слуги українських панів у Петербурзі щотижня десь збиралися разом і так проводили вечори. Це був такий собі Челядський клуб – на противагу панському Англійському, як сміялися їхні господарі, але не забороняли своїм рабам зустрічатися, адже вони теж отримували неабияку користь від таких посиденьок, які вони інколи називали вечорницями. На цих кріпацьких асамблеях знали все, що траплялося і в Петербурзьких салонах, і в приватних особняках, у канцеляріях та навіть і в самому царському палаці, а головне – там знали, що відбувалося на Батьківщині – в Україні, в панських маєтках і маєтностях. Панами на чужині, хоча і такій ласкавій до них, це було не просто цікаво, але і життєво необхідно. Необхідно було чути рідну, хоча і мужицьку мову, рідні пісні, знати свою історію і не просто знати, а пишатися нею.

Якраз у ті часи вихідці з України почали відчувати себе хоч і «хохлами», але таки інакшим народом, ніж “великороси”, які після перемоги Росії над Наполеоном і зовсім запишалися та почали ще зверхніше або і презирливіше ставитися до іншгородців.

Незбагненні не лише шляхи господні, але і шляхи національної самосвідомості. Здавалося, що ошчасливлені чинами, ці вихідці з далеких окраїн імперії, що отримали в столиці поважне становище і посади, а на Батьківщині залишалися володарями тисяч і тисяч людських душ і власниками величезних статків, мали забути своє плем'я, але ж ні! Як не дивно, але їм було приємно знати себе українцями, відчувати свою належність до землі і народу, до якого ставилися в обох столицях хоча і з презирством рабовласника, але і з острахом - тут добре пам'ятали грізний код українців, викарбуваний в московських душах ще київськими

князями і козацькими гетьманами, запорожцями і гайдаками. Українці завжди, аж до перемоги, а якщо потрібно - до останнього козака зятято опиралися завойовникам, хоч обрाम, хоч гуннам чи полякам, та і тим же москалям не раз діставалося. Так було і в ще давніші часи, про які залишилася пам'ять хіба що в українських народних казках про перемоги над вовкулаками та відьмами. Тим-то вони першими скинули монгольське ярмо, яке в Москві на той час вже стало підмурками самодержавства, заснованого на покірності і готовності до рабства різноплемінного лісового населення. Цей таємний код, дух готовності до повстань і окремої, кращої, яскравішої, ніж великоруська, культури та історії, іншого менталітету, звеличував українське панство у власних очах і спонукав постійно грітися біля вогнища народного життя, його мови, його пісень і легенд, які торкалися в глибинах душі кожного українця якихось особливих струн.

Тим-то Петербурзьким вельможам-українцям було конче необхідно не лише знати, що відбувалося на Батьківщині, але і відчувати свою особисту належність до України. Тому вони і любили слухати своїх слуг, які приносили скільки свіжих новин з кожного засідання челядського клубу, що це складало цілий сегмент столичного життя. Пани не лише слухали побрехеньки, але й отримували важливу інформацію, яку можна було використати з великою користю або і торгонути при нагоді.

Через це зовсім молоденький Гоголь, якого в Петербурзі після оповідок пасічника рудого Панька прості українці, та і не лише українці, і не лише прості, але і пани з вищого світу почали носити на руках, з особливим нетерпінням чекав на Якима, бо дуже хотілося знати, а що ж про нього, про Ніколеньку Гоголя кажуть не лише тут, але і в рідній Полтаві?

Якиму пробачилось навіть сп'яніння, за що іншим разом молодий пан міг і відлущувати вусатого слугу, бо той приніс приємні звістки, які дуже тишили авторське самолюбство Миколи. Яким, мов і не помічаючи нетерпіння пана, повільно розповідав, що чи не всі слуги переповідали, як їхні пани пишалися своїм знайомством з Гоголем, а в Полтаві, в дворянському зібранні, про нього тільки й мови! Сам губернатор цікавився, коли ж славетний земляк, тобто Микола Васильович Гоголь (Яким підняв догори пальця, а Микола аж запишався в дитячому захопленні), завітає до рідних пенат?

Розповідаючи, Яким дістав з кишені тютюн та люльку, а разом на стіл поклав і згорнутий в рурку паперовий зшиток, чим неабияк здивував панича, адже слуга не знав грамоти:

- А що це, Якиме, тобі вже і цидули для мене передають?

Той спроквола махнув рукою:

- Та ні, це, бачите, один наш кріпак тутешній пише, якби сказати по-вашому, вірші. От і впрохав мене показати їх паничу, та і ви ж просили, щоб я пісень наших приносив. От я і приніс.

Гоголь ледь посміхнувся, затиснувши кутиком губи молодого вуса, але таки взяв аркуші і підніс ближче до полум'я свічки, відкинувши на стіну химерну тінь. Він вже звик, що лише його тут вважали за найкращого малоросійського письменника, тому скептично ставився до творів інших авторів, які йому потрапляли на очі і навіть Гребінку він якось не те що не долюблював, а ніби ображався, коли чув його пісні, бо таким чином зазіхали і на його, Гоголеву славу, якою молодий автор ділитися не хотів. Але пробігши знічев'я очима кілька аркушів, списаних доволі акуратним почерком, з трішки старомодними літерами, особливо на початку рядків, видно було, що автор старався писати красиво, молодий панич зацікавився. Він підсунув ближче до столу і свічки стілець і сів, уважніше перечитуючи рядки невідомого поета, мимоволі, як робиться в глибокій задумі, погладжуючи кінчиками пальців лівої руки свого високого лоба: «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива», - потім, мов у лихоманці, гортаючи стрінки ще і ще, шепотів: «Тяжко – важко в світі жити»... «Нащо мені чорні брови»... «Як москалі, орда, ляхи, бились з козаками».

Гоголь уже не читав, а ніби сам писав ці прості слова, які змусили дужче забитися серце: «Не гуляйте з москалями, бо лихо вам буде. Одцураться дівчата, і батько забуде»... «Обізвався Тарас Трясило»...

Микола раптом оглух від виру шалених емоцій, в який його кинули написані на потертих аркушах рядки. Він трішки посидів, слухаючи, як шугає кров у вухах від несамого калатання серця, потім поклав затертий зшиток на стіл і довго, не моргаючи, обхопивши голову руками, дивився, як аркуші самі по собі повільно згортаються в паперову рурку.

Ці нові українські вірші, прості і водночас глибокі, аж стало страшно, без звичних заялжених слів і зворотів, які роками переходили з вірша в вірш, від автора до автора, били в голову, як гуркіт весняного грому. Слова невідомого поета лунали, як рідна

пісня, залітали в душу легкокрилими птахами і миттю обживалися там, ніби в себе вдома. В такт цим словам швидше билося серце і наливалися сльозами очі. Микола зразу і не зрозумів, що його привабило в цих віршах, адже слова були наскільки звичні, тисячі раз чути і вимовлені ним же, але тут це були не слова, а Боже послання чи одкровення, бо вони були розставлені так, що звучали ніби пісня, сяяли, ніби самоцвітні кристали, хоча до обробки це були звичайні камінці, на які ніхто не звертає уваги.

Йому раптом відкрилася істина, що мистецтво це те, що матеріалізує емоції чи мрії у словах, звуках, лініях і фарбах, у камені чи металі, а геніальне воно тому, що одразу стає близьким і рідним, неначе так завжди відчуваєш і думаєш ти сам.

Лише один вечір і кілька віршів так збурили душу, викликали таку бурю думок, як ніколи і ніщо до цього. А ще Микола зрозумів, і це зриднило його з невідомим поетом, що народну душу і характер вони обоє поставили вище сюжетних ліній. Це було в оповіданнях Панька і у віршах Тараса, але Тарас зробив це яскравіше, відвертіше і сміливіше, зробивши українське народне слово, думку, історію і таємні сподівання головними героями і рушіями своєї поезії.

Від цієї поезії повіяло рідним і близьким, згадалися і батькові жартівливі рядки, які той іноді писав «мужицьким ладом» у своїх пісесах, накотили спогади, які враз занесли його аж у Сорочинці, в Полтаву, на рідні береги і між рідні люди, захотілося одразу ж побачити цього Тараса, хоча і не вірилося, що такі вірші міг написати якийсь невідомий кріпак, тим більше - земляк. Тоді всі знали і «Енеїду», і «Наталку Полтавку» та інші твори, написані українською, але то було здебільшого салонне перевтілення російських зразків і російської літератури, яка і сама шкутильгала на всі чотири ноги. Ці п'єси були давно вивченими і навіть, якщо траплявся новий український твір, усе в ньому було відомим наперед - парубки, дівчата, горілка, шабля чи дурнуваті жарти, тому Гоголь їх і не сприймав. Але оця українська кріпацька Муза враз повибивала всі шибки в його петербурзькій квартирі, навпіл розірвала серце і наділила могутніми крилами душу, яка тепер була готова не цвіріньчати в літературних салонах і вітальнях, а шугати хижим соколом під петербурзьким небом!

Отямившись від думок Микола піднявся і гукнув Якіма, який вже встиг влягтися спати на скрині в передпокої, тому довелося йти до нього самому:

- Ти, от що, ти мені розкажи про цього хлопця, чи не побрехеньки, що це написав кріпак?

Яким ледве розплющив заспані очі і здивовано подивився на панича:

- Та ні, правда. Він тут і живе, в Енгельгардів. Його нещодавно привезли в Петербург разом з іншою двірнею. Тарасом Грушівським усі кличуть. Я з ним оце ж і балакав, як оце з Вами. Але люди про Тараса і раніше казали, а оце ми зійшлися то і вмовили його прочитати вірші. Аж плакали, слухаючи. Пани хочуть його, тут- таки, в малярчуки віддати. Малює гарно. І людей, і коней, і отаманів – як живі.

Гоголь швидко заходив по кімнаті, потім присів на скриню, змусивши Якіма відсунутись:

- Ти, от що, ти завтра підеш і приведеш його, або ні, краще дізнаєшся, коли його відпустять у місто і скажеш мені.

Яким кивнув головою вслід паничу, який вийшов у свою кімнату, міцно причинивши двері.

Гоголь ще довго не міг заспокоїтися, ходив по кімнаті і схвильовано потирав пальці рук, та і холодно було в помешканні. Нарешті, він зможе довести Пушкіну, що малоросійською можна писати вірші незгірше, ніж російською, або навіть і краще. Пушкіну дуже подобалися його оповідки та українські анекдоти, про які він казав, що хохляцька мова найкраще в світі підходить якраз під анекдоти. Подумавши про поета, свого кумира і бога, Гоголь вкотре взяв до рук його записку, якою Пушкін благословляв нову роботу Миколи і заспокоював з приводу цензури: “Прочитав з великим задоволенням. Все може бути дозволено. З Богом”, але не відчув колишнього радісного хвилювання. Тепер йому дужче кортіло побачити невідомого поета-кріпака, як колись кортіло побачити самого Пушкіна, бо ще не зникло юнацьке здивування перед тими, кого він ще вчора вважав недосяжними і тому не схожими на звичайних людей. Цього Тараса кортіло побачити ще і тому, що раптом з’явився цілий Всесвіт, наповнений живими людьми і справжніми героями, епічними темами, які були завжди цікавими, але лише зараз цей світ повністю відкрився Гоголеві уяві – світ героїв і простих людей, світлх сліз і величної печалі, світ розпачу і щирої любові. Світ, яким він неначе і жив, але довго не помічав навколо себе, бо завжди не вистачало чогось невлучно важливого, щоб почути могутній голос рідної історії, захованої в піснях та переказах простого народу. Гоголю немов відкрили очі прості Тарасові слова з кришталево ясними думками і геніально простими формулюваннями.

Вірші були ще недосконалыми, на вдалу строфу чи рядок припадало декілька розмитих або і неоковирних, але це саме те, що він так довго шукав! Ось ті теми, які він не бачив за своїми смішними чи страшними оповідками з малоросійського життя і які йому набридли, бо хотілося створити щось справді велично-трагічне! Таке, що не лише Пушкін, але і Європа захлинеться слізьми і оплесками! Тепер його історія України, яку він збирався писати ще з Ніжинського ліцею, про яку думав, блукаючи полями і байраками буйно-зеленої Полтавщини, набула конкретних рис. Цей незнайомий кріпак Тарас став справжнім уособленням України, приниженої, але нескореної і чарівної.

Тарас! Від цього імені віяло не лише силою і незламністю, непо корою і крицею. У ньому чувся далекий гуркіт козацьких воєн, відгомін гайдамацького бунту, віяло чимось до болю рідним і знайомим, але ще невловимим.

Те, що Тарас – ім'я грецьке, Гоголь знав ще з ліцею, але в ньому вчувається і щось рідніше і давніше, ще племінне, зашифроване в назвах річок, в яких він не раз купався – Рось, Росава, Росяниця. Гоголь продовжував ходити, міркуючи про минуле і майбутній роман. Він тепер знав, як написати величну трагедію козацького життя.

В імені простого кріпака вчувався і голос грізного скандинавського бога Тора, і гуркіт грому, коли він і справді торохає так, що ставало страшно: Тара-рах! Тара-рах!,- і уламки розлітаються навколишніми зеленобокими балками, полохаючи овець, здалеку схожих на білі хмарки шрапнельних розривів.

Ну, звичайно, його лицаря, його отамана Бульбу, історію якого він уже давно komponував, зватимуть Тарасом! Він довго підбирав для нього ім'я, але все було не те – Іванів і Петрів чи Микол, навіть серед царів, завжди було доволі, а зараз він знайшов те, що шукав. І це не буде історія простого козацького походу на Польщу, бо такі походи ніяк не вкладалися в його уяву і сюжет, адже без отамана-героя і трагічного кохання виходило, що козаки були таки звичайними грабжниками, степовими піратами і гвалтівниками.

Тарасові гайдамаки теж різали і проливали кров, але скільки в цьому було поезії і звитяги, що Миколі відкрилася та єдина дорога, якою він приведе свого Тараса з гайдамацьких балок і запорізьких степів до Петербурзьких салонів. Це буде історія трагічного і грішного кохання, страшної синівської зради і біблійної батьківської помсти, історія української мужності і вірності, історія звитяг, а не розбою! Тепер усі

пізнають велич українського козацького духу, хоча і не здогадаються, що автор насправді хотів сказати цим пихатим кацапам!

Гоголь ще довго ходив, інколи майже бігав по кімнаті, часто кидаючись до столу, похапцем записуючи окремі слова і речення, які в його уяві раптом ожили після віршів цього кріпака, його ж таки земляка - Тараса Грушівського, який чомусь підписував деякі свої твори смішним прізвиськом - Шевченко. Тепер йому відкрилася вся глибина пекла української народної історії, зітканої з неясних, аж до цього дня, дивних образів і мрій, від яких жаром наливалось серце! Разом з віршами Шевченка до нього прийшло не лише натхнення, але і відкрилася власна дорога в літературі, якою він пройде першим і поведе інших.

Гоголь поступово до того розпалився, що майже впав у транс і не помітив, як став на коліна і почав молитву, благаючи допомоги і в Бога, і в Натхнення, яке він у листах називав на грецький манер Генієм, але перед очима привидам тримався незнайомий і вже рідний йому Тарас, як уособлення України:

“Приходь до мене хоча б на дві години щодня! З тобою я зможу і зроблю щось незвичайне і величне, мій Божествений брате. Не покидай мене!»!

4

Вхідні двері нахабно і водночас неначе радісно відчинилися навстіж, бо двері теж мають настрої, тому відчиняються по-різному: з острахом, впевнено, чемно, привітно, спокійно, закохано, підозріло, винувато чи розбійно - дивлячись, кого вони впускають в оселю. Двері ділять світ на свій і чужий, на відомий до дрібниць домашній і переповнений несподіванками зовнішній. І вони ж відкриваються для нових можливостей, які нас чекають лише у великому світі. Або закривають їх, ніби ховають наші бажання і сподівання назавжди, особливо, коли відчиняти чи грукати в двері немає ні сил, ні бажання.

Влетівши в кімнату, яку вони знімали вдвох з Сошенком, Тарас з розгону поставив на стіл пляшку, аж хлюпнуло, перед цим ковтнувши з неї вина і притьмом накинувши на плечі шубу, щойно куплену на “розвалі” в якогось бідаки, крутнувся перед вмурованим у стіну шматком люстерка. Побачене сподобалося, і засміявшись, він похизувався, майже не звертаючи уваги на товариша, який поглядав на нього з неприхованою зневагою:

- А що, Сохо, ти таке бачив?

Той тільки сплюнув:

- Було б щастя!

Тарас налив у скляний кухлик вина і підніс товаришу аж під мольберт, за яким той стояв:

- Та кинь ти! Ото було б чого гніватисяся. Я гуляю! Свобода!! Ти знаєш, що це таке? Ось щойно зайшов у класи – а там! А там - Боги! Професори, академіки! І всі вітаються зі мною. За руку!, - і сам випивши вино, приспівуючи, затанцював до дверей: “Від Києва до Лубен, насіяла конопель, дам лиха закаблукам, закаблукам лиха дам», - але різко зупинившись на півслові, крутнувся на одній нозі, повернувся до столу і присів на стілець.

У нього раптом зник веселий настрій і він підшочившись, почав уважно дивитись на роботу свого товариша, але довго мовчати не зміг:

- Сохо, Сохо... Ти думаєш, що я сам нічого не бачу і не розумію? Ти кажеш, що треба заробляти? Треба... Але ж це просто робота, а я таке хочу зробити! Таке!! Я ж відчуваю, що можу! Чую, як з мене сила так і пре! Прокинувся уночі, а мені в голові аж тісно від думок. А вірші?! Боже, як воно в тій голові вміщується? Так багато, що не встигаю записувати. Тільки - но одне видиво з'явиться, як уже інше напливає, а за ним - ще і ще... Хапаю перше, що трапиться під руку, на тому папірці і записую. Я бачу зразу все і всіх – своїх рідних, Україну, панів, Італію, Академію, Петербург, кріпаків і хочу щось таке зробити, щоб отак зразу, я тільки пальцями лясну - настало щастя! Всім! Така сила в мені, що я можу все змінити одним словом, наче я сам Господь! От скажу Слово - і всі мене послухають. Я знаєш, ким буду, Сохо?! Я все зможу! Отак лежу, думаю, так би і полетів аж під зорі! - Тарас збудженими очима подивився на товариша, але обличчя враз спохмурніло, неначе самому стало лячно від такої зухвалості і він продовжив вже інакше, сумно і ніби виправдовуючись перед товаришем, який продовжував працювати:

- А потім враз насуне ніби хмара, аж у голові потемніє і така слабкість нападає, що ні рукою, ні ногою ворухнути не сила. І в душі, отут під серцем, враз стає порожньо, як у діжці. Тоді я стаю таким нікчемним, таким малим, як отой атом... Мені враз стає страшно, аж у піт кидає, думаю, куди ти пнешся, комашко? Ти подивися, де ти, і де - Бог?!

Тарас трішки помовчав, надпив з кухлика вина і жалібно запросив:

- Іди, Сохо, посидимо, поговоримо.

Той зневажливо махнув рукою:

- Було б чого розсиджуватися! Журиться він... Мріями роботи не зробиш. Чого його й пнутися, хто знає куди? Я теж мрію, але з цього найдку не буде. У тебе ж у руках є шматок хліба, та ще й чималий. Бог не кожному художнику дає в житті такий талан, а тобі – дав. А ти тільки гроші циндриш, щойно потрапили до рук і вже немає. Ще третього дня он яке замовлення принесли, а ти все гуляєш. Ну, не сором?! Учора знову приходили, запитували, коли почнеш, чи ти будеш робити портрета, бо їм ніколи чекати? Мені б такого замовника...А ти таскаєшся із своїми віршами, як дурень з торбою. Роби лишень, що дають, а то пнешся прямо в архіреї, не знаючи чину.

Соха майже сердито і ображено знову відвернувся до мольберта. Тарас зітхнув, вирівняв спину і поклав долоню на стіл:

- Не віриш...А знаєш, Сохо, ще мій дід казав, царство йому небесне, що треба бити лихом об землю, то твоє щастя і знайдеться. Отак і я, посумую - посумую, а потім таки зайду в шинок, сяду нищечком у куточку і згадаю, що я – вільний. Сидиш собі, на всі боки роззираєшся, слухаєш, як люди гомонять про все на світі - і про свою долю, і про панів, і про служби чи війну, а то і чумакування, а потім і присядеш до компанії. Знаєш, як я люблю з нашими земляками посидіти? Що то вже люди бачили світу?! А розумні! То і я з ними розмовляю. Гукну корчмарю, щоб приніс оковитої, то хіба ж така щира розмова починається?! Мені це як повітря, як вітер з України! І про світ ведемо мову, і про кривду, і про правду – про все. А потім і співаємо, коли трішки вільніше стає. Знаєш, Сохо, горілка, вона ж як воля – робить душу легенькою, аж летіти хочеться. Вип'єш першу – стрепенешся, вип'єш другу – схаменешся, вип'єш третю – душа грає, думка думку доганяє. Ось бачиш, як воно в мене щойно саме якось склалося. Їй-богу, не брешу!

Тарас знову надпив вина і майже благально подивився на товариша, дуже хотілося, щоб той зрозумів:

- Ось ти смієшся з моїх віршів, та я і сам бачу, що ще мало знаю. Неначе щось хочу сказати, так би і завернув, а слів бракує. У голові більше настрою, ніж думок. Більше хочу, аніж можу. Але ж людям подобається, чуєш? Ось учора таке почув, що і до зараз не отямився. Зайшов у шинок, тут недалеко, сидимо, гомонимо із земляками, які щойно прийшли з чумацькою валкою, аж раптом хтось з них заспівав: «Нащо мені карі очі, нащо чорні брови, як ти слухати не хочеш і не йдеш на мову»?

Соха, припинивши роботу, зневажливо подивився на замріяного Тараса:

- Ну, то й що? Ніколи не чув, як п'яні співають? Та з ними хіба таке почувеш?

Тарас враз посерйознішав з виду і якимось аж урочисто сказав, дивлячись товаришу в очі:

- А те, що це мій вірш! Я вже і забув, коли написав і дав комусь з двірні, а воно он що виходить! Люде з нього пісню зробили і співають в Україні! Спі-ва-ють! Мою пісню! Та що там в Україні? Ось і в Петербурзі співають, а ти кажеш – дурниці. Якби ти знав, яка це радість для мене почути, що мої вірші знає ще хтось, окрім мене, що їх зробили піснюю і цю пісню співають люди, яких я не знаю і які навіть не здогадуються, що цей вірш написав я. І таки гарні слова, признаються. Розумієш? Що може бути важливішим? Та як же тут не радіти і не гуляти, га?! Може, заради оцього і треба жити? Заради Слова, мого Слова, бо воно ж чогось варте! Я знаю, що тепер можу зробити все на світі, бо спочатку було Слово! Я, якщо хочеш знати, ще з дитинства хотів написати таке, що ото дід читав у Псалтирі, щось дуже-дуже важливе, аж лячно. Ще не розумів літер, а от хотілося чомусь написати щось своє, щось мені ж стукало в оту малу і дурну голову? Писати...Спочатку навіть перемальовував на стіну букви з Псалтиря, то мені ж за це і перепало, що попсував піч.

Тарас посміхнувся, але продовжив:

- Може я того і малювати почав, що хотів щось сказати, але не знав літер? Тому і малював, що не знав письма? А тепер я в своїх віршах так високо літаю, що аж самому страшно. Ні, це не одне і те самісіньке - написати вірша чи намалювати портрет. Пензель, він тебе неначе прив'язує, а перо - піднімає. Може тому, що з пташиних крил зроблене, га? Як з отого гусака, що ми колись з тобою вкрали для натури янгола, а потім і з'їли? - Тарас засміявся, але враз споважнів, - А ти кажеш - малюй. Хоча, правду сказати, все сльози - і слово, і малюнок.

Тарас помовчав.

- Я щойно ось що зрозумів. Ти ж ніколи не думав про того, хто сотворив слова наших пісень? А їх же хтось таки придумав, хтось же склав оці божественні вірші? Тільки ніхто не знає, хто це був і з яких мук і сліз народилися слова, які співають у народі. Так, мабуть, і померли безвісти, і без щастя.

Тарас чи то з образою, чи то з жалем глянув на товариша і мовчки підвівшись, пішов з кімнати, але зупинився в дверях, хотів ще щось сказати та лише коротко махнув рукою, мовляв, та що тобі казати, і зник за дверима, заторохтівши по сходах підборами новеньких черевиків.

Часом людині насправді важливіше не робити, що загадано, а мріяти, особливо коли і сам не знаєш, що важливіше - дорога, якою всі звикли ходити до криниці, чи нікому не відома стежка, яка не знати чи й приведе до джерела? Творчих людей найчастіше успіх чекає якраз на незвіданих шляхах, які багатьом здаються і не зручними, і не потрібними. Мабуть, тому вони і не схожі на інших, що такі люди живуть навіть не мрією, а передчуттям успіху, яке і жене їх усе далі і далі, і саме це відчуття тривожного очікування, змушує шукати не самотності, а товариства. Воно якщо і не порадить нічого, і тим більше, не заспокоїть, зате і не чіплятиметься з непотрібними запитаннями, а це саме те, що потрібно для прийняття усвідомленого рішення, бо кристали мінералів з'являються лише в насиченому розчині.

5

Касьян залишився за столом сам і намагаючись ні про що не думати, одним ковтком випив вино і зразу ж вилаявся про себе – та й погане ж! Потім почав клясти себе останніми словами за слабкість і порушене слово, але в шлунку спочатку запекло, потім потепліло, на душі стало спокійніше і він вирішив вийти в місто, купити на пошті газету, а потім повернутись сюди ж, посидіти, як любив колись - з газетою і склянкою вина.

На сходах, які вели з ринку, якраз перед Касьяном зустрілися і обнялися якісь хлопці, обидва в потертому і вигорілому камуфляжі:

- Здоров був, бандерівець, живий?

- Привіт фашистяко! Та живий, а що з нами станеться? - і обидва засміялися.

Касьян пішов далі, думаючи про те, як росіяни допомогли українцям переосмислити своє минуле, що за ці слова, сказані на чийсь адресу, колись можна було і на скандал нарватися, а тепер це вже ніяка і не лайка, а зовсім навпаки. Адже хлопці просто сміялися з того, як цілий народ, задля виправдання агресії проти України, намагалися зробити нацистами і фашистами, списуючи на українців німецькі чи європейські, і власні, російські криваві гріхи столітньої темряви, ненависті до іншовірців. Втім, ми ще не знали, що телевізійна брехня в людській

уві матеріалізується набагато швидше, ніж правда, а обіцянка дива здатна затьмарити розум мільйонам нетерплячих і легковірних людей. Ми чуємо Слово, але не розуміємо його, віримо не змісту, а інтонації, тому швидше вподобуємо брехню, а не правду. Тепер людину не потрібно змушувати повірити чи підкорятися - її достатньо змусити дивитися по телевізору шоу з брехунами, щоб обдурити.

Через кілька хвилин Касьян повернувся з газетою, не припиняючи думати про тих хлопців, які жартома називали себе бандерівцями і фашистами. Він не дуже і здивувався, коли побачив їх у кафе, але оскільки місця більше не було, запитав дозволу і присів за їхній стіл, дивився в газету і сьорбав вино, яке йому винесли. Але колишнього спокою і комфорту воно не приносило, Касьяну було якось не по собі, аж соромно, що він знову випив, тому не хотів, щоб хтось бачив, що він випиває і переставив порожню склянку на сусідній стіл.

“Про вовка промовка”, - подумав Касьян, бо на місце, яке давно звільнилося після парубків, присів давній знайомий - приємний чоловіча, колишній комсомольський діяч, а тепер активіст бозна - яких партій. Було важко зрозуміти чим той зараз займався насправді, але в розмові він постійно сипав іменами лідерів різних партій, своїх знайомих парламентарів, а то і міністрів, постійно носився з якимись міжнародними бізнес-проектами, хоча жодного реалізованого, здається, так і не мав. Він був помічений навіть в активістах Помаранчевої революції, але і за нової влади не отримав якогось постійного місця чи посади.

Юній, так його назвали батьки за комсомольських часів своєї молодості, немов прочитав думки Касьяна, бо без передмов, лише відсалютувавши на знак привітання склянкою вина і зробивши ковток, випалив:

- Ну що, догналися, патріоти? Вже і поляки проти Шухевича і Бандери закон прийняли і тепер навіть позитивна згадка про них вважається кримінальним злочином. А ми їх Героями України зробили. Ідіоти.

Касьян посміхнувся і відповів, що тепер наша черга приймати закон про кримінал за звірства поляків проти населення Західної України або і ще давніші:

- Уяви, що ми приймемо закон про відповідальність поляків за злочини проти українців у часи панування Польщі? Он Шевченкову ж родину гнобили поляки? А ще раніше, якщо згадати знущання над релігійними почуттями? Це ж абсурд, розпочинати війну на історичну тематику.

Співрозмовник погодився, з ним взагалі було цікаво розмовляти, адже стільки інформації про життя радянського комсомолу, скільки мав колишній секретар обласного комітету, не мав ніхто, плюс неабиякий хист оповідача і темперамент. А оті сотні історій з життя комсомольської еліти чи екскурсів у родинне минуле частенько мали справжню пізнавальну цінність. Він не соромився, коли розповідав про бурхливі гульбища комсомольських керівників і комсомолок, чим грішили і старші товариші – комуністи. Особливо смішні історії пішли в народ, як випадок, коли під час перевірки якоїсь республіки, його запросили на нараду в лазню з місцевим керівництвом. Він, зрозумівши по – своєму, не довго думаючи, роздягнувся і відчинив двері до сауни в чому мати народила. Він думав, що за дверима справжня сауна, зайшов, мовляв, я демократичний і простий, аж гульк - а там сидять чиновники в костюмах і галстуках. Вони не ризикнули починати навіть неформальну нараду з вищим керівництвом в лазні без офіційної частини. Іноді його було важко зрозуміти - неначе і українець, і розумівся на реаліях, але коли випивав зайвого, Юній починав лаяти Незалежність і проклинав Горбачова за розвал СРСР.

Це був яскравий представник того покоління, яке зупинилося на півдорозі з соціалізму до комунізму, але так і не змогло пристосуватись до нових умов. Власне, це трагедія кількох поколінь радянських людей, молодість яких припала на часи відносного, за тодішніми мірками, добробуту. Діти застою, вони не розуміли цього терміну, та і ніхто не розумів. Вважається, що термін, яким позначали 80-ті чи 90-ті роки минулого сторіччя, означав застій економічних та соціальних процесів у Радянському Союзі, але насправді це було не так. Застій, перш за все, стосувався застою в свідомості радянських людей. Їм не потрібно було прагнути до успіху, докладати зусиль задля досягнення якоїсь матеріальної мети, намагатися вижити, проявляти ініціативу, краще і більше працювати, берегти природу, боротися за якісь соціальні чи національні пріоритети та навіть і мріяти про щось незвичайне і форматніше, бо все вбивала примітивна ідеологія будівника комунізму: “Незабаром всього для всіх буде багато”. За людей все робили гасла, типу “Ми за мир”, “Бережіть природу” чи “Економіка повинна бути економною”. Їх малювали, розвішували де тільки можна, люди читали, але ніхто нічого не робив.

Радянські люди не думали про завтрашній день і навіть про післязавтрашній. Їхнє життя було регламентоване сьогодні і запрограмоване на

завтра. Ідеологія розвитку суспільства не змінювалася десятиріччями, бо це була програма комуністичної партії, доведена до конституційного абсолютизму. Правда, ніхто не хоче згадувати про півстолітню криваву історію країни, яка, перш ніж вибудувати хоча б трішки людянішу модель існування, знищила сотню мільйонів життів.

У матеріальному плані та в кар'єрному вимірі все теж було розписане на десятиріччя - через 20 років роботи на скромному підприємстві робітник отримував квартиру, передовик міг років за десять розраховувати на автівку, куплену згідно черги. Інженер міг з часом дорости до начальника відділу, але особливого бажання "рости" в більшості чомусь не було. Досягати більшого і заробляти було навіть шкідливо, бо з кар'єризмом боролися сатирики та письменники, а з "нетрудовими прибутками" - відповідні органи. Існував набір соціальних гарантій в освіті і медицині, культура теж діяла у визначеному ідеологічному напрямку. Ще в 70-тих роках Програма компартії на повному серйозі обіцяла в 1980 році зробити безплатними ледь не всі найголовніші послуги - житло, освіту, медицину, транспорт, навіть їжу. То для чого, питається, старатися робити краще і більше? Насправді, виходило навпаки. Звичайно, цей лад не був схожий на Північну Корею, бо якимось дивом Радянський Союз проскочив можливість законсервуватися в спадковій, табірній деспотії, заснованій на рабській покорі пригноблених і обдурених ідеологією мас.

Українці теж могли б і зараз абсолютно добровільно працювати на табірних засадах, але тогочасне радянське керівництво таку можливість проігнорувало чи просто не помітило і - слава Богу. У середині 50-х років минулого сторіччя "капітан" скомандував трішки "вільно стерна" і країна, хоча помалу, таки почала рухатися вперед, доки не закінчилося пальне в двигуні головного рушія розвитку суспільства - закінчилася ініціатива, необхідність кожного індивіда боротися за результат, прагнути чогось більшого і кращого.

Усіх задовольняв статус не мисливців, а збирачів, не будівельників, а пристосуванців. Пізніше це назвуть стабільністю, але ця стабільність вбивала ініціативу і енергію поступального руху країни, практично зупинила розвиток продуктивних сил і законсервувала виробничі та ділові якості всіх і кожного. Винятки, звичайно, були і люди прагнули змін, але без можливості реалізувати себе в економічній чи соціальній

площині, такі люди найчастіше ставали або дисидентами, або порушниками економічного законодавства, коротше кажучи, клієнтами КДБ чи відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності.

Радянська людина була запрограмована на отримання мінімального набору соціальних благ будівника комунізму і життя в інших умовах, так званої ринкової економіки, просто не сприймала, бо радянські люди знали, що завтра і післязавтра робота чи мінімальний набір продуктів та послуг були гарантовані.

Правда, вони не любили згадувати десятиріччя кровопролиття і голодоморів, переворотів і соціальних експериментів, десятки мільйонів замордованих жертв, кинутих в небуття заради примарного соціалістичного добробуту. Мешканцям СРСР застійних часів було добре, бо це ж не їх розстрілювали, не їх морили голодом і грабували, не їх висилали по Сибірах і не їх гнали на убій під час воєн, які країна розв'язувала в «ім'я миру»? Тому вони так люто і ностальгують за своїм минулим, в якого, насправді, не було майбутнього. Очевидно, звідси і роздратування, яке час від часу вихлюпувалося назовні навіть у таких знаючих людей, як колишній комсомольський ватажок.

Так було і цього разу, але тепер Касьян не змовчав, а запитав:

- А що не так з бандерівцями?

Юній аж посміхнувся:

- Друже мій щирий! Ти ж найкращий, сам все чудово розумієш. Бачиш, що виходить? Цей курс незалежної України на спадковість ідеології Української повстанської армії, без критичної оцінки власної історії був тактичною помилкою. Це було очевидно з самого початку. Я навіть не повторюватиму протокольні звинувачення на адресу УПА про ніби-то вбивства вчителів чи війну проти лояльного до комуністів населення, бо там провокацій від беріївських зондер-команд вистачало. Це в більшій мірі був злочин влади, адже всі знають, що туди не можна було посилати комсомольців-вчителів, бо там ішла війна проти більшовиків, але ж посилали!

Так, з боку радянської влади це був злочин і провокація, але гірше те, що всі свої гріхи комуністи повісили на бандерівців і за часи нашої незалежності ці звинувачення на рівні свідомості українців так і не були спростовані. Ти багато чув, що вони ніколи не чіпали простих лікарів і вчителів? Ото ж бо і воно, навіть цього не спромоглися донести до людей...., - Юній надпив вина, перевів подих і продовжив, - або взяти те, що в сорок першому році ОУНівці прийшли в Радянську Україну разом

з німцями і створювали місцеві окупаційні адміністрації. Начебто, щоб під прикриттям німців розбудувати українську незалежну державу, навіть відкривали українські школи, але ж при цьому вони допомагали встановлювати німецьку владу! Смертельна помилка для української політики! З союзниками можна було приходити, а з ворогом - ні в якому разі. Тим більше, що нацисти вже застосували політику етнічного чи політичного геноциду в самій Німеччині, збудували концтабори, нищили людей за політичною чи національною ознакою, тих же євреїв, тому в союзники до них йти не можна було в жодному разі. Це ті трагічні помилки, які дістають через десятиріччя. Ось цими козирями нас зараз і б'ють що росіяни, що московські колабораціоністи. З цим потрібно визначитися і від помилок відмежовуватися, як від ганебного минулого. Ми ж назвали злочином співробітництво СРСР з Гітлером і цим поставили крапку, визнали і цим відмовилися від історичної помилки? Відмовилися. Скажу більше, українці, які все життя прожили в комуністичній системі, врешті-решт відмовилися від цієї ідеології, визнали цей шлях помилкою чи злочином, це вже як кому подобається, але ж поставили крапку! Навіть ті, хто мав партквиток. Отож, - він переможно і якимось пронизливо подивився на Касьяна, але не зупинився, - що вже казати про дивізію СС "Галичина", в яку мельниківці пішли в 1942 році, ніби щоб навчитися воювати і набрати зброї? Це було ще гіршою політичною помилкою, навіть злочином, який потрібно визнати. Злочин не тому, що проти більшовиків, а тому, що з фашистами! Зараз росія нам допомогла вибратися з ідеологічної ями і ми спокійно можемо сказати, що комуністи - це зло, що росіяни - вороги, хоча б це були і наші родичі.

Юній аж почервонів, виголошуючи промову, але це було не все:

- А ще не забудь, що ОУНівці, які прийшли з німцями, просто підставили всіх українців, які залишилися на окупованій території і потяглися до них, не до німців - це треба знати. Але так вони стали колаборантами і зрадниками для партизанів, чий бойовий шлях часто складався не з боїв проти німців, а з вбивств таких "свідомих", вони і рапортували про це, як про боротьбу з окупантами чи їх посібниками, хоча убивали фактично мирних мешканців, за те, що були українцями...

Юній помовчав і зітхнув, - Тепер хто такі мельниківці, які і йшли в "Галичину", ніхто не знає, все списали на бандерівців, але ж і вони від цього не відхрещуються, ні? Колись нам таки доведеться визначитися і з ОУН, і "Галичиною", і з Афганом, бо це - як бруд на чоботях - начебто

і нічого страшного, а в квартиру не зайдеш. Або як цвях в підшві черевика - заважатиме і кровитиме, доки не витягнеш. Років сто пройде, коли про це можна буде говорити спокійно, але при умові, що буде зроблена належна оцінка на користь Україні, зроблені правильні висновки, як у випадку з комуністичним минулим України. Треба чітко і прямо сказати, що Україна, як і весь світ, не підтримує колишню співпрацю деяких українців з німецькими нацистами, чим би вона не аргументувалася.

Касьян спробував перевести розмову в спокійне русло, мовляв, тоді воювали всі, бо мирні протести проти влади, тим більше проти комуністичної ідеології, законами не передбачалися. Тому і вибору не було - лише бій. Он комуністів за вбивства, грабежі і розстріли мирного населення навіть нагороджували та і зараз шанують колишніх кадебістів:

- Це виходить, що комуністам чи полякам можна було вбивати українців, а українцям захищатися - ні?

Юній уважніше глянув на Касьяна:

- Саме так, друже, саме так. Ти все правильно розумієш. Історію пишуть переможці і дуже добре пишуть, на віки. Це в'їлося в свідомість, як іржа. Саме на цьому Москва і розкрутила антиукраїнську пропаганду в Росії і світі, коли вирішила напасти на нас. Це така тонка і страшна гра, що не можна робити ні найменшої помилки, щоб не дати ворогу шанс проти себе. Так було і з бандерівцями чи мельниківцями, хто їх зараз розбере? Не можна їм було приходити сюди з німцями в сорок першому році, хоча б і для того, щоб перемогти комуністів.

Касьян спробував змусити співрозмовника замислитися:

- Складно все це, ніби і так, хоча ми ж присвоюємо звання Героїв України колишнім радянським військовим, колишнім комуністам? Та і в СРСР освячували своїх шпигунів, які служили німцям, той же Кузнецов-Зіберт? Виходить, що все залежить від того, хто пише історію?

Юній випив вина ще і запалив сигарету:

- А я про що? Але герой має бути бездоганим! Років сто пройде, щоб можна було це спокійно обговорювати, хоча і Біблія побудована саме на цьому – гонитель християн Савло перетворився на Павла, другого святого після Христа в християнській ієрархії. Але ти запитуєш, чому комуністам можна було вбивати, а українцям - ні? Так і виходить, що злодію можна вбивати, тобто, це всіма сприймається, як щось очевидне і зрозуміле, а чесному - ні. Бо невинному чи оббреханому на

суді нечестивих виправдатись практично неможливо, навіть у тому, чого він не скоїв, - і допивши вино, пішов, кинувши на ходу:

- Сучасна війна - це гра, в якій треба вигравати, а не відкривати ворогу карти. Тобто, не робити нічого такого, що він міг би використати проти тебе.

6

Знервований поет, він же і Академік – гравер, знову довго не міг заспокоїтися і заснути після відвідин ливарного двору, який був тут-таки, в Академії, де він і жив.

Так було завжди, коли йому вкотре доводилося сперечатися чи просто слухати чиесь патякання про “великий народ” та про щасливе життя в імперії “всяк суших в ній язиків”. Ця тема була особливо популярною в найбільшій Петербурзькій майстерні, де в кінці 50-х років 19-го століття розроблявся ескіз грандіозного скульптурного проекту. Туди було зручно ходити мало не щодня і дивитися, як просуваються роботи над пам’ятником Тисячоліття Росії.

Практично вся територія і простір двору були зайняті глиняними фрагментами фігур, пронизані риштуваннями, переплетені мотузками, захаращені кістками майбутніх композицій, але над усім цим безладом все одно ніби панували велетенські, ще глиняні фігури Петра Першого і Катерини Другої, які повинні були бути головними елементами монументальної композиції.

Теми барельєфів хоча і були давно затверджені самим царем, але палкі дискусії про зміст і художнє втілення не припинялися. Тому в майстерню, чи швидше справжній завод, наскільки вона була величезною, з ливарнею, кузнею та столярнею, щодня приходили гості - літератори, історики, скульптори, а то і сенатори чи генерали чи просто поважне панство. Вони ходили довкола композицій, вголос дивуючись грандіозності задуму, але серйозні обговорення для фахівців призначалися на вечір. Тоді можна було висловити свою думку, аргументувати її, а вже архітектор мав вирішити - зважати на зауваження чи ні?

Зрозуміло, що кожному художнику чи письменнику хотілося втиснути в проєкт свою історичну ідею чи бачення, а ще були суперечки з технічних і мистецьких питань щодо виконання фігур та барельєфів, тому частенько було досить гаряче, та так, що пристрасті доводилося вгамовувати грою на роялі, який стояв у вільному закутку. Коли суперечки заходили надто далеко, хтось підходив до інструмента, торкався клавіатури і мелодією знімав напругу. А ще грою на роялі або

співом можна було проілюструвати свою думку чи передати настрій, тому музика лунала майже завжди.

Інколи за рояль сідав Тарас Григорович і коли він починав співати, суперечки замовкали найшвидше - в нього була оригінальна, незвична для салонів манера виконання, бо він брав не скільки акомпонементом, скільки тембром і задушевністю своїх улюблених “Ой, зійди, зійди, зоре вечірня” та інших, яких великоруські митці чи інтелігенти навіть не знали і не чули, тому підходили і зачудовано слухали незвичні для них теми, мелодику і ментальність народних творів.

Тарас навідувався сюди і вдень, бо амбіційний проєкт приваблювала його і як художника, і як скульптора, бо вмів виконувати і таку складну роботу. Він дивився, щось радив, але і вчився, адже він давно пробував свої сили в скульптурі, створюючи гіпсові барельєфи і фігури ще в засланні і навіть продавав їх, бо вони подобалися офіцерам. Ті навіть щось замовляли і потім відсилали гіпсові фігури додому, але це було давно. Зараз його цікавило історичне чи ідеологічне наповнення пам'ятника, який мав продемонструвати не лише всю велич царської влади і Росії, але і зафіксувати, узаконити і увічнити найважливіші моменти історії, як це бачили цар та ідеологи московської присутності в Європі, як останнього, Третього Риму.

У російському суспільстві були досить відчутні гнітючі настрої після поразки Росії в Кримській війні і монументальне мистецтво повинне було сфокусувати увагу на виграшних історичних подіях, сприяти возвеличенню невиразної сучасності за рахунок легендарного минулого. Побажання авторів і фахівців стосувалися увічнення величі московської імперії, яка не так вже і давно стала називатися Росією замість Московії. Втім, це стосувалося не лише скульптури, але і мистецтва взагалі, в тому числі і літератури.

Оскільки біографія імперії створювалася на рівному місці, без корінної місцевої чи племінної прадавньої європейської спадковості, усі неначе поспішали наповнити історію країни фактами і подіями, які б фіксували не монгольське, а європейське минуле. Насправді його і не було, якщо не рахувати завжди чужих і ворожих москвитам Києва і Новгороду та ще віддаленіших в часі і просторі від муромських і мешерських пущ візантійців та варягів. Але і для москвофілів, і для “європейців” моментом відліку, початком часів московської історії вважалися варяги, бо інакше потрібно було визнавати існування іншої, домосковської державницької концепції, в якій реально існували не

якісь узагальнені слов'яни, а українці! Це ламало всю великоруську структуру державотворчої нації, яка насправді утворилася з диких для тодішніх киян і новгородців, помонголених північно-східних племен чуді, весі чи муроми.

Такий родовід не додавав країні авторитету в очах європейських династій і спадкової римської та франкської аристократії, до яких, попри свою ненависть до “латинства і папєжества”, прагнули вищі кола Росії. Не дарма московські князі навіть воювали, вимагаючи від сусідів визнати їх на візантійській зразок царями. Петро Перший вимагав від своїх дипломатів підкупамі добиватися, щоб в Європі його замість царя величали імператором, відповідно і Росію вважали імперією. Насправді, московські самодержці були ще і самозванцями. Знаючи це, у стосунках з Європою їм не хотілося починати свій родовід з монголів, хоча для московської влади це був природний і логічний ланцюг спадковості. Це минуле, хоча і в завуальованому вигляді, а таки знайшло своє логічне втілення в фігурних композиціях пам'ятника. Оскільки московити повинні були завжди перемагати, то на одному з барельєфів Іван Третій приймає символ влади, причому монгольської влади - кінський хвіст на списові чи бунчук, з рук хоча і переможеного, але золотоординця. І це не було виявом перемоги над монголами, а більше скидалося на звичайну легітимізацію існуючої влади, вказувало на її спадковий монгольський характер. В душі московські царі визнавали цю династійність і навіть пишалися нею, адже престижніше бути спадкоємцями історичних ханів, які заледве не поставили на коліна Європу, ніж якихось напівміфічних варягів - вони неначе і були в історії Московії, але неначе їх і не було. Втім, для Європейського вектору варяги були потрібними, але в національному сприйнятті росіян вони завжди програвали кочівникам і загарбникам.

Тому монгольська кров таки вихлюпувалася назовні не лише в самодержавному устрої чи диких для Європи характерах, звичаях і традиціях московитів, але і в ідеї цього монументу. Згадали і дохристиянське минуле, але лише у вигляді ліквідації релігійної символіки природного українства, перемоги над корінним українським язичницьким пантеоном Богів прийшлим християнством. Про нього в часи Київської Русі на берегах затиснутої лісами річки Москви ще і не чули. Вийшло смішно і історично недостовірно - ніби московські язичники перемогли київських, хоча насправді це українські князі захопили і колонізували північно-східні лісові та степові племена. Пізніше їх силоміць навернули

до християнства, яке самі київські князі прийняли на два століття раніше добровільно і цілком усвідомлено, як умову перебування на засадах рівноправності в європейській політичній конфігурації.

Нова ідеологія не лише перемагає старі символи, але і знищує їх. Для цього російську історію починали з Рюрика, забезпечивши собі таке-сяке династичне підґрунтя, а наявність національної еліти досягалася ще простіше - московити намагалися записати в росіяни не лише народи, перш за все українців і білорусів, але і всіх видатних іноземців, які потрапили на службу Москві, хоча б і проти їхньої волі. Тому в барельєфах і фігурних композиціях пам'ятника тисячолітньої Росії було так багато українців і ця обставина чи не найбільше, немов магнітом, притягувала Тараса на ливарний двір.

Вдень він не вступав у дискусії, уважно прислухався та придивлявся і висловлював свою думку лише з мистецьких чи технічних питань. Зате ввечері, коли в майстерні залишалися лише найближчі друзі, Тарас давав волю своїм почуттям. Втім, слухачі вважали деякі його думки занадто радикальними, але вони поважали Шевченка, більше того, в глибині душі погоджувалися з ним і це дозволяло поету і сперечатися, і вільно висловлюватись. Так було і цього разу, коли Тарас побачив у ряду видатних діячів російської культури поета Державіна:

- Ну, що це таке? Мистецтва тут і не чути! Я вже не кажу про поезію. Одне лизоблюдство і лакейство.

Йому гаряче заперечували, мовляв, Гаврило Державін - це коріння російської літератури, з якого виріс і сам Пушкін. Тарас саркастично посміхнувся:

- Аякже, коріння! Один закінчував життя одою цариці, а інший розпочинав з оди владі предрержащим. Шаркуни паркетні і більше нічого!

- А "Полтава" Пушкіна, це ж про нашу неньку! - не вгавали опоненти.

- Ненька, та не наша. Пушкін виокремив зрадників Іскру і Кочубея, щоб принизити Мазепу, який один і насмілювався спробувати вирвати Україну з під царської кормиги.

Присутні спантеличено поглядали один на одного, роблячи виразні жести, мовляв, Тарас знову хильнув зайвого і намагалися його заспокоїти:

- Тарасе Григоровичу, ви б якось обережніше, адже Мазепа пішов проти Петра, зрадив, та і анафема ж, - але Тарас уже завівся:

- От ви кажете Пушкін. Нічого не скажу, писав гарно, але це якісь скляні вірші. Гладенько і холодно, але то таке, як кажуть, про мене і байдуже. Та якщо хочете знати - його заслуга лише в тому, що він зробив легкою для прочитання російську мову, зробив її такою ж логічною і мелодійною, як наша, українська. Таким легким стилем, яким Пушкін почав писати вірші, наші пращури співали ще тисячоліття тому. От візьміть хоча б таку давню пісню, - він підійшов до рояля і не присідаючи на стілець, взяв кілька акордів: "Витолочили просо і дівочі коси", - я її чув ще в дитинстві. Старезна баба - сусідка казала, що таких пісень більше немає, бо лише вона одна її і пам'ятала, а чула аж від своєї бабусі. Тобто, ця пісня набагато давніша, її співали за кілька поколінь до нас, либонь з монгольських чи й раніших часів, а слова і мова - чистісінько наші, сучасні! Неначе сьогодні складені, хоча пісня, як і людина, теж народжується, живе і помирає, забувається за сотні років. Це означає, що нашій мові не кілька століть, а кілька тисячоліть, бо пісенна граматики і вимова повинні були викристалізуватися з абсолютно прадавнього матеріалу, загартуватися і утвердитися в народному мовному середовищі, пройти випробування часом, щоб звучати сотні років тому так, як звучить наша мова зараз. Це виплило в такому давньому горнилі, що криця пройшла через тисячоліття! От ваш Пушкін і це в нас позичив, почавши писати російською за українським ладом. Та і Ломоносов, який першим почав приводити московську граматику в порядок, теж знав українську, бо сам був з поморів, які теж були чи не з українців.

Присутні лише презирнулися, мовляв, оце Батька понесло!

Тарас помітив і усміхнувшись дістав з кишені пляшку:

- Бачите? Майже повна, бо я зайвого не візьму, лише щоб втамувати біль у грудях. А про Ломоносова - правда. Як і про Пушкіна. Крім того, він поет царський, а не народний. Народне горе йому не пекло. Як і Гоголю, а я ж казав йому, - несподівано вирвалося в Тараса те, про що він ніколи не згадував.

Усі просто закам'яніли, аж доки хтось несміливо запитав:

- Це, ти, батьку, зараз про Гоголя? Про Миколу Васильовича? Ви з ним бачилися?!

Тарас зніяковів, аж почервонів, але відступати було пізно:

- Ще давно, коли я вже був у класах Академії, він часто приходив. Довго ми з ним розмовляли. "То оце той Тарас, що ягнята пас"? - і досі чую його голос. Спочатку він був до мене уважний і все дивувався, що

я - це я. Не міг повірити, що я пишу ці вірші. А я його спочатку боявся - таки ж панич, одягнений - куди там! Хоча ми з ним земляки, але його вже знала вся Росія, а я хто? Він дуже любив розпитувати про місця, де ми бували, хоча і в різні часи. Він знав і Смілу, і Корсунь, а ще заслуховувався піснями, дуже сумував за Україною. Ми вже кілька разів зустрілися, але він щоразу знову і знову до мене придивлявся, ніби сумнівався. Нахилив голову, як той птах, бо таки і дзьоб у Миколи був пташиний, - Тарас засміявся, - часто мене розпитував про життя і навчання, дуже хвалив мої вірші, казав, що вони йому багато дали, але радив більше працювати над живописом, а він потурбується, щоб мене направили в Італію як художника, бо в цьому бачив моє покликання.

Тарас аж посміхнувся, згадуючи давнє і продовжив:

- Ми з ним аж заприятелювали, раз якось поїхали в наші краї, це перед тим, як з мене витрясли душу і відправили в москалі. Отож, ми вдвох їздили в Переяславську семінарію, шукати в бібліотеці документи про його дворянський рід і з історії також, бо Микола тоді ще думав написати велику роботу з української історії. Казав, що має скільки нікому не відомих історичних фактів про українців, що всі охнуть. Цікаво з ним було, він мені показував село на Полтавщині, де поміщик позичав імена покійних селян, щоб набрати якусь кількість, ніби живих душ, бо якщо маєш менше, тобі не дозволялося курити горілку на продаж. Шкодував, що не міг вписати в свою книгу прізвищ покійних козаків - Убийсобака, Бугай, Отченаш, Пищимуха, Затуливітер, - Тарас розбалакався, згадуючи минуле, - з Миколою було таки надзвичайно цікаво, наскільки багато він знав і пам'ятав! Показував мені балку Невінчану, де нежонаті поміщики тримали свої гареми і записували незаконних дітей отакими прізвищами, ніби змагалися, хто смішніше придумає, - Тарас плюнув і замовк, але ніхто з слухачів не посмів порушити мовчанку, наскільки неймовірним було почуте. Трохи згодом Тарас мовчки обвів усіх поглядом, зрозумів, що відмовчатися не вдасться і продовжив:

- А потім ми якось розійшлися, я - туди, а він - вгору. Але ще приятелювали, а коли він став справжнім російським письменником, мої вірші про Україну почали його дратувати. Може того, що мене на Україні селяни знали більше, ніж його? Заздрив? Він почав казати, що мені треба більше вчитися російською, щоб писати вірші для Росії, бо це мій обов'язок перед царською фамілією. Казав, щоб я брав приклад з Пушкіна, бо він найбільший поет. Ну, я і не стримався, можливо був у настрої, - Тарас жартома щовбнув себе по кадику, - я сказав, що ніколи

не пробачу за своє кріпацтво і поневолення України ні царю, ні Пушкіну, ні Хмельницькому. Микола почав сперечатися, потім образився, почав щось казати, як мене викупили з кріпацтва, але лише махнув рукою і вийшов. З тих самих пір ми не бачилися... Писали іноді один одному, але мені сказали, що коли я потрапив у халепу, він всі мої листи спалив, а його цидули до мене теж зникли невідомо куди.

Тарас подивився на ошелешених слухачів, підійшов до ескізів скульптур Петра і Катерини і звернувся прямо до них, вказавши пальцем:

- Це отой Перший, що розпинав нашу Україну, а Вторая - доконала вдову-сиротину!

Потім знову обійшов навколо макету, сів на стілець і обернувшись до слухачів, ображено промовив, ніби поскаржився:

- А ще ваш Пушкін називав Катерину і Петра розумнішими за всіх учених. О!

Хтось спробував перевести розмову на жарт:

- А що ж Ви сам, Тарасе Григоровичу, почали писати російською і вірші, і щоденник, та і оповідання теж?

Тарас пильно зиркнув на співрозмовника, але потім усміхнувся:

- Щоб врятувати Україну, зараз мало писати лише до українців. Треба шукати допомоги де тільки можна, і в Росії також. Для них я і пишу російською, але - про Україну. Майже як Гоголь.

Скульптор, слухаючи, продовжував пальцями ліпити глиняні очі на голові фігури, якою займався:

- Тарасе Григоровичу, але ми ж один народ і одна релігія, он скільки наших земляків увічнено навіть у цьому проєкті!

Тарас на знак згоди кілька разів скрушно хитнув головою:

- Та звісно. Авжеж багато, я ж не сліпий, бачу і знаю. Тільки не втямлю, до чого тут українські князі до московських і тим більше, до петербурзьких боліт? Вам не дивно, що на пам'ятнику немає новгородців, хоча він стоятиме саме в Новгороді? Бо це знак перемоги над князівською Україною, над вічем, над Новгородською республікою і демократією, яку Іван Грозний знищив "вогнем і мечем", зробивши новгородських українців рабами, як колись монголи зробили рабами самих московитів.

Присутні вкотре переглянулися, знизуючи плечима, мовляв, де Україна, а де Новгород? Тарас помітив:

- Кривитесь... А ви ж знаєте, що він вивів, а правильно буде - вигнав з Новгороду тисячі найславетніших родин, це тих, кого не вбили чи замордували і їх числа ніхто не знає? А на їх місце привели московитів, боярських та царських кріпаків, яких і вселили на дворища вигнаних новгородців. Ось як недавно під Єлисаветом зробили Нову Сербію, а українців зганяли з дідівських земель, тільки нічого не вийшло, серби швидко обукраїнилися.

- Тарасе, чуєш?, - перервав мову давній приятель, який ще до заслання був з ним на "ти". Що було - те було, та і давно те діялось, як ти писав.

Тарас жваво повернувся:

- Давно кажеш? А я скажу - давно чи недавно - однаково, все це історія. Ось ти сказав зараз слово, і воно вже історія, вже в минулому. Так що чи тисячу років, чи рік тому - для історії не має значення. Значення має лише пам'ять. Як і в тому, про що я кажу, про Новгородчину. Так само Москва знищила і слід української мови на Півночі Росії. Не дивуйтесь, Тарас з глузду не з'їхав. Ось поїдьте на Онегу, там українську почуєте і зараз, тільки ми ШОкаємо, а вони - ЦОкають. А ви не думали, чому кийвські бувальщини чи билини залишилися в народній пам'яті лише серед поморів? Бо колись це була одна країна і одна мова з Києвом і Новгородом, бо лише на півночі залишилися жити справжні новгородці. З часом мова зникла, а легенди чи билини, як пісні, залишилися. Українська мова тоді дзвеніла від Чорного і аж до Білого моря! Не вірите...

Тарас пройшов кілька кроків перед слухачами, потер лоба і радісно вигукнув:

- А ось ходімо зі мною, самі побачите! У мене в майстерні десь лежить шматочок берести, привезли з Новгороду. Кажуть, копали погреб і наткнулись на мошену колодами дорогу і сліди спаленого дворища. Там і підняли той шматочок кори, згорнутий в рурочку. Їх завжди багато траплялося, бо береза там не дивина, тому просто викидали, а на цьому шматочку хтось під брудом помітив письмо! Воно було написане на корі ніби стилосом чи твердою паличкою, тому було добре видно викарбувані літери і слова, точно такі, як у монастирських літописах. І це були українські слова! Я сам прочитав: "Поратуй мене, привези кожуха. Твердислава рід убиве", - писав хтось, мабуть уже із заслання. Це ж наша мова, звідки вона там, га?! А ви кажете, що Тарас дурний чи випив зайвого... Просто ми нічого не знаємо про Новгород, але оцей пам'ятник

- це пам'ять про знищену Україну, про оту пролиту заради Московії і її панування, кров нашу.

Всі мовчали, адже такому було важко йняти віри:

- Ну, це ж нічого не доводить, адже невідомо хто і коли написав на тому шматку кори? Може грався хтось?

- Грався, аякже. Граючись, так не напишеш. Все - за гріхи наші. Колись кияни і новгородці захопили мордву, зазіхнули на чуже. Потім знайшлися охочі і до нашого, і вже монголи захопили і спалили все, що раніше загарбали кияни і самий Київ, і передали цю науку москалям.

Махнувши на прощання рукою Тарас пішов до себе, думаючи про ковток горілки, яка могла заспокоїти, хоча майже завжди бувало навпаки - від випитого уява лише розбурхувалася, ставало важко дихати, але - нехай!

7

Касьян продовжував сидіти за столом кафе, замовивши після деякого вагання таки не вино, а чай, тому знайомі і не пропонували випити, здивовано дивлячись на чашку, що стояла перед ним. Він сам себе навіть похвалив, що таким чином зумів не лише зупинитися, але і приховати від інших хвилинну слабкість, за яку на душі було соромно, аж бридко. Чоловік лише на якусь мить піддався звичці, бо не знав, як погасити палаючий вогонь натхнення і емоцій, що годі було і втриматися від випивки, але це могло призвести до повернення в первісний стан перманентного п'янства і таких випадків навіть у журналістському середовищі було, хоч наливай ще комусь.

Випивка була даниною багаторічній звичці відзначати успіхи і поразки, проте довгі роздуми про шкоду від алкоголю і усвідомлене переконання, що без нього таки можна обходитися, далися взнаки. З'явився якийсь запас міцності чи імунітет, який зробив Касьяна справді байдужим до випивки. Зараз від склянки вина ударило ще і соромом, перш за все перед самим собою та і отой стан легкого і незрозумілого дискомфорту в голові, який називають сп'янінням, був неприємним. За чашкою чаю, навпаки, було спокійніше.

Якраз під обід надійшли і давні друзі – журналісти і художники, з якими раніше доводилося зустрічатися в цьому кафе ледь не щодня, але тепер стосунки в їхньому творчому середовищі, можна сказати, компанії, ставали дедалі складнішими. Ці хлопці чомусь протесту-

вали проти повернення місту історичної назви, яку на їхнє переконання нам нав'язувала Росія. А можливо просто не думали, що хтось з біса підступний використав цю технологію, щоб розсварити давніх друзів, розділити їх на опонентів і прихильників історичної назви. Як би там не було, але місто поділилося на своїх і чужих, що могло бути вигідним лише тертим політикам. Таких політичних пристосуванців, які несподівано стали неабиякими патріотами України, а потім з такою ж легкістю відмовляться від неї, розвелось дуже багато, але і людей, які їм вірили, ставало щоразу більше. Політикам було не звикати використовувати будь-яку технологію для перемоги на виборах, тепер це була гра в назву міста. Могло бути і таке, але суті це не міняло - історія міста, яку ще вчора всі любили незалежно від епох і часів, враз стала полем бою.

У запалі не обійшли і архітектурне надбання, залишене імперією. На ньому спекулювали, як і на спорудах радянських часів, мовляв, відмовтеся і від цього. Як не дивно, але відповідь досить проста – при зміні системи політичних координат, стару ідеологію завжди залишали в минулому, продовжуючи користуватися отриманими від попередників здобутками. І справді, ніхто ж не кляне царя, що за його правління в нас були збудовані заводи, які і дотепер працюють? Так і з житлом від комуністів – вони робили те, що вимагало життя, а не будували б - зникли б ще раніше.

Що й казати, вміємо ми собі на шкоду здійснити веремію в склянці води, тому вчорашні друзі, поділені на імперців і необільшовиків, як називали прихильників новоназви за більшовицькі методи, уже і не віталися. Правда, їхня компанія ще намагалася дотримуватись правил пристойності, на відміну від радикально налаштованих груп, які всіх прихильників історичних назв записали в вороги та сепаратисти. З цими хлопцями ще можна було розмовляти, більше того, дискусії навколо назви міста відкривали чимало нового в краєзнавстві взагалі. Кожен намагався аргументувати свою позицію якимись новими фактами, над опонентами могли ще жартувати, але і за жартами вже було помітне поступове відчуження.

- Привіт, сепаратюго! - сідаючи за стіл привіталися давні добрі знайомі.

- Героям сала, - віджартувався Касьян, дивлячись, як хлопці поспіхом ковтали вино, щоб втамувати ще вранішню спрагу.

Після перших ковтків з їхніх облич зникла напруга, заблищали очі, з'явилися посмішки, а з ними – і запитання:

- От скажи, чому ти так тримаєшся за царицю? Ось прочитай мемуари, усі чисто пишуть, що вона - шльондра, - витерши губи, запитав сліпий на одне око Станіслав, може найстарший з активних журналістів міста, але бадьорий і ясний розумом та і не дурень випити, що лише додавало йому авторитету серед молоді.

Касьян посміхнувся:

- Такий негатив зазвичай поширюють політичні вороги. Така тепер мода в нашій політиці – опонента треба обпаскудити, принизити, обплювати, не кажучи вже про оббрехати, і оце точно прийшло до нас від москвитів. Там таке споконвіку було. Чому б і про царицю тоді не могли такого нагородити, хоча й ідеалізувати її не варто? Ворогів у неї вистачало, хоча б і через її кохання до козака Грицька Розума, а через нього - і її прихильність до України? Ти краще почитай більшовицькі газети, які так само, як і ви зараз, паскудили ту царицю, коли треба було назвати наше місто по-більшовицькому. А потім таким же чином паскудили партійця, чиє ім'я замінило царське, бо не догодив їхньому вождеві.

- Ну ось, ти ж сам кажеш, що це не ми придумали, - ковтнувши пива, буркнув Станіслав, не знаючи, що заперечити.

Касьян продовжив:

- Та справа ж не в цариці, а в людях, які жили в місті всі оці 275 років. Вони ж не якісь вилупки чи сучі діти тільки тому, що будували і жили в місті, яке назвали на честь якоїсь цариці, хоча в нашому випадку і це не доведено?

- Та як же не доведено?, - загарячкував Станіслав і почав всоте повторювати про Укази та герби.

- Та отак і не доведено, та і яка різниця?, - суперечка втратила аргументованість і від цього стало нудно, аж доки хтось не бовкнув:

- Все одно, може і так, але це російська назва, маркер, як і мова, через які вони на нас наступають у Криму і Донбасі. Війна. Вороги. Назвемо місто по-їхньому, вони за кацапською звичкою скажуть, що це їхня земля.

Касьян аж підскочив, мовляв, хіба ж можна бути такими впертими?!:

- А Полтава?! А Київ?! Оце для них справжні маркери! Вони на них всю ідеологію імперії будують. То що, геть ці споконвічні назви українських міст? Для них Полтава - це «мать побед русского оружия», а Київ

– і взагалі, «мать городов їхніх». А Миколаїв чи Маріуполь? А Олександрія? А з Хмелем що робити? З Богданом Хмельницьким, який і уклав цю клятву угоду, бо зараз це сприймається, як справжнісінька зрада. Хлопці, хлопці! Доборетесь з мертвими царями, доки проти вас виступлять і полтавці, і миколаївці, і маріупольці, а це ж наскрізь, як і наше, патріотичні міста. А якщо люди піддалися кацапській пропаганді, то це тому, що ми намагалися змусити їх стати українцями! Вони українці, але балакають поки-що не так, як ми, вони люблять свої міста і їхні назви, хоч звідки б вони взялися!, - Касьян стукнув чашкою по столу і замовк, але за мить продовжив:

- Можливо колись і виникне інша потреба і будуть інші цінності, адже назви наших міст і сіл з часом змінюються, але не зараз і не живо-силом, коли і без цього ворогів вистачає. Зараз українцям треба збирати союзників з будь-яких національних чи культурних таборів, а не відштовхувати їх. Зараз важливо, що люди люблять Україну і захищають її, розмовляючи при цьому байдуже якою мовою. Хоча б і російською. Уявляєш, як москалів буде ковбасити, коли Донецьк звільнить полк з начебто їхньою назвою, хоча б і Маріупольський полк особливого призначення?! Тепер неважливо, хто посадив дерево. Головне, що на ньому вродило і хто збирає врожай.

Станіслав не здавався:

- Та ти не розумієш. Царські назви несуть ідеологічне навантаження.

Касьян засміявся:

- Та ніхто уже і не знає тих царів, але і не в цьому справа. По-вашому, бажання людей, які хотіли першоназву, нічого не значить?

Дивно, але зазвичай розсудливий Станіслав затявся:

- Людей потрібно вести за собою, а не умовляти. Народ інколи не розуміє власної вигоди, сам же кажеш, що люди не знають історії.

Касьян піднявся:

- Але ж ви збрехали, коли переконували Верховну Раду, що більшість мешканців виступають за нову назву!

- Ти ідеаліст, а так в політиці не буває. Мета виправдовує все, як тобі відомо. Брехня во благо, - посміхнувся співрозмовник, - це на користь народу, та і не брехня це, а наше переконання, а це вже ближче до істини, ніж народне голосування.

- Ну, це вже більшовицькі методи, лише “трійки” не вистачає. Чим же ви кращі? А як же демократія, чи не за неї Майдан піднявся? Без демократії України не буде. Завтра ось так патріоти і вибори будуть робити,

ламати вибір народу через коліно, бо їм здалося, що так буде краще? То хіба ви самі не боролися за право народу на відстоювання власної думки? Інколи потрібно вміти і почекаати. Ти подумай, чому це на річниці Майдану почало приходити так мало людей, лише україномовні патріоти, але ж це жменька проти тих сотень людей, які збиралися на площі? Раніше на такі заходи сходилися сотні, а зараз десятки. Та візьми і наші Майдани, на яких пліч-о-пліч стояли за Україну і гинули, як україномовні, так і російськомовні українські патріоти. А зараз людям образливо, що ви їх називаєте недоукраїнцями, тому що вони поки - що не спілкуються в побуті українською. Людям образливо, що ви зневажаєте принципи демократії і добросусідства, от вони і не стають разом з вами, як це було раніше. Навіть я перестав ходити на такі заходи, бо як я буду стояти поряд з тим, хто ображав і принижував мене? Так і всі інші, бо вони не вороги, але ви їх змусили приховати український патріотизм. Держави без демократії, чесності і правди не існує, бо не буде народу, як спільноти різних характерів, уподобань, віри, мов - хіба ні?, - більше ствердно, ніж запитально сказав на прощання Касьян і вийшов з кафе.

8

Навіть ця неприємна розмова не позбавила Олександра того космічного натхнення, яке він відчував після розмови з Сергієм, але тепер потреба творити і щось робити конвертувалася в цілком реальне прагнення, навіть нестримне плотське бажання оволодівати і кохати.

Це додавало ще більше сил і впевненості, бо після свого 45-річчя Касьян вирішив, що чоловіче життя і жінки для нього вже в минулому, в усякому разі, залицяння. Він ще замолоду мав переконання, що чоловіче життя в цих роках закінчувалося. Коли Касьяну виповнилося 30 років, він всерйоз, особливо нетверезим, починав замислюватися про вічне та невідворотне і надумав, що сорокап'ятиріччя якраз і відокремлювало чоловічу молодість від старості, а життя - від смерті.

Йому здавалося, що відтепер дівчатам буде неприємно з ним розмовляти, щойно вони дізнаються що йому вже аж сорок п'ять років! Здавалося, що перейшовши цю межу, чоловік втрачає право робити жінкам компліменти, бо який з діда кавалер? Йому страшенно не хотілося згадувати свою померлу дружину, вірніше, їхні стосунки, які закінчилися задовго до її смерті, бо перетворилися на якусь механічно - фізіологічну роботу, ритуал близькості без бажання і натхнення, який нічим не закінчувався. Було самому соромно, що через хворобу вона швидко втратила

привабливість, дуже постаріла і стала схожа на черепаха без панциря, тому більше не хотілося її цілувати і обіймати, залишилися лише жаль і розпач, була і відповідальність, але ж це не пристрасть! Дивно, але і спогади про неї, молоду і вродливу, бажану до нестями і рідну в кожному вигині тіла, нікуди не поділися, але це була лише пам'ять. Він не міг змусити відчувати до неї пристрасть, хоча і бачив, як вона страждає від втрати жіночності і сердиться на нього за неуважність. Це вже край, думав Касьян, якщо навіть плотське не приносить колишнього задоволення і в тобі солодко не вибухає грішна пристрасть. Правда, цікавість до жінок нікуди не зникла, але і зрадити хворій дружині він теж не міг.

З такими переконаннями Касьян почав поступово якщо і не померти в розквіті сил, то записуватися в схимники і розпочалося це з відмови від компліментів жінкам через начебто власну старість. Поступово він припинив навіть посміхатися, не кажучи вже про флірт, який ні до чого не зобов'язував, але і це залишилося в минулому. Жінки жили своїм життям, а він - своїм, сховавшись від них немов у мушлі похмурої байдужості і відстороненості.

Але сьогодні він раптом відчув себе первісним мисливцем, майже диким звіром, для якого оволодіння жінкою було питанням життя і смерті, питанням влади над самкою, питанням статусу в ієрархії його зграї. Вожаком робить вміння полювати на здобич, груба і перемагаюча фізична міць та завойоване силою і жагою право на найкращу самку. Касьян відчув себе таким саме зараз, бо бажання було фізіологічне, як після нічних сновидінь і виникло несподівано, доки тривала суперечка, аж самому стало і смішно, і ніяково, і приємно, водночас.

Йому ще зранку кортіло побачитись з Живкою, болгарською за походженням дівчиною, яку він таємно від усіх кохав ще з того часу, як уперше побачив. Вона викликала захоплені погляди і непереборне бажання хоча б доторкнутись до неї у всіх чоловіків, проти чого якимось не втримався і він.

Живка мала таку досконалу зовнішність, що могла вважатися взірцем жіночої вроди, навіть взірцем жіночої звабливості – тонкий стан, неймовірної краси ноги - від пишних стегон, з круглими, аж смачними, (неначе запечені до блідої скоринки хлібці) колінками, до витончених щиколоток і ледь не дитячих ступнів. Непропорційно великі для неї груди дивом трималися на здавалося б мініатюрній фігурі і забивали

чоловічий подих та і взагалі - не закохатися в неї було просто неможливо. Її хотілося і як води в спрагу, і як тепла в мороз, але її неземна врода стала для неї найкращим захистом, бо чоловіки боялися до неї навіть наблизитися, відчуваючи свою нікчемність перед цією довершеностю.

Мабуть, саме так виникали вірування в богинь - небесної вроди земних жінок, до яких, попри бажання, звичайним самцям було зась. Такі жінки в давні часи були настільки недосяжними для більшості чоловіків, що для них і не могло бути іншого місця для існування, як на якомусь Олімпі. Небо, гори і морські глибини для людини завжди були уособленням недосяжності і таємничості, підходяще місце для богів чи вищих істот, якими і були найгарніші жінки, як ось і його Живка. Тому всі чоловіки лише облизувалися і мріяли про неї, але наблизитися не наважувалися.

Касьян не мріяв, бо він її не знав, а коли побачив - не втримався. І це було дивом, бо він усе життя ставився до жінок стримано і навіть з обережністю, можливо тому, що жінки самі частіше обирали його, ніж він цього прагнув. Він знав і відчував жіночу симпатію, але тримав дистанцію, щоб ненароком не образити жінку чи дівчину даремною надією, але тут його ніби збило з ніг океанським цунамі небаченої сили, яке змиває не лише острови, але і континенти, і потягло в страшні своєю невідомістю глибини.

Уся його філософія, що після одруження зради неприпустимі, бо це ображає і дружину, і коханку, і принижує його самого, була зруйнована в одну мить. Це було як влучання кулею в серце, миттєве засліплення, знепритомнення або контузія – ледве побачивши Живку, Касьян несподівано для самого себе, погладив її по щоці, більше того, обійняв і дав своїм рукам волю, неначе під час любовців з давно знайомою коханкою, чие тіло було його власністю до найпотемніших місцинок.

Напевне і вона не очікувала такого несподіваного і нахабного понад усяку міру нападу, тому лише задихано борсалася і сміялася у відповідь, а можливо в глибинах ества давно чекала такого, тому і не дуже опиралася несподіваним і безсоромним пестошам майже незнайомого чоловіка.

Це сталося в її кабінеті, вона мала окреме, гарно вмебльоване приміщення в центрі міста, бо Живка займала посаду керівника філії якоїсь крутої міжнародної організації. У кабінеті завжди було багато квітів на столах і підвіконнях, утім, місця на столі вистачило і для них, з

їхніми несподіваними для обох любощами. Проте, сміючись і вже майже без білизни, бо від коротенької спідниці, "чому спідниця? - блиснуло в голові,- бо спідне", не залишилося майже нічого і це лише додало жаги, так от, від спіднички толку було мало з самого початку. Без порваної бретельки бюстгальтера і з однією вільною груддю, яка здивовано дивилася на нахабу і зводила його з розуму своїм рожевим писком, Живка з сміхом і поцілунком на губах, таки вивернулася і заховалась за своїм керівним міжнародним кріслом з високою спинкою, з-за якої було видно лише її скуйовджену зачіску.

Аж тоді Касьян отямився, але ще довго не міг заспокоїти дихання та вгамувати шалене биття крові в скронях. З того часу вони почали зустрічатися.

Не можна сказати, що це було кохання в звичному для коханців розумінні - швидше дика, первісна пристрасть, яка виникала, щойно вони залишалися наодинці. Але вони якось і чомусь навчилися її стримувати так, що межу не переходили і коханцями так і не стали, кожного разу зупиняючись біля відчинених навстіж райських воріт. Що їх зупиняло, вони не знали. Тому не знали, що чекає їх там і чим усе обернеться. Можливо, вона очікували продовження від нього, чи їй просто було цікаво, а він зупинявся, бо боявся її образити чи зашкодити.

Проте ці побачення тривали і надалі, бо його таки добряче до неї тягнула якась нездоланна сила, але ще більша сила – стримувала. Не зважаючи на майже фізичну, dokonану близькість, яка трапилася з ними в першу мить знайомства, далі цього справа так і не пішла і вони тепер зустрічалися як дуже близькі друзі, навіть рідня - з поцілунками і відвертими душевними розмовами, які за першої нагоди переривалися палкими обіймами, бо Живка і далі дозволяла його рукам милуватися своїм божественно гарним і звабливо-пристрасним тілом. А потім – потім нічого. Вони щоразу відступали перед коханням, немов боялися його, потроху заспокоювалися, довго тамуючи важке дихання і розбурахну плоть, приводили до ладу одяг і зачіски, набували офіційно-невинного вигляду, сідали подалі одне від одного і проводили коротку ділову розмову.

Щось таки йому перешкоджало перейти останню межу, неначе утримувало його і її від кохання, а можливо і від звичайної пристрасті, бо ніхто не знає, що для нас важливіше - вдоволена пристрасть, яка переходить в кохання, чи кохання, яке стає можливим завдяки не вгамо-

ваній пристрасі? Можливо і цьому коханню заважала його вічна невпевненість в собі чи одвічний страх почати щось нове, перейти межу і зробити перший крок у незвідане?

Він часто над цим думав, переконував себе, що так не можна, що треба добиватися повної покори, а не мріяти, але нічого не змінювалося. Якесь фантомна пам'ять і віковічні рабські пута, якими були зв'язані пращури з їхнього тисячолітнього роду, так і тримали його на міцній мотузці, мов стрижене лоша, яке вже і без мотузок не може перейти на вільний і нестримний галоп завітчаними рівнинами.

9

На черговому балу, яких у його календарі з'явилося безліч, Тарас ввічливо, але якось мимохідь всміхнувся новій панянці, бо вже навчився цілувати дамам руки і дарувати компліменти. Він робив це завжди із задоволенням, особливо, коли панянки були гарненькі і приязно ставилися до нього. Він вже звик, що подобався жінкам, хоча і здогадувався, що їхнє захоплення виникало завдяки славі, яка входила в панські будинки і палаци поперед нього, але і сам був у розквіті молодого чоловічої краси, втім, причина Тараса не хвилювала. В його очах завжди мерехтів трішки нахабний і закличний вогник кохання, перед яким не могла встояти жодна дівоча душа. А ще – мав простий і приємний тембр голосу, органічну українську вимову, яка надавала йому надзвичайного шарму серед російськомовної чи французько-подібної аристократії. А ще – його щирі компліменти і веселі оповідки, а ще повага, з якою до нього ставилося чоловіче товариство. Все це робило його не лише приємним, але і звабленим, і навіть небезпечним для провінційних панянок. Проте в нього вистачало і сором'язливості, і навіть невпевненості, бо отой його первісний, кріпацький страх перед невідомими і вищими створіннями, якими раніше були пани, а тепер жінки, нікуди не зник. Але ж це жінки! Тому до них вабило, бо жінка нас і притягує до себе не лише вродою, але і невідомістю завжди таємного, незвіданого, мов дикий острів, тіла, але той давній страх тримав його, ніби жеребця на віжках, міцно і невблаганно.

Тому найчастіше він обмежувався знайомством і компліментами, якщо жінка вже сама не приходила до нього спокушена карими очима і очікуванням неземного поетичного раювання.

Що не кажи, а слава - велика сила, перед славою жіночі серця відчиняються, мов брами неприступних фортець і вони не вагаючись, віддають завойовнику ключі від міста. Як та Маринка, яку він здуру та з веселих п'яних очей відбив колись у свого найкращого друга Сохи, художника, який ще за часів Тарасового кріпацтва якось прийшов до Літнього саду подивитися на дивного земляка, начебто поета чи художника.

Пізніше, коли Тарасу дали «вільну», Сошенко запропонував йому знімати квартиру на двох. Так він хотів допомогти землякові і товаришу, бо той в Петербурзі ще не мав куди подітися, а так і квартира виходила дешевшою та і веселіше було жити вдвох з рідною душею - художником. Це Тарас пам'ятав і цінував, тому йому все життя було соромно за свою тодішню поведінку і хвилиenne безголів'я, яке обернулося для нього амурною пригодою, а для товариша - сердечною раною ледь не на все життя. Але ж хто б встояв, коли до вас на ліжко раз по раз присідає таке чарівне створіння і ви мимохіть відчуваєте коліними її пружке тіло, що аж пекло навіть крізь одяг чи ковдру? Він не те щоб бажав зрадити товариша, але якось проти власної совісті, яка не змогла опиратися, віддався на дівочу спокусу дочки поважної німкені, господарки квартири, дівчини, на яку Соха дивився, як на божество. А воно он як обернулося...

От Марися, його перше, майже доросле кохання, яке він пізнав у Варшаві, то геть інша справа. Але та полька ще більше зміцнила його невпевненість перед жіноцтвом. Могла ніжно і запаморочливо, обов'язково якось інакше, поцілувати, а потім так уперіщити поглядом побілілих від гонору синіх очей за його ще несміливу спробу покласти руку на дівоче коліно, що він відсмикував долоню, мов обпечений. А потім вже сама лашцилася, що неначе і треба було б обійняти, але хлопця зупиняв страх. Вона всією поведінкою давала знати, що лише сама вирішує, що можна, а що ні цьому смішному хлопцю, але Тарас усе одно пам'ятав її, бо саме вона таки обтесала молодого кріпака і навчила його і поводженню в товаристві, і вмінню одягатися, як цього вимагали нові обставини. Та і отой перший досвід справжніх почуттів, які торкнулися в серці хлопця зовсім інших струн і явили йому зовсім інший світ жіночого ества, теж відкрився Тарасу завдяки звабливо - пихатій польській красуні.

Ні, він не був лопуцьком в “амурних справах”, бо такі багаченько блуду траплялося між дворових людей і там він швидко вивчився і «по - охвіцерському», і «по - панському», проте після манірних утіх дворових дівчат, кожна з яких належала комусь із чоловічої половини челяді «по чину», парубку завжди ставало якимось не по собі. Він навіть сердився на себе за розпусту, бо завжди бачив у кожній дівчині, як колись у своїй Оксані, ще дитячому, сільському захопленні, якимось неземне створіння, якому хотілося служити і нічого більше.

У його уяві жінка завжди здавалася схожою на небесної краси і недосяжності живу архітектуру, тому Тарас завжди намагався зобразити на папері жіночі лінії так, ніби це була не жінка, не жіноче тіло, а храм.

Довершена за формою, як крапля тягучої живої води, голова з блискучим потоком волосся, яке стікає на медово-алебастрові плечі, мов золота фарба з церковних бань – то дзвіниця. Жіноче тіло – то сам храм з оксамитно-гладенькими і порцеляново живими, теплими, аж ніби рідними, як дівоча шкіра, стінами. Ноги і руки – це мармурові колони на вході, а ще був вітвар, царські ворота, а от з грудьми нічого не виходило, хіба уявити, що це важкі і повні небесних переливів дзвони? Але ж дзвіниця вже є, це голова...тут він ще не визначився, але те, що жінка для нього - це храм, знав напевне.

...Він уже перецілував скільки сором'язливих чи й інколи трішки бундючних дамських рук, (бо руки, попри бажання, говорили трішки більше, ніж бажала власниця), і чого там приховувати, спокусливо відкритих плечей, що часом і не помічав, чію руку поцілував і кому сказав комплімент. На балах жіноцтво інколи ставало в чергу, щоб познайомитися з справжнім, а не салонним поетом. Жінок навколо Тараса завжди було багато, всіх не запам'ятати, тому - поцілував і поцілував, і пішов далі серед гостей, але зараз, після звичного дотику губами до мереживної дамської рукавички тонкої роботи, його погляд затримався на оголених плечах, бо пишні жіночі плечі збивали з пантелику чи не найбільше, обпікся на грудях, які важкістю округлих дзвонів визирали з декольте сукні, піднявся до неба (храм же!) і серце затріпотіло, ніби метелик заплутався в широко відкритих йому назустріч очах княжни. І одвічного страху перед вишуканим створінням стало ще більше, але цей страх був дивним – його одночасно і вабило до неї, і відштовхувало.

Повз його бажання думка блискавично пронеслася таємними стежками панського кохання, але цього разу мрію зупинив не страх, а якимось невідоме, але вже рідне тепло у грудях – ніжне і терпке. Це був

неначе короткий і невловимий зблиск води під досвітніми зорями, мов глибина незвіданої ріки, в яку будь-що хочеться зануритись і страшно це зробити вперше. Він враз забув, що перед ним стоїть зваблива молода жінка, бо він бачив богиню і відтепер міг лише дивитися на неї здалеку, мов на величний храм, входити до якого таким малим комашкам, як він, вчорашній кріпак, годі було і мріяти.

10

Йому здавалося, що Живка, завжди привітна і свіжа, мов умите росою яблучко, миттю брала трубку, ніби чекала його дзвінка, а він телефонував за найменшої нагоди, вигадуючи безліч причин аби навідати її, бо таки жив нею.

Про неї мріялося завжди і всюди, ніби дихалося. Мріялося, незалежно від його думок чи настрою, навіть попри те, що вона зібралася виходити заміж, з чим він, того ж таки дня, як дізнався, і вітав її, звично обхопивши руками міцне і щедre тіло, цілуючи груди крізь невидимого шовку блузку. І вона сприймала це, як завжди - весело і невимушено, була водночас і близькою, і недосяжною, звабливою і цнотливою. Але ж вона зібралася заміж, тому Касьян і припинив телефонувати і тим більше, заходить до Живки - це спрацював його особистий кодекс честі і порядності, який ще замолоду не дозволяв ображати чи компроментувати дівчат і взагалі жіноцтво. Згадка про заміжжя коханої знову позбавила його волі і бажання братися за телефон, але трішки посидівши, він відчув, що повинен її побачити, він повинен зробити цей крок, щоб вирватися з смертельних тенет життєвої невпевненості. Він придумав! Він повинен побачити її, щоб попросити про допомогу!

Як це буде, він не знав, але вірив, що Живка зуміє звільнити його від апатії і зарядить молодю енергією. Касьян вкотре заплутався в думках і бажаннях, в планах і намірах, з яких бачив лише один вихід – випити ковток рішучості з рук Живки. Власне, він хотів від неї щастя, яке було в його руках щоразу, коли він залишався з нею наодинці, але зараз він хотів мати підтримку. Що це буде, він і сам не знав. Можливо, просто хотів вирватися з летаргічного сну безнадії і байдужості за допомогою її чарівного кохання? Швидше за все, підсвідомо він таки був готовий порушити табу і хоча б побачити ту, яка бачила в ньому чоловіка і не приховувала цього.

Касьян раптом упіймав себе на думці, що він знову фізично відчув бажання побачити Живку і солодко стрепенувшись всім тілом від глибинної хіті, одним пальцем знайшов номер її телефону, замаскований

під дивною назвою “житлобуд”, хоча тепер так воно і було, почув, як завжди, радісне і щире: «Ну, нарешті, я вже Вас давно чекаю».

Вона називала його на «Ви» з першої зустрічі, від отого несамовитого і пристрасного знайомства, адже він був старшим за неї на половину свого життя чи на всі її невеликі роки, але доля подарувала їм обом чарівну здатність не мінятися з роками, не помічати часу, який не помилював нікого ні з її, ні з його знайомих.

Дивно, але доки Касьян спускався сходами до її офісу, який розташувався в прохолодному цокольному поверсі чи напівпідвалі старовинного будинку, шал уже минув і він все повільніше переступав сходами, доки не зупинився перед новенькими, солідними дверима. Зупинився з тієї простої причини, щоб заспокоїтися від несподіваного хвилювання чи страху – не будеш же хекати, неначе загнаний кінь? Але його страхи виявилися марними.

Живка радісно вибігла з-за столу, засліпивши Касьяна красою своїх струнких ніг і охоче дала себе обняти. Він, як завжди, ледь не знепритомнів від пружного багатства її грудей і широких стегон, які розривали чергову коротеньку спідничку. Вона знала про це, але і одягалася, як хотіла, втім, їй неймовірно личило все, бо ніщо з одягу не могло заховати її принад.

- Може конячку?, - запропонувала вона, коли обійми і привітання відшуміли, знову не отримавши продовження. Її це ніяк не збентежило, а Касьян знову загубив думку, але від випивки відмовився:

- Ти ж знаєш, я вже не п'ю, хіба чаю?

Він присів подалі від неї, бо весь час хотілося знову і знову обіймати і торкатися цього звабливого тіла. Раптом, навіть для себе, він випалив:

- Знаєш, зайшов попрощатися. Їду.

Від несподіванки дівчина злякано озирнулася від столика, за яким готувала чай і здивовано блиснула на Касьяна своїми трішки розкошними, і одночасно випуклими, ніби притуманеними, якимись не тутешніми очима:

- Як це? Куди!? - і не чекаючи відповіді, поставила перед ним чашку чаю.

Касьян не втримався, щоб знову не притиснутись головою до її міцного живота і грудей, але швидко опанував себе:

- Знаєш, я можу отак відверто і чесно розмовляти лише з тобою. З усіх тутешніх жінок, лише ти одна змогла підбити мій корабель, пробити

в борту от-такенну діромаху і з тих пір я не можу без тебе. Але ж і не втопила мене остаточно.

Він сьорбнув чаю, спідлоба милуючись її обличчям:

- Розумієш? Кохаю, але якось не склалось. Розумієш? До кінця не склалося в нас. Хоча мені цього і хочеться. Дуже.

Потім, збиваючись, швидко розповів їй про проблеми з роботою, про бажання все покинути і кудись зникнути з цього міста, а вона лише слухала і загадково всміхалася блискучими, ще по дівчачому припухлими, але не накачаними губами. Від цього він ще більше плутовався, аж доки не надумав прощатися, але знову зупинився:

- Знаєш, я з тобою, як би це пояснити, занадто закоханий чи що? А ще – постійно відчуваю себе винним. Колись я пообіцяв, що не зіпсую життя давньому захопленню, вже заміжній, з якою випадково зустрілися і так сталося, що вона вже була майже моєю, але попросила не чіпати її. Я пообіцяв, що не зіпсую їй життя і дотримав свого, випустив з обіймів. Вона мені відкрилася, були і поцілунки і все, але я подумав, що звабивши, остаточно зруйную її совість, без чого вона не зможе жити в шлюбі. І вирвався, майже втік. Потім вона була мені вдячна за її збережене заміжжя, але одночасно так ставилася до мене, ніби теж жалкувала, що між нами нічого не сталося. І я про це жалкував завжди, хоча намагався не згадувати, але ж хто знає, як би воно обернулося і чи було б нам щастя?

Так нічого і не з'ясувавши, Касьян підвівся.

Живка провела його до дверей і ніжно, як лише могла, поцілувала в губи, а потім у щоку:

- Я теж вам вдячна. Адже все добре, так? Так, як є? Дзвоніть будь-коли, я буду чекати.

Касьян нічого не відповів, але піднявшись у парадне фойє під'їзду аж присів, обпершись спиною на стіну і посміхнувся, відчуваючи на губах смак її поцілунків і запах парфумів, тепло її пружного, ніби випечений хліб, тіла в своїх долонях і знову впіймав себе на думці, що вкотре навіть не зробив можливо останньої спроби оволодіти Живкою, адже вона була в його руках!

Від цих думок Касьян аж застогнав, втім, він знову був щасливим і не придумав нічого кращого, як повернутися в кафе, думаючи по дорозі про людське щастя і що воно означає.

Він знову вірив і знав, що Живка кохає його і готова заради нього на все. З цими думками він і сам змінився, змінився його настрій, в кроках і рухах з'явилася впевненість, у погляді – нахабно-веселий блиск, яким він сліпив зустрічних жінок і вони це помічали своїми мерехтливими від весни і передчуття чогось нового очима - йде мисливець, якому цікава здобич!

11

Проходячи повз книжковий кіоск, Касьян зупинився, задивившись на Сергієву книгу з історії жіночої гімназії, тепер педагогічного університету. Ззаду його торкнув за плече Станіслав, з яким вони бачилися годину тому:

- Що, Сергієва книга? Читав, гарна, але, але...Мemento морі, - сумно похитав головою і вони пішли до кафе разом, де Станіслав, так би мовити, обідав. Там насилу знайшлося вільне місце, бо в полудень завжди набігало багато бажаючих запити обід пивом або і замінити їжу випивкою. За столом одноокий філософ звично замовив свою норму – сто п'ятдесят грамів горілки і продовжив думку про Сергія:

- Бачив його днями. Каже, знову на операцію збирає гроші.

Касьян надпив свій чай:

- Ми з ним зранку бачилися. Сиділи он за тим столом. От скажіть, може людина бути щасливою, знаючи, що завтра операція і ... - не промовив вголос те, про що всі думали, про можливу смерть.

Станіслав зняв окуляри і дивлячись кудись убік, довго протирав скельця носовичком, потім одягнув їх на перенісся:

- Всі ми щасливі, доки не починаємо думати над проблемами. Відсутність конструктивного аналізу. Прийшла проблема – і все, щастя закінчилося. Іноді щастям вважають задоволення, але це різні речі. Задоволення ти отримуєш зараз, коли вдовольняється твоє бажання, хоча б і напитися води. Знаєш, чому п'яниці п'ють горілку? Тому що в цьому їхнє щастя. Центри задоволення в мізках вимагають і отримують. Але це щастя швидкоплинне, - він не встиг договорити, як до столу підійшов знайомий кореспондент, ще молодий чоловік, який вже став жертвою алкоголю. Навіть не привітавшись, він схопив чарку горілки, миттєво перекинув, сказав щось на зразок «труби горять, потім розрахуюсь» і вийшов. Здивований Станіслав лише подивився вслід нахабі, потім на свою порожню чарку і зробив повторне замовлення. Вийшла жива ілюстрація теорії, яку щойно розвивав досвідчений поціновувач випивки.

Касьян не здивувався такій відповіді, адже Станіслав завжди любив пофілософствувати, тому з ним було цікаво розмовляти.

Це вам не повторення старих новин і давніх чуток, якими часто наповнюються буденні розмови журналістів, що звикли ділитися новинами чи інформацією, бо частіше за все ці новини вже були відомими, але були ще і подробиці, що робило балаканину цікавою і навіть потрібною.

Касьян підтвердив думку співрозмовника приказкою:

- Щойно почав жити добре, як закінчилися гроші.

Станіслав сумно посміхнувся:

- Щастя, щастя... Чим ближче туди, - підняв вказівного пальця догори, - все частіше думаю про зміст життя і його мету. Взяти хоча б щастя, як зону комфорту в відповідний відрізок часу. Це мабуть, тоді, коли тобі все вдається. Але ж куди без здоров'я, адже без нього повного щастя не буде? Або яке може бути щастя, коли у дітей болить чи щось не так у житті? Щастя складається з важливих і не дуже помітних речей і дрібниць, з настрою, можливо проста посмішка і є елементом щастя, бо саме зараз і тут у мене все добре? Правду кажучи, ми за своїм функціональним призначенням нічим не відрізняємося від найпростіших червів - народитись, щоб їсти і дати потомство, однак нам дано мізки і розум, щоб цінувати те, що маємо чи втрачаємо. Можливо, наше щастя в здатності усвідомлювати? Знаєш, те що ми нічим не відрізняємося від найпростіших організмів, яким нічим думати, доводить, що і ми були запрограмовані на таке життя. Не розумієш? Ось дивись, наші основні інстинкти чи органи діють поза нашою компетенцією і нашими бажаннями. Шлунок, наприклад, адже ти йому не накажеш "Стій"!, коли тебе прикрутить? Як і кохати, до речі. Та і серце зупиниться і не запитає, хочеш ти цього, чи ні? Але нам для чогось таки дано здатність мислити, значить - цінувати прожите і зроблене, як кажуть, на наше щастя, хіба ні?

Касьян відповів запитанням:

- А Сергій може бути щасливим, коли хвороби обсіли, але з іншого боку – видав нову книгу?

- Та ото ж. Я ж і кажу, коли ВСЕ вдається, - сумно віджартувався тепер уже Станіслав, - у творчих людей все не так, як у звичайних. Звичайному чо-ловіку вистачає для щастя хліба насущного і здоров'я, а поету потрібні читачі, книжки, успіх, бо без цього – який ти поет? Так собі...

Касьян теж часто думав про те, чи варта посмертна слава прижитєвих мук і нещастя, якими понад міру були наділені наші пророки - поети і письменники? Слави, ще за життя, вони досягли, а в своєму людському житті, коли через цю ж славу страждали і не жили, а мучились, хіба вони були щасливими?

Станіслав підхопив думку:

- Ну, частково так і є. Завищена вартісність чужого успіху. Ми маємо, що вони були щасливими. Той же Тарас Шевченко, мабуть, був дуже щасливим, коли видав «Кобзаря»? А в іншому? У повсякденному житті, з його проблемами, які він так і не вирішив? Яке ж це щастя? Можливо щастя - це мить, тільки така мить, яка потім зігриває все життя? А що таке життя, для чого воно нам? Ніхто не знає. Ми - біологічна субстанція, яка нічим не відрізняється від тваринного порядку - їсти, народити, захищати потомство, вмерти, але на лихо, ми маємо розум, який все ускладнює і змушує нас шукати відповіді, яких не існує. А може щастя полягає у виконанні Божого промислу - з'явитися на світ, народити дітей і вмерти у свій час? Кожному відводяться його дні і ночі, і насправді їх так мало, що все залежить від наповнення життя подіями і справами. І це ще одне, що відрізняє нас від тварин, які годин не рахують...

Він помовчав, а потім, чекаючи, доки принесуть ще «сто п'ятдесят», бо розмова зачепила за живе, сказав:

- Я ось нещодавно хотів поїхати на батьківщину, в своє село. Я ж давно на пенсії, втомився від цієї цілодобової роботи мізків у видавництві чи в газеті, бо весь час щось читаєш, придумуєш, аналізуєш і ні на хвилину не покинеш цю клятву роботу, навіть вночі. От і подумав, що час повертатися до витоків, земля кличе і все таке інше. Мріяв, що поїду, побуду серед своїх, побачуся з друзями і ріднею, буду блукати рідними місцями, буду згадувати дитинство, відпочину душею, охолону від міських щоденних турбот. А поїхав, подивився - і більше повертатись у минуле не хочу. Усі кажуть, що відвідування батьківщини, це як повернення в молодість. Брехня. Ніякого повернення в молодість немає! - і для переконливості стукнув долонею по столу, - навпаки, поїздка в моїх літах на батьківщину, це лише занурення в старість. Усі давні знайомі і друзі дитинства, якщо не померли, то так постаріли, що багатьох і не впізнати, аж дивитися гидко, як і на себе, прости Господи. Ми ж пам'ятаємо себе і друзів такими, якими бачили їх тридцять чи п'ятдесят років тому, не думаючи, що все змінилося і друзі також. У снах і

спогадах ми бачимо молодих дівчат, таких, з якими зустрічалися-залицялися, а через пів століття зустрічаємо якихось потвор, та і самі ж такими стали, лише боїмося визнати.

Він зробив склянкою рух, немов перехрестився, випив, витер кулаком губи, потім обома руками пригладив сиве волосся - від скронь до потилиці:

- Але я не про це. Я все сподівався, що вдома, там де народився, нарешті зрозумію для чого прийшов у цей світ?

Касьян не витримав:

- І ви ще можете нарікати на долю?! Скільки видали книжок, скільки публікацій, зустрічей, все життя в журналістиці. Не те що я...

Станіслав розуміюче глянув на Касьяна поверх своїх окулярів, які додавали його обличчю інтелігентської витонченості:

- Та воно то так, а все-таки і ні. Може воно, моє писательство, мої книжки, і не потрібні нікому? І мої, і оті, що я десятками редагував і випустив у світ? Яка з них користь на полицях бібліотек? Не думаю, що за ними стоїть черга читачів... Переоцінка цінностей. Для чого я робив все життя те, що зараз нікому не потрібне?

Він зітхнув і прокашлявся:

- Якось я був на навчанні, колись нас часто направляли в інститути підвищення кваліфікації чи якісь партійні курси. Так от, поселили нас в гуртожитку якогось технікуму. Так отам я бачив чоловіка, який щодня ходив туалетами на поверхах, там туалети в кінці коридору, знаєш?, - Касьян кивнув, - так от, той дядько щодня чистив каналізацію, тобто унітази, які студенти регулярно забивали різним непотребом та так, що їхні дОбра щоранку плавали в туалетних кімнатах і умивальниках, як рибки в акваріумі.

Касьян від несподіваного повороту здивовано і навіть сердито глянув на Станіслава, бо не любав такої натуралістики в розмовах, але той не помітив реакції і закінчив:

- Я часто згадую того дядька. Була в нього мета в житті чи ні? Адже міг би знайти і не таку престижну, в лапках, роботу, як у тих Авгієвих конюшнях? А про що він думав коли, наприклад, їв удома борщ? Про свою роботу? А з друзями, за чаркою, про що балакав, коли, як кажуть, багачі про хліб та про землю, а бідняки - про роботу та про, культурно кажучи, любові? Але він робив те, без чого той технікум не працював би і тижня, а ті студенти так і не стали б ніколи інженерами чи ким вони там стали? А мої книжки - що книжки? Прочитали їх пара

сотень фахівців, та й то багато, і що з того в масштабі країни? Були вони чи не були – яка різниця, хоча б і для оцих людей?, - Станіслав обвів поглядом навколо себе і зітхнув, - ми є навіть не тим, що уявляємо про себе, а тим, що робить з нами життя. Як воно поверне - так і буде. Зможеш вирватися - можеш вважати, що чогось досягнув, хоча, хто його знає?

12

«Топчи хохла, топчи хохла, топчи, топчи, топчи!», - рота марширувала під барабанний бій і всі солдати в шеренгах, вбрані в тісні, суконні, біле з зеленим, мундири, хором декламували дурнувятий віршик на ритмовану мелодію, яку вибивали полкові барабанщики, виходило: «Тарам –та-там, тарам та-там, та-рам, та-рам, та-рам».

Тарас на початку служби не зразу і втямив, про що, маршируючи, співають солдати, але і зараз лише знизав плечима, мовляв, що з дурних москалів візьмеш? Він вже давно не муштрувався, ротний і сам не любив, коли цей вайлуватий солдат з довгими хохляцькими вусами на сумному обличчі псував стрій та й інші офіцери просили його не насідати на нещасного художника. Той швидко став спочатку зіркою, а потім і душею невеликого місцевого товариства, неймовірно бідного на культурних людей взагалі, а тут - поет, художник, а який актор!, хоча і конфірмований, але ж - із самої столиці! Його сам цар знав!

Тутешньому панству, яке складалося з кількох офіцерів, лікаря та їхніх дружин, теж було незручно перед Тарасом Григоровичем, коли доводилося сидіти з ним ввечері за одним столом після занять на плацу, та і дружини ремствували, коли бачили, що єдину культурну людину, з ким тільки і можна було розмовляти про столичне життя, літературу і музику, муштрували, ніби звичайного злодія, яких вистачало в їхніх ледь не арештантських ротах.

Тарас, примружившись одним оком, поглядав на муштру крізь завісу рудувато-сірої пустельної пилюки з перетертого піску і глини, яку хмарами піднімали солдатські чоботи. Він короткими штришками та лініями фіксував найхарактерніші солдатські рухи і постави. Художник вправно і майже не замислюючись, бо руки майстра роблять необхідне раніше, ніж про це думалося, наносив олівцем тіні, які робили фігури об'ємними і ніби живими, а всю композицію насичували повітрям. На малюнку вже з'явилися групи солдатів і окремі постаті, які ще шукали

своє місце в майбутній картині, що народжувалася в уяві художника, і потроху під його олівцем проявлялася на папері, ніби зображення на дагеротипі.

Він задумав написати картину про насильство, про знущання, про безпорадність однієї людини перед обставинами, коли тільки і залишається, що опиратися, попри все, щоб хоч загинути в запалі боротьби, а не покірно йти на заріз. Особливо, коли тебе тягнуть, мов бичка на налігачі, між двома шеренгами служивих з різками, як оцього солдата, який приречено знімає сорочку і з острахом поглядає навколо себе, ніби шукаючи захисту і підтримки. Самого Тараса через стрій не водили, але його теж проти волі все життя кудись тягли, неначе того бичка на забій, і це принижувало гірше, ніж фізичне покарання, бо тілесний біль витримати можна, адже до побоїв навіть звикаєш, а душевний - не завжди, якщо твоя душа ще не вбита. Тарасову душу ще не вбили.

Думаючи про це, він почав задихатися, з'явилася важкість в грудях, бо ніби сам відчував муки й приниження намальованого ним солдата і вголос зітхнув, ледь не застогнавши. Малювати якось враз розхотілося, художник заховав аркуш у саморобний етюдник і почовгав на берег, щоб скупатися, бо такі добряче припікало. Його вже не тримали тут, як звичайного рядового - звикли, що він не такий, як всі й тому Тарас більшу частину часу робив те, що вважав за потрібне. Інколи він просився в караул на віддалений форт, щоб побути там на самоті, а ще, грішним ділом, поїсти смачних пельменів, які готував тамтешній знайомий унтер. Їм ніхто не докучав і вони годинами розмовляли за приготуванням страви, а потім Тарас любив сідати над урвищем і дивитися на сонце, яке заходило в українській стороні, або на великі, з ромашки завбільшки зорі, які рясно зацвітали по чорній ріллі нічного неба. Хотілося зірватися і вибігти на ту ріллю десь повище і може звідти вдасться хоч краєм ока побачити рідні байраки, Рось і Дніпро. В мріях заносило його і в Київ чи столицю, межі колишніх друзів-приятелів, але частіше думка несла його до княжни, з її таємничими мерехтливими блискітками в зіницях лагідних очей. Йому добре мріялось наодинці, але таких нагод випадало не часто, бо здебільшого Тарас був змушений бути на людях, в товаристві, з яким дуже рідко вдавалося відволіктися від постійних важких думок.

Неподалік від пристані, де скільки сягало око, зеленими хвилями шелестіли справжні хащі берегових очеретів, чи не вдвічі вищих за

його рідні українські очерети, була невелика, закрита з усіх боків галявина з високим берегом, з якого можна було стрибати прямо в прохолодну воду. Це був його таємний закуток, але не цього разу, бо неподалік блискали засмаглими до пояса тілами, адже рядовим на роботах десь подалі від форту дозволяли знімати полотняні сорочки, дві солдатські постаті.

Тарас невдоволено скривився, бо любив купатися на самоті, але бажання змити з себе пилюку і жар розпашілого тіла виявилось сильнішим і він, роздягнувшись, з розгону шубовснув у холодну з незвички воду. Пірнувши кілька разів і пропливши наввимашки від берега, аж туди, на темну воду, де починалася і лякала холодна, потужна течія й назад, якось швидко втомився і вибрався на берег.

Енергійними рухами струсивши долонями з тіла, починаючи з голови і плечей, краплі води, як робив це батько після купання в Росі, пострибав, як у дитинстві, на одній нозі, намагаючись витрусити з вух воду. Він згадав батька, бо це ж батьки навчають хлопців таким тонкощам чоловічого життя, про які матері й не здогадуються і подумав, що йому самому вже нікого не доведеться навчати плавати, пірнати чи слідкувати за собою, і зітхнув. Потім, стрибаючи на одній нозі, зачепився ногою за корінь і ледь не впав, лише лайнувся, обмотав полотняну сорочку навколо попереку і влігся на сніп очерету, щоб після купання до мокрого тіла не начіплялося піску.

Відпочиваючи і знічев'я роздивляючись самого себе, Тарас з неприємним подивом, аж жаром обсипало, побачив, що там, де ще недавно на руках були міцні м'язи, шкіра обвисла складками, замість колись плаского і пружного живота з'явилося справжнє черевце та і ноги, з колись налитими литками і стегнами, чомусь стали тонкими і навіть кривими. Знову штрикнула шилом неприємна думка про старість, яка вже давно кивала йому з люстерка великою лисиною і сивим вусом, але він прогнав неприємні думки, подумав, що це з ним таке сталося після пропасниці, на яку він перехворів місяць тому і лікувався в офіцерському лазареті.

Лежачи цілісніькими днями на чистій постелі, чи, як він жартував, кабанував, Тарас багато думав про неминучу старість і додумався навіть до того, що Бог надсилає людям знаки старіння у вигляді зморшок чи сивини, щоб вони завчасно звикли до думки, що молодість, як і життя, не вічні. Інакше людина, така молода і сповнена ярих сил аж до значних років, ніколи б не погодилася на перехід у вічність. Зморшки і сивина

поступово, спроквола, готують людей до переходу в інший стан і це з боку господа Бога виглядало цілком мудро, однак образа на старість таки не йшла з голови.

Йому аж ударило в голову і тіло знову немов обсипало дрібненькими іскрами, коли він уявив себе, такого, як зараз, майже старого, поряд з його богинею – княжною, яка одна продовжувала писати йому і всіляко намагалася підтримати: «А тут я, такий... красень», - подумав Тарас, але сумувати йому не дали.

Затріщав очерет і на поляну вийшли двоє рядових, які прибули сюди з останнім транспортом. Вони не були знайомими, але Тараса тут знали всі, тому і забалакали до нього без підготовки:

- Можна з вами, Тарасе Григоровичу, в нас і закуска є? - вони, не чекаючи згоди, розстелили на піску білу хустку, поставили на неї темно-зеленого скла пляшку горілки і тарілку з м'ясом – горілку солдати купували в місцевих маркитанів, після муштри і робіт це не заборонялося.

Тарас не мав що відповісти, тому мовчки сів, схрестивши по татарському ноги, як колись любив сидіти за роботою його дід, займаючись своїм шевством.

Солдати розлили горілку по мідних похідних кухлях, але Тарас пити не захотів, бо ввечері в нього був портретний сеанс у дружини коменданта, лише наштрикнув на виламану з найближчого куща гостру галузку шматочок м'яса - не любив бруднити руки. Рядові вже трішки підпили, тому були відвертими після того, як випили ще і взяли з тарілки по шматку дичини.

- Ну, чи не життя, скажіть? - на що Тарас, погоджуючись, мовчки кивнув головою, бо теж жував, а солдати продовжили:

- Ми служили перед цим на Кавказі, так тут, ось і він не дасть збрехати, набагато краще. Що вже спокійно, не те що там, а ще і приварок такий, що і царю б якраз, - не задумуючись, солдат випадково згадав всує царя, зачепивши заборонену тему. Тарас лише мовчки глянув на балакуна.

Завдяки силі-силенній дичини і звірини, яка водилася в тутешніх плавнях, м'ясо в солдатських казанах не переводилося і часто в миску потрапляла разом і вепрятина, і гусятина. Що-що, а харч тут був таки добрячий. Не вистачало овочів, бо навіть капусту і цибулю везли транспортами з Оренбургу або морем з Астрахані, але м'ясо і риба не переводилися.

Тарас у пів-вуха слухав їхнє базікання і чекав, коли ж новим знайомим закортить поговорити про життя, як бувало завжди. Солдати взагалі часто звертались до нього і просили допомоги - кому листа написати, кому Біблію пояснити, а той – просто скаржився. Так сталося і цього разу, коли неначе і не до нього, а сам до себе заговорив один з солдатів, адже всі знали, що Шевченко вже ніби і не рядовий, бо з дня на день чекає чи то на офіцерське звання, чи то відставку:

- А я так скажу. Ну, її, ту волю! Воля любить їсти, а їжа – роботу. А я вже наробився, - солдат черкнув себе долонею по горлу, - ось поки! А тут і нагодують, і спати покладуть. Ну, помарширую який день чи щось зроблю в наряді, так зате ж - не голодний! А на волі мало що працюєш, як проклятий, так ще і на порожній шлунок, а ще діти та жінка дихати не дають, - і він, шукаючи підтримки, глянув на товариша.

Тарасу були добре відомі такі настрої, йому і самому інколи ставало так гидко, часом така образа стискала груди на цілий світ, який кинув його напризволяще в пустелі, що він не раз хотів зробити собі ще гірше і подати рапорт про переведення в таку глушину, де б його ніхто не знав і не знайшов, щоб зникнути на віки-вічні, подалі від світу і його спокус, якими колись він так отруївся. Потім такий настрої минав і він хотів вирватися швидше в світ, зануритися в літературне та мистецьке життя, бо бажання спілкуватися з рівними собі літераторами, а він вже знав собі ціну, вмів по достоїнству оцінити написане і намальоване, було йому потрібне не менше, ніж бажання бути вільним, скинути ненависне солдатське вбрання.

Тарас ще довгенько слухав обох задоволених життям рабів, але майже не відповідав, потім подякував солдатів за частування і відійшовши за кущ, натягнув штани, накинув на плечі сорочку та й пішов уздовж берега, думаючи про своє.

Згадався давній вірш: «Не знаю, може й нагадаю, нудьгу колишню свою», - і все не виходило з голови слова солдата, якому не потрібна свобода: «Щасливий. Воля, доля, недоля. Йому вже нічого не треба, аби їжа. А мені»? - думки закружляли в голові якось всі враз, не словами, а якимись блискавками, кольорами, звуками і він, ніби вві сні, бачив усіх разом своїх давніх столичних знайомих - і Щепкіна, і київських друзів, і своє село, і себе малого, і княжну, і так захотілося всього оцього, що на очі навернулися сльози.

Йому здалося, що побачивши княжну, він дістанеться і неба, і багатства, і Академії, і буде писати, і творити, не зупиняючись ні на

мить, і буде кохати! Такий настрої мимоволі змусив забути про солдатчину і він пришвидшив ходу, а отямився, аж коли стежка вивела його на піщане плесо, об яке хлюпали брудно-зелені хвилі. Тарас дістав з кишені маленького записничка, якого колись ховав за халявою солдатських чобіт і поглядаючи на море, почав занотовувати думки, старанно формулюючи речення:

- Що у житті людини найважливіше? Воля? Гроші? Здоров'я? Кохання? Мабуть усе, бо без чогось одного і все інше втрачає сенс, а життя - гармонію. Мабуть, кохання. Чи воля? Воля, вона як жінка, коли вона є, коли поряд, то і не помічаєш, а без неї – тільки тоді», - але дописати не встиг, бо прямо над головою з неба у море шугонув орел, його тінь на мить закрила сонце, почувся м'який удар об хвилі і птах, вихопивши з води рибину, почав повертати до берега, але срібляста жертва несподівано тріпонулась і орел випустив здобич з своїх пазурів.

Велика рибина впала на берег і Тарас бачив, як вона пручалася на піску, повільно напружуючи лискуче тіло. Вона неначе намагалася головою дістати хвоста, згинаючись майже в кільце, а потім стрімко вирівнювала пружний, як шабляка, тулуб, від чого на якусь мить здіймалася у повітря. Можливо так, як звикла стрибати в воді, зачаровуючи рибалок своїм плюскою у переднічний чи досвітній час. Але зараз, після стрибків, вона не поринала в холодну і рідну глибочинь, а раз-по-раз падала на розпечений до жовтогарячого кольору пісок, який обпікав червоно-чорні зябра. Але риба вперто знову згинала тіло у сіро-сталеву смугу, намагаючись з останніх сил вирватися з цього сліпучого пекла у свій темно-вологий вимір, в якому вона жила до того, як її так нахабно висмикнули безжальні орлячі кігті.

Потім вона знесилена, кілька разів повільно перекинулася з боку на бік і замерла. Коли Тарас підійшов ближче, обліплена піском рибина хапала повітря ротом, важко розводячи сталеві зябра і дивилася на людину своїм ніби неживим і не видючим оком.

«Так і пропадеш, як я, в оцих пісках», - подумав Тарас і обома руками піднявши важкеньку рибину, заніс її, доки було можна в воду, потім спостерігав, як вона якийсь час лежала нерухомо, потім почала спроквола ворухити хвостом і нарешті, неначе не вірячи своєму щастю, поволі попливла в глибину і скоро зникла, немов розчинилася в зеленкуватому мареві хвиль.

Тарас задоволено усміхнувся: «Пливи, пливи. Скоро і я, як ти, теж попливу звідси».

Він ополоснув руки від піску і риб'ячого слизу, відійшов від води і присівши на старий, напів засипаний піском рибальський човен на березі. Човен залишився тут не дарма – раніше тут на літо ставали рибальські артілі. Тарас випростав ноги, прикрив очі долонею і почав пильно вдивлятися в обрій, згадавши, що навіть цей човен ним колись розглядався як можливість втекти морем, дістатися Астрахані, а там будь-що буде, та і зараз поплив би, але ж не на цій руїні!

Він посміхнувся своїм думкам, мовляв, ото дурне!, але сидіти не дали - здалеку почувлися голоси, хтось кликав Тараса Григоровича, повернувши його в дійсність. Сьогодні він міг лише мріяти про інше життя, доки чиясь невидима рука і його не перенесе на інші береги. А до того часу з ним продовжували бути і солдатська казарма з її брудом, і солдатські розмови, з грубістю і дикістю, і псевдо-світська манірність товариства, але комусь за щастя було і таке існування. Тарас зітхнув і підвівся.

13

Касьян засидівся з Станіславом довше, ніж збирався, та ще і повівся на філософський настрій, думаючи про місце людини в світі, уявивши чоловіка з таким дивним покликанням, як отой асенізатор з студентського гуртожитку. Навіть додав щось з свого гірничого досвіду.

На шахті, де він колись працював, був спеціальний робітник, старий шахтар, який обслуговував підземний туалет, обладнаний у спеціальній виробітці поблизу ствола – дерев'яну конструкцію, під якою ставили вагонетку, що заміняла в шахті каналізацію. Тобто, дядько при потребі кудись відвозив повну вагонетку, а на її місце ставив порожню. Шахтарі, не обтяжені умовностями і світськими манерами, його так і прозвали, вибачте на слові, але нікуди не дітися – «дід Гівно». Почувши таке, Станіслав розреготався і довго не міг заспокоїтися, але згодом таки відповів:

- Оце тобі ілюстрація. І дід цей, з його ім'ям, - знову зареготав Станіслав - ой, не можу! А він же був, мабуть, щасливим? Мав роботу(знову засміявся), заробляв гроші, отримував аванс і получку, мабуть, мав сім'ю. На свята отримував грамоти за..., - і Станіслав знову зайшовся сміхом, згадавши чудернацьке і точне у своєму народному визначенні ім'я.

- Але ж він знав, для чого живе! А може не думав про це і тому був щасливим? А художники чи і наш брат, письменник? Для чого ми?

- філософа накрила одна з тих хвиль, які Касьян найбільше любив у спілкування з колегами, коли вони починали говорити про серйозні і навіть світоглядні речі.

Станіслав продовжив думати вголос:

- Ти кажеш, що я ніби-то щасливий, бо видав скількись там книжок? Ну, видав. Але ж я не сказав у них головного! Не написав того, про що тоді мріяв і що боліло! Я про це думав і навіть якось писав натяками, але ж редактура завжди, хоч і в газеті, викидає найголовніше, отой абзац, рядок чи слово, заради якого іноді задумувався матеріал. Все щось заважає сказати те, що думаю. То робота заважає, то цензура, то політика, то обставини. А це означає, що я нічого і не зробив. То хіба це щастя? Та взяти хоча б і таке, як написані книжки. Хто там читатиме мої книжки, точніше, прочитав, бо всі вони вже лежать у глибоких запасниках бібліотек? Це в кращому випадку, бо частіше весь тираж вкривається пилюкою десь під ліжком. От Тарас – інша справа.

Касьян зупинив колегу:

- Зачекайте. То ви кажете, що Тарас був щасливим? З усіма своїми нещастями і бідами? Мабуть, ні. Бо що йому дала ота слава в житті? “А слава - заповідь моя” - це ж його вірші? Що вони йому дали в матеріальному плані? Він сам казав, що якби малював ікони, то був би щасливою людиною, а так....

Станіслав засовався на лаві, вмоштуючись зручніше, ніби готуючись до диспуту, бо важливість і несподіваність теми, адже ще ніхто не брався виміряти вартість Шевченкового життя, вимагала від нього напруження всіх інтелектуальних сил:

- Не скажи...Вірші зробили його світогляд, змусили піднятися над обставинами і почати малювати, а це допомогло звільнитися з кріпацтва. Логіка позитивних перетворень. А сама творчість, оцей стан, коли ти літаєш високо в сферах, вона ж теж чогось варта. Хіба мало? - але потім теж задумався, і по хвилині мовчання продовжив, - звичайно, якщо людина живе лише сподіванням на майбутню славу, то це – неправильно. Треба ж ще і жити. Одяг, сім'я, їжа, житло чи що там ще потрібно людині для щастя? Але ж є суспільний запит, соціальне завдання, потреби нації, врешті – решт! Заради цього теж варто жити. Хоча, скажу, як на духу, - він притиснув долоню до грудей, - творчі люди в своїй більшості таки егоїсти і лише ховаються за своєю творчістю від вирішення насущних проблем родини, мовляв, нам ніколи, ми творимо чи будемо. Це не правильно апріорі, це суперечить Божому задуму піклуватися про

ближніх, тому потрібно зважати і на це. Ми так не привчені, але батьки мають вчити дітей заробляти, потрібно і самим заробляти для дітей. Я не про аванс-получку, з нашим рівнем журналістських заробітків це милостиня, але ж ми навіть за своє не боремося, протираємо штани в редакціях за три шеляги і пишаємось званням журналіста. Він помовчав, потім посміхнувся:

- Ось подумав, невже все зводиться до грошей? Не повірю і ось тобі приклад з природи, що гроші не важливі. Два моїх знайомих, царство їм небесне, працювали на телебаченні і радіо, робили матеріали для центральних ЗМІ, так тоді казали, тобто для Києва і Москви. Заробляли добре, дійсно, добре, бо за один «центральный» матеріал присилали великі гонорари, ледь не як аванс на основній роботі. Тільки розпорядилися грішми по-різному. Один все пропив, був веселий і не жадібний, завжди серед друзів і гуляк, а інший тремтів над кожною копійкою, давав дружині гроші на продукти, як кажуть, видавцем, до копійки, і таки назбирав на ощадній книжці більше сотні тисяч карбованців. А холодильник від рідних тримав на замку! А потім Перебудова, інфляція, реформи, Незалежність і всі його гроші лягнули, як риба хвостом. Нічого не залишилося! То хто з них краще розумів життя?

Філософ замовк, бо і самому стало прикро за життя, прожите від аванса до получки, за те, що жодного разу в житті не зміг порадувати дружину шубою, а дітей купленими квартирами чи автомобілями. На випивку вистачало, то і слава Богу. Він подивився на порожню склянку і почав шукати зміст письменницького життя, ніби виправдовуючись за сказане:

- Гроші, звичайно, важливі, але ж хіба в них все щастя світу? Згадай радянських письменників - мільйонні тиражі і тисячні гонорари, вони були прагматиками, але чи зробило це їх щасливими? У їхніх золотих клітках? Хто їх знає? Якщо мірилом щастя виступає матеріальне, то оці квартири, дачі і авто - і були їхнім щастям. А творчість? Ні, мабуть, такі щастя в чомусь такому, що потім згадуєш усе життя. Недосяжна розумінню субстанція. Навіть, якщо це щось трапилося надто пізно - ти будеш щасливим через одну-єдину мить. Скажімо, визнання чи кохання? Ось! - він нарешті виплутався з тенет своїх теорій і аж зрадів, що знайшов відповідь на вічне запитання, що ж робить людину щасливою?

Станіслав замовив уже третю свою «норму» яку і надпив, не забувши віддати дівчині, яка принесла чергову склянку горілки, гривню

за послугу, бо їхня компанія завжди намагалася хоч чимось віддячити персоналу кафе за увагу і продовжив, осяяний натхненням:

- Кохання! Ось що справді робить нас щасливими. У коханні є все – і пристрасть, і самооцінка, і оцінка тебе кимось іншим, і бажання жити, і охота творити, і матеріалізована сутність власності, і відчуття повноти життя, і чоловіча сила мисливця, і марнославство, врешті-решт, - але закінчив не так пафосно, очевидно, випите далось взнаки:

- Якщо це, звичайно, не тривіальне блудство, тобто, плотське бажання, яке доступне нам не лише в молодості. Але ж і тут, як би сказати, не все, я ось не буду пишатися, мовляв, в мої роки..., він втратив думку, помовчав і закінчив ще таємничніше, - є що згадати, а взагалі, краще не думати. Бог - він все бере на себе, все спрощує і все пояснює. З ним не потрібно думати. Так - то й так. Погано, що ти не відчуваєш, як минає життя. Чи добре? Головне, щоб було, що згадати - він п'янько і задоволено посміхнувся, і попросився, проте вийшов рівно, ніби і не влив в себе майже пляшку горілки. Але звиклий до роботи мозок старого філософа продовжував працювати над темою, і він зупинився в дверях, обернувся і сказав уже для всіх, хоча ніхто нічого не зрозумів:

- Щастя, це те, що ти з'явився на світ, - для чогось вклонився і вийшов у базарну юрбу.

Касьян залишився сам, але сидіти в кафе набридло і він вирішив знову вийти в місто, тим більше, що це було зовсім поряд. Його таки не покидала думка про щастя - як майбутнє, так і сьогоденне, і він продовжував у думках сперечатися з Станіславом: «Кажеш, радянські письменники були нещасливими у своїх «золотих клітках»? Ага, нещасливі, скажеш таке! Ще й як наші класики раділи тиражам і гонорарам, величезним квартирам і персональним автівкам, (придумали ж таке слово, мабуть, щоб не дратувати пролетаріат словом “приватний”, бо все у нас загальне?) Победам чи Волгам, а ще вони вірили в партію, тому і працювали щиро і завзято. Я хоч і не був партійним, але теж працював чесно, а що отримав за це?»

Касьян раптом збився на свої образи, адже молода держава, яку вони любили всім серцем, уперто не помічала роботу журналістів чи письменників, не кажучи вже про поетів чи і просто патріотів, звичайних людей, робітників та селян, тих, хто першими вийшли з загальної маси народу підтримувати Україну. Про них навіть не згадували, хоча саме вони стали наріжним каменем масового патріотизму, без якого не було б і незалежності.

Журналістам, особливо в провінції, виплачувалася така мізерна зарплата, що і на дешеве вино не вистачало, не те, що на квартиру чи автівку, тоді як людині і тут потрібно було забезпечувати свої родини та і взагалі жити достойно. У Конституції, між іншим, так і сказано. Хотілося не рахувати копійки, а відчувати себе забезпеченою людиною. Щоб там не казали про “сто друзів”, але лише гроші давали свободу і почуття впевненості. Без грошей людина завжди відчувається пригніченою.

Правду кажучи, не завжди життя журналістів було таким поганим. Бували періоди, коли і тиражі були, і на роботу запрошували, бо газет навідривали аж занадто, і реклами вистачало, щоб людям платити більше чи менше пристойні гроші. Але все одно, у порівнянні з столицею чи закордоном вистачало лише на найнеобхідніше. І добре, якщо редакція виплачувала хоча б невеликі гонорари чи преміальні, але це було не у всіх. Щойно наставала криза, як газети закривалися або скорочували штати і «різали» заробітки. І подітися було нікуди, тому деякі редактори казали відверто, мовляв, ми знаємо ринок, можете йти і шукати де більше платять, але не знайдете.

Касьян сумно зітхнув, бо якраз зараз проблема грошей постала перед ним в усій своїй нерозв’язаній величч. Треба було платити за квартиру, купити якісь черевики на весну та і харчувався він абияк, перебиваючись з хліба на квас, але поправив себе: «з хліба – на вино» і по-сміхнувся. Але так було давно, бо тепер, коли випивка і цигарки зникли з його раціону, жити і правда, стало краще, бо зникли борги, але від цього не легшало, бо проблем не меншало. Касьян мимохить відзначив свій жарт, бо відчув, що голова знову почала роїтися швидкими думками і цікавими зворотами. Але усмішка зникла, коли згадав про нагальне - обіцяв доньці організувати на літо хоча б простеньке море, якесь Коблево чи Приморськ, але грошей, поки-що, не знайшов.

Варіантів було небагато, бо хоч і кажуть, що про гроші думати не потрібно, вони самі прийдуть, але робота заради роботи і означає ніщо інше, як нездатність заробляти чи вимагати достойну оплату. Тим більше, що і тієї майже безплатної роботи, а значить і майбутніх виплат, під які можна було позичити, теж не передбачалося, адже в усій області було не так багато газет та і дефіциту журналістів у редакціях не спостережалося, навпаки, всі потроху скорочували штати. Можна було працювати на якусь партію, але Касьян не міг писати матеріали, коли вони не відповідали його переконанням. Хіба повернутися в

робітники? Зараз вправних зварників відірвуть з руками та і платять добре, але ж і відмовитися від улюбленої журналістики теж не міг.

У цій роботі є своя таємнича магія, свій рахунок, і журналіст, особливо на телебаченні, як і будь-яка публічна людина, живе доти, доки з'являється на екрані, в усякому разі, для людей. Зник з етеру і все - зник з життя. Така собі віртуальна смерть, коли ти ніби і живеш, але тебе для всіх вже не існує. Свою роботу Касьян інколи порівнював з величезним круїзним лайнером, де йому одному було діло і до пасажирів, і до команди, і до капітана, і до мотористів, і до всіх палуб, і до ресторанів, і до вантажу, і до двигунів, і до погоди - до всього, що є в світі, в якому всі знали його, і він знав всіх і все. Коли ти перестаєш бути журналістом, тобто звільняєшся з роботи, то лайнер, сяючи вогнями, продовжує пливати далі, потроху віддаляючись, там продовжує кипіти життя і грати музика, але вже без тебе...

Йому пригадалися часи, коли він випадав з журналістської обойми і щоразу через те, що ставав надто незручним для керівництва, причому, не завжди для керівництва каналу чи видання. Редакторам подобалися журналісти, які давали рейтинги за рахунок гострих матеріалів або якісної аналітики, але коли потрібно було обирати між журналістом і владою, обирали владу. Якщо журналіст не подобався світській владі, та тисла на власника чи редактора і тоді доводилось звільнятися працівникові. Одного разу після такої першої в житті відставки, Касьян спересердя поїхав працювати зварником в далеке село на час жнив. Вийшло, ніби він заховався в монастир, але і досі згадував, як було важко і задрісно, коли чув по радію знайомі голоси колег чи бачив у газетах матеріали вчорашніх друзів.

Між іншим, тоді про нього так ніхто і не згадав - був та й нема, і це відкриття було неприємним: "Ні-і, такий монастир ще гірше, ніж риби без води. Своя стихія – вона і є своя стихія. Мабуть, це і є щастя – робити те, що тобі подобається, що підказує совість і що потрібне людям. Це вже пафос, але людині треба робити те, що подобається, але з іншого боку, таки ж приємно, коли тебе хвалять чи дякують за зроблений матеріал? Тільки грошей за це не платять", - знову сумно зітхнув Касьян і вкотре всерйоз подумав про роботу в Польщі. Згадав, що туди нещодавно подався знайомий юрист, покинувши свою консульстваційну контору і зараз пише в соцмережі, що працює токарем, заробляє грубі гроші, вже заробив польську пенсію і кляне себе, що не

зробив цього раніше. “Мабуть, так і буде, але ж”, - знову потону в власних сумнівах і невпевненості Касьян, доки його не повернув у дійсність дзвінок мобільного телефону.

Хтось знайомий, але вже забутий радісно привітався, ніби вони лише учора розпрощалися і запропонував зустрітися, щоб обговорити декілька питань, які мають «обопільний інтерес». Касьян погодився, тим більше, що зустріч мала відбутися в скверіку якраз по дорозі і лише тоді, нарешті згадав, кому належав голос – давньому знайомому, колезі, котрий займався в столиці невідомо чим.

Колись в області він відзначався вмінням працювати з політиками та спонсорами, тобто вмів вибивати з них гроші, тому і подався на більші можливості, але сказати, що здобув у великих містах журналістські лаври, теж не можна.

Справді, це був він, «прикинутий» по-молодіжному – бейсболка, чорні окуляри, кросівки, балакучий і поважний одночасно. Розпочавши з обіймів, давній товариш здивувався, що Касьян відмовився від випивки, адже це колись було їхньою «фішкою».

Здавна повелося, що чи не всі місцеві журналісти були активними учасниками товариства «мочемордія», вони так інколи називали свої пиятики, за прикладом товариства, в якому замолоду перебував і сам Шевченко. Ця творча інтелігенція, насправді лише в першому поколінні, а не спадкова, і лише, по професійній належності, пила багато, оскільки вважалося, що алкоголь знімає напругу, викликану творчою працею, а те, що їхня робота в 90-ті була справді «нервовою», то і випивали багато і часто. Згадавши минуле, давній колега перейшов до справи:

- Старий, я тут дещо “пробив” і знаю, що в тебе зараз чорна смуга, а в мене є можливість запропонувати тобі роботу за дуже відповідну оплату, - він зробив наголос на слові “ду-уже”.

Касьян нічого не відповів, чекав, але розповів анекдот з власного життя, як київські колеги колись уточнювали рівень заробітків регіональних журналістів на виборах. Почувши суму, запитували:

- Це за тиждень?, - і починали рахувати у валюті, - чувак, це ж нормально. А коли дізнавалися, що це за місяць, та ще і в гривнях, не приховували здивування:

- Як у гривнях? Як за місяць? Так мало?!

Пересміявшись, Касьян дізнався, що якась партія розкручує новий медіа-проект, а давній знайомий, отримавши завдання підшукати кадри на місцях, одразу згадав про Касьяна:

- Окрім тебе, більше нікому. Я вже сказав, що ти наш.

Касьян продовжував мовчати, а той розкручував тему далі:

- Віриш, навіть я в шоці від їхнього підходу. Люди розуміють важливість медіа для політики, не те, що місцеві жлоби, - і він презирливо скривився, хоча свого часу добряче подоїв місцевих політиків, бо вмів це робити, вмів назвати ціну і домогтися виплат, - в столиці оперують глобальними категоріями, на роки, а не на одну виборчу кампанію, як місцеві. Тут завжди думали, що грошей за дві телепрограми чи статтю в газеті вистачить, щоб стати депутатом. Ні-і-і, дороженькі, так не буває!, - він помахав перед носом Касьяна вказівним пальцем і засміявся.

- Але мені вистачало. Ти ж бачив мою квартиру? Ну так ось. Київські політики, вони правда, не зовсім київські, недавно переїхали з Донецька, купують не одну програму чи статтю в газеті, а всю телекомпанію і всю газету! І не лише в одній області, уявляєш? Твоя зарплата, як головного редактора чи директора, - він нагнувся до Касьяна і прошепотів суму, яку Касьян в якості головного редактора місцевої телестудії отримував за кілька місяців. Потім відкинувся на спинку пластикового стільця і переможно глянув на співрозмовника. Той продовжував мовчати.

- На місяць, - дещо здивовано, з підняттям вказівного пальця, уточнив гість, - я щось не в'їхав, ти що, не радий?

Касьян відсьорбнув соку:

- Чому не радий? Радий. Я щойно думав про те, як викрутитися з кредитами, в кого можна «перехопити» пару-трійку тисяч в рахунок майбутнього боргу. Тому - радий, але ж це - вони?, - Касьян мотнув головою в бік офісу партії, яка ще недавно була керуючою і направляючою.

- Вони, але не зовсім. Старий, ти ж знаєш, зміна формату – це зміна формату, а стратегічна мета залишається завжди. Я ж кажу, люди думають наперед. Але я тебе не зрозумів, щось не так?

- Та ні, все так. Тільки ж ти знаєш, що я ніколи не був у їхній упряжці. Ось і думаю, як я буду робити чи писати те, що потрібно твоїм друзям, але проти своїх переконань?

Гість розсміявся:

- Знайшов, чого хвилюватись. Адже ніхто, крім тебе, не може так обіграти тему, що всі будуть задоволені – і ті, кого ти критикуєш, і замовники. Вищий пілотаж, я навіть показував їм деякі твої роботи. Люди оцінили, бо на першому етапі потрібні рейтинги.

Він відпив якогось заморського пива і скривився:

- У вас і це підробляють, тьфу, яка гидота. Та за такі гроші, по собі скажу, можна і чорта лисого намалювати на іконі, не те, що зліпити сюжет на соціальну тему, з відповідним підтекстом. Мені, наприклад, однаково, що і про кого писати, аби платили, - гість крутнувся на стільці, - повір, ніщо так не заспокоює совість, як достойна оплата.

Касьян трішки помовчав і відповів:

- Я подумаю. Сам кажеш, що я знаю, як зробити так, щоб ніхто не здогадався. Це не так, бо я просто намагаюся дослідити питання з усіх сторін. Це називається об'єктивністю. Але ж від мене чекатимуть іншого? Треба буде відверто когось «мочити», та і не можу я, якось отак зразу, взяти і піти під їхні прапори, коли всі знають, що я завжди був проти.

Гість від несподіванки аж підвівся:

- Та що ти верзеш? Яка політика? Які барикади і окопи? Наше діло – заробляти! Ти ось що мені скажи, тобі твої принципи квартиру допомогли купити?! Ні. Он і зараз без роботи нудишся по генделиках. Коротше, думай до завтра. Завтра о десятій чекаю відповідь. Подумай, не пори гарячку. Не думай, що я сюди приїхав просто так. Ні, ці люди працюють системно, мають досє на всіх журналістів у регіонах і, до речі, добре пам'ятають, як ти їм перейшов дорогу, але кажу ж тобі, часи і підходи змінилися. Нічого особистого, тільки результат.

Він відійшов, але повернувся:

- Кажеш, принципи? Знаєш, як твій товариш, якого ти своїми репортажами колись провів у Верховну Раду за пляшку горілки, тобто він журналістам нічого не платив, окрім влаштовував фуршети, заробив свій перший мільйон і зараз не бідує в Києві? Він тупо кинув тебе і всіх інших, бо гроші, які йому дали на вибори - привласнив, використавши, що тоді журналісти працювали за ідею, а в звітах писав, що все до копійки витратив на рекламну кампанію і на гонорари журналістам. Ти ж не скажеш, що він тобі платив, ні? Отож. Та це копійки, а взяти оті гроші, що йому давали на зарплати активістам чи на начебто платні матеріали, де вони? Е-е, що там казати, шкіряними валізами возили гроші, повір мені, бо я їх і возив. А ти кажеш – принципи. Чекаю до завтра.

Давній знайомий був з тих, хто не роздумуючи виконував команду редактора чи власника і міг в матеріалі змішати з брудом зовсім невинну людину. І він був такий не один, деякі на цьому навіть робили кар'єру або виправдовували свою підлість редакційною політикою. Касьян теж постійно отримував пропозиції працювати на якісь політичні чи навіть кри-

мінальні проєкти, але це був не його хліб – правильні слова, які він з дитинства чув по радіо про чесність і честь таки потрапили куди треба. Вперше це сталося коли він прийшов працювати на телебачення в своєму хоча і великому, але райцентрі. Тоді йому пропонували, як зараз кажуть, зайнятися «чорним піаром», тобто зйомками компромату, аж до лазень включно, обіцяючи гроші за шантаж, але це було проти совісті і він відмовився, і завжди відмовлявся, адже звідкись у ньому жила оця дурна віра у чесність і справедливість, обов'язковість в дотриманні правил, честі, правди.

Здавалося, що він жив за правилом матері-покійниці, простої і битої життям робітниці, яка часто повторювала, що навіть помирати потрібно в таку погоду, «щоб люди не проклинали». Звичайно, він бачив, як майже всі його знайомі, тим більше політики, за ці роки змінили свої переконання і не одну партію і завжди залишалися при справах, яка б влада не приходила, а хитріші - так і взагалі добре влаштовувалися, переїздили в Київ, купували житло, вчили дітей в престижних університетах, а то і за кордоном, а він так і залишився ні з чим. Звичайно, і він працював на політиків, але в більшості випадків безплатно, як кажуть, за велінням серця, тому що вони займали потрібну для країни позицію.

Ось і зараз була спокуса прийняти пропозицію, адже він лише за одну місячну платню міг би вирішити всі проблеми, що турбували в цю хвилину, а за рік - і взагалі позбутися їх. Навіть заробити на квартиру, щоб мати, як завжди казав знайомий депутат міської ради, піднімаючи чарку: «притулок на старість і город до річки».

Але навіть така перспектива Касьяна спокушала недовго, бо переступити через свої принципи було страшніше, ніж йти до дантистів. Він посміхнувся, згадавши, як виконуючи чужі вказівки (а він бачив), як служили, навіть принижувалися перед своїми спонсорами його колеги-журналісти. Вони до одуріння повинні були узгоджувати матеріали, щоразу стоячи навитяжку перед кураторами, яких насправді, зневажали і ляляли поза очі, але терпіли. Касьян в таких випадках робив просто і на пропозицію показати керівництву навіть просто платний сюжет, відповідав - або ви мені довіряєте, або самі пишіть так, як вам подобається. Це було не його, відкривати рота по команді, тим більше, писати всупереч своїм переконанням.

З іншого боку така позиція позбавила його необхідності підлаштовуватись, викручуватися чи бути нещирим з колегами і навіть з своїми опонентами і вони це цінували, були з ним максимально відвертими і щирими. Теж дивіденди, правда, не матеріального характеру.

Касьян ще хвилику посидів і взявся за телефон, так і не відповівши на своє ж запитання: “І чому за чесність не платять, як і за хорошу роботу”? -

яку Касьян і справді робив краще за тих, хто вже давно живе в Києві, а в телефон сказав:

- Знаєш що? Дякую за щедру пропозицію, але – без мене. Попитай інших. Тільки без образ. Мене колись ледь не зробили редактором у Києві, але в останню мить скасували наказ про призначення через те, “что он неуправляемый”, - Касьян взяв телефон в іншу руку, - знали, що я не танцюватиму під чужий барабан і робитиму так, як вважатиму за потрібне. А такого нікому не хочеться. Некерованого. Я таким і залишився, бувай, - і пішов, уявивши, як давній знайомий, скрушно хитаючи головою, крутить пальцем біля своєї скроні. Так воно і було, але Касьян уже пішов, думаючи, що не може ж такого бути, що люди цінують не чесність, а брехню, не совість, а зраду:

- Але чому не може бути, якщо воно так і є? Поїду за кордон. Зароблю руками, - подумав вкотре Касьян, але приплив енергії швидко змінився апатією і уява, як завжди, коли псувався настрої, звично почала малювати йому особисті похорони, палкі і сумні промови, вінки і квіти, голосіння, аж самому перехопило подих: «А нехай тобі!», - струснувши по конячому головою він прогнав видіння і знову завернув у кафе, відчувши, що потрібно взяти хоч якийсь перепочинок від важких думок і просто посидіти межи людьми.

14

Тарас нездужав давно, але лише зараз якось несподівано і приречено відчув, навіть зрозумів, що втомився. Втомився від життя, втомився від невдач і марного очікування на своє, таке бажане, щастя.

Піднімаючись сходами на антресолі, де в двох кімнатах при Академії йому надали разом житло і майстерню, здивувався, що ноги ледве несли враз обважніле тіло. Ще важчими були думки і настрої -

нічого не виходило з купівлею землі біля Канева, цензура не пропускала його нову поему, самого обсіли хвороби.

Не так давно він прогнав Ликеру, яку чомусь покохав, вірніше, не так покохав, як вирішив, що вона найкраще підходить йому за пару. Знайомі не раз казали, що «вона йому не підходить, що він, такий відомий, ще зустріне не лише гарну, але і багату, адже он скільки листів отримує від панночок та і характером Ликера йому не підійде, така неохайна», але він не хотів йняти цього віри.

Він багато міркував і вирішив, що годі мріяти про княжну, йому потрібна жінка, а не янгол, тому і обрав молоду простячку, бо по-справжньому бажав її, мріяв про її пружне тіло і наліті груди, бо чоловіку потрібна спочатку коханка, а потім уже дружина. Бо так заповів Творець, що люди мають

мати пару і для продовження роду, і для угамування плотського бажання, яке лише трішки поступається необхідності дихати, пити воду чи їсти.

Антиподи за відомою фізіологією, жінки і чоловіки приречені бути в парі не лише тому, що їм заповідано продовження роду і виховання потомства, а ще і для того, щоб чоловіки і жінки, як самці і самиці, мали бажання і сили задовольняти статевий потяг, жити як для себе, так і для родини, полювати, здобувати, битись і перемагати. У цьому вся сутність задуму Творця, і в цьому вся логіка стосунків, які пани називають коханням. І не дарма ж саме жінка своєю прихильністю здатна визначити переможця, віддаючи перевагу не силі чи багатству, а красі чи молодості, а то і власним примхам.

Насправді чоловіка і жінку зводить у пару не якесь ефемерне кохання, а одвічний шал крові, який за мільйони років еволюції приматів та сотні тисяч років людської історії набув якихось цивілізаційних норм, коли вгамування статевого потягу стало можливим завдяки добровільній згоді між чоловіком і жінкою. Можна називати це коханням, шлюбом, але сутність залишилася незмінною - ми шукаємо партнера для того, що ми називаємо коханням, і цей партнер добровільно погоджується віддавати всього себе. Надовго чи на коротку мить - це вже інша справа. Пізніше цивілізація створила шлюб і сім'ю, подружні обов'язки, правила і закони, які продовжують утримувати родину навіть тоді, коли статевий потяг до своєї половини з роками згасає і цим захищали соціальний статус подружжя. Суспільство це розуміло, але релігії чомусь намагалися вирішити "жіноче питання" на користь чоловіків. Можливо, як помсту за пережитий матриархат, бо панувати завжди краще, ніж підкорятися.

Мусульмани, в своїй ідеології загальної покірності Богу чи обставинам, упокорили жінок до стану тваринної зграї, зробивши чоловіка єдиним самцем для кількох жінок одразу. Християни наказували жінкам "боятися мужа свого". Хто знає, як було за матриархату і чи був він насправді, хіба що жінки полювали за чоловіками, а не навпаки? Наявність обоплітного плотського бажання і визначає міцність сімейного союзу, і доки воно є, людина не помічає чи підсвідомо пробачає вади партнера по шлюбній угоді. У молодості прагнення досягти чогось часто робить нас сліпими.

Так було і з Тарасом, який бажав Ликериного тіла і переконував себе, що це і є освячене Богом кохання, здатне дати дітей і зробити його щасливим хоча б і на схилі літ. Він осліп, аж доки сам не почув, як вона з нього сміялася перед двірнею, мовляв, "старий, бридкий, гидко паличками взяти",

а в неї є молоденький прикажчик і видаючи за Шевченка, пани просто хочуть її здихатись. Сказала, що одурю їх, доки можна буде, щоб дали «вільну» з приданим, та і втечу за молодого.

Після того йому розвиднилося та так, що одвернуло не лише від Ликери, але і від інших жінок. Він більше не хотів їх, не намагався торкатися їхніх тіл, казати їм компліменти і милуватися їхньою вродою. Про Ликеру і мріяти перестав, вона стала йому бридкою, а коли при свідках упіймав її на брехні - розсердився, накричав і розходився так, що зовсім втратив голову. Йому відкрилося, що не така вона і бажана, навіть якась скособочена, а що вже брехала, то і забрав у неї всі свої подарунки та й викинув їх у канаву на вулиці.

Тепер він знав напевне, що отаке дурне кохання не що інше, як звичайнісінька хіть, яка сліпить людину.

Минула хіть і бачиш, що обранниця ніяка не красуня, а навпаки – брудна, дурна і негарна. Йому враз стало нудно і нецікаво навіть думати про інших жінок, хоча образ княжни, як той храм, завжди стояв перед його внутрішнім поглядом, але надто далеким і недосяжним був той храм і від цього на душі ставало ще гірше. Він боявся признатися і собі самому, що таки бажав її підсвідомо і мріяв про неї, але не так як про інших жінок. Несподівано в пам'яті спливали якісь рядки, не знати чи і його:

“І знову бачу, хоч не спиться,
Ту, про яку в пустелі мрію.
Я б обійняв свою Марію,
Та що дурному не насниться”?

Згадалася навіть красуня татарка Забараджа, яка його по-справжньому кохала ще в оренбурзькій солдатчині, яку і солдатчиною не можна було назвати. Вони зустрічалися на вечірках, які влаштовували друзі, але ж вона нехрещена та і потім, скільки часу сплигло...

Якось враз стало зрозуміло, що жити немає для чого. Одружитися не вдалося, розбагатіти – теж, бо вірші грошей не принесли, окрім клопоту, а за замовленнями на портрети таки теж потрібно по- побігати, чого він не любив ще замолоду. Особливо шкода і навіть соромно було, що так і не вдалося допомогти, як обіцяв, своїм рідним братам і сестрам. Викупити з кріпацтва – викупили, а грошей для них так і не знайшов, а вони ж, особливо племінники, так на нього сподівалися, думали, що дядько Тарас здатен на все на світі, що він, “неначе генерал у столиці, бере грошей в казначействі скільки заманеться”, і сподівалися на нього. Дарма....

Від таких думок і стиснення в грудях Тарас, сидячи на постелі, важко дихав у темряві, було страшно невідворотного, аж доки старий солдат, який прислуговував при Академії гукнув:

- Тарасе Григоровичу, а вийдіть-но. Гості...

Тарас важко, а тому невдоволено спустився сходами, які чомусь почали стогнати під важкими кроками, хоча раніше весело скрипіли, коли він кілька разів на день бігав вгору-вниз. Біля входних дверей стояв незнайомий чоловік і протирав хусткою скельця окулярів.

Побачивши господаря, гість неначе аж подався назустріч, але якимось запитально зиркнув на солдата, немов сумніваючись в особі господаря.

Він не впізнавав того, кого востаннє бачив молодим і веселим, а з недавніх фото – уже незнайомим дядьком - у кожусі та бороді. Тепер він і взагалі заплутався, бо зараз таки не впізнав ні того, давнього і молодого, ні цього, з фотографій – старого. З півтемряви до нього вичовгав хтось невисокий, щедро лобатий через велику лисину, облямовану в'юнким, мокрим від поту волоссячком. Зблизька стало видно, яке у нього нездорове, але ще не зморшкувате обличчя і лише коли господар заговорив, аж тоді гість упізнав його по голосу:

- Тарасе! Невже не впізнаєш!?

Той пильно глянув у чуже обличчя, на побиту сивиною бороду і невпевнено назвав ім'я.

- Він самий, а хто ж ще?! - зрадів гість і кинувся обійматися, але Тарас не дався, відгородившись виставленим ліктем, проте запросив до себе, на антресолі.

Піднімаючись сходами, Тарас ще раз відчув незвичну втому і дивувався, бо кілька днів нікуди не виходив, тим більше, не блукав подовгу цим осоружним містом, тому втомитися не міг.

Гість оглянув кімнату – все було, як і 15 років тому в Києві, в квартирі на Козиному болоті. Тарас теж не змінився, така ж повна байдужість до свого побуту. По всій кімнаті, в якій було важко дихати від різкого і неприємного хімічного запаху, вздовж стін стояли розпочаті і не закінчені картини, скриньки з фарбами і реквізитом - від квітів і побутових речей до українського жіночого вбрання.

На столі біліло безліч померезаних Тарасовим почерком з округлими, довгохвостими літерами, паперових клаптиків. Одні списані каліграфічно і навіть гарно, а інші, мабуть чорновики, аби-як. Серед них стояла пляшка дорогого вина, склянка з недопитим чаєм, блискали дрібні монети і срібло, траплялись і «катеринки». Око вихопило в мерехтливому світлі свічок зо-

лотий, аж горить, годинник-«цибулину». На іншому столі, під напівовальним вікном, лежали мідні листи, почата гравюра і вишикувалося багато пляшечок, але лише-но гість хотів поглянути ближче на нове захоплення Шевченка, про яке вже гомоніли художники, тобто гравюри, як той зупинив помахом руки і тихим голосом, неначе долаючи кашель, сказав:

- Вибачте, але сюди не можна. Кислота, дуже шкідливо.

Потім підсунув гостю грубий табурет, сам важко, спираючись руками, сів на розкидану постіль, але побачивши, що гість з цікавістю подивився на годинник, піднявся і взявши золотий ланцюжок у руку, погойдав на ньому годинника, потім порухом пальця відкрив скляну кришечку циферблата. У кімнати залунала простенька мелодія дзигарів. Тарас посміхнувся:

- Усе життя мріяв, - і ще раз прослухавши мелодію, клацнув кришкою, поклав годинник біля себе на ліжко, важко відкинувшись спиною на стіну. Помовчали, нарешті гість схаменувся:

- Що ж це ми, Тарасе, скільки років не бачилися, а сидимо, мов засвантані? Я і закуску захопив, як ти любиш.

Господар мляво махнув рукою:

- Ні, я не буду. Не хочеться, а ви - випийте. У мене он теж вино стоїть, хтось приніс. Хіба сказати, щоб нагріли самовар?, - але гість відмовився. Трішки помовчали, лише згодом, згадуючи минуле і спільних знайомих, розговорилися. Аж тоді Тарас загадав солдату подати самовар та сполоснути склянки для вина. Собі налив трішки, а більше – гостю, випили за зустріч. Тарас потьокав язиком:

- Добре вино, - і навіть пожартував по-давньому, - нехай уже ми, люде звичні, горілку п'ємо, а як її ті пани п'ють?

Гість помітив, що господар випив без колишнього апетиту:

- А що так? Може треба було б для здоров'я горілочки, сам кажеш, що тут важке повітря?

- Мені вже все одно, - помовчавши, сказав Шевченко, - я звідси вже не виберусь, - він показав рукою на стіни і махнув на вікно, на місто, що вже розчинялося, мов у кислоті, в передвечірній туманній імлі. Гість таки намагався його розворушити приємними спогадами про давнє, непомітно для самого себе інколи переходячи на «Ви»:

- Ну-у, таке скаже, не вибереться він! Та Ви знаєте, як вас чекають в Україні? Щойно взнали, що я їду в столицю, просто завалили листами і гостинцями та подарунками, ось зараз гукну кучера, нехай вносить корзину. Тарас лише ніяково посміхнувся, а гість продовжив:

- Та щасливішого за тебе годі й шукати! Знаєш, мій син прочитав напам'ять Вашого вірша і просив передати, як Вас любить наша молодь,

оцей, як його: «Летим, дивлюся, аж світає, край неба палає», - хіба це не щастя, мати таку славу?!

Тарас зсунувся з ліжка і підійшов до вікна:

- Щастя, кажете? Згадав і я цей вірш. Наробив же мені клопоту цей «Сон», що ледь не на десять років і спати перестав. Я часто ламаю собі голову, а що б було, якби я не писав вірші? Я ж був грамотним, хоча і кріпаком, то був би зараз управителем або й художником? Трішки ж вмію? Малював би портрети панів та паничів, мав би сім'ю, діточок, мав би свою хату і в хаті, хліб і до хліба, а зараз, признатись, уже нічого і не хочу. Садок вишневий коло хати... Теж була мрія, та так і зосталася. А ви кажете, щастя... Тільки і щастя, що тієї слави, але що мені з того? Бачили мій автопортрет з бородою? Хто зна, чого я собі здався таким дідом... Може, світло таке було, але – ні... То в мене на душі тоді таке було... щастя. Щастя людині потрібне за життя, бо потім ти вже не отримаєш нічого.

Потім довго, немов розмовляв з самим собою, розмірковував, що йому вже набридло боротися за щось невидиме і неловиме, про образу всього життя, яка спочатку була в кріпацтві, а потім, як і зараз, у неможливості зробити так, як він хоче:

- І знаєте, що найгіршого і в кріпаках, і в солдатах, і в світі? Те, що порядкують за тебе, навіть не питають, наче тебе і немає. А ще гірше - бачити, коли я став грамотним та трішки навчився, бачити, що тобою крутять зовсім нікчемні люди, а ти їх повинен ще і малювати за це. Вони хоча і справжні дурні та нікчеми, зате дивляться на тебе з усіх портретів. Он скільки їх під стіною, - повів рукою на незакінчені роботи:

- Все. Досить. Краще з мосту та в воду!, - сказав, аж неначе з болем у голосі Тарас і повернувся до гостя всім тілом, - я і роботу таку взяв, з оцією кислотою, щоб уже і не кортіло нічого більше, бо все - дарма, - він підійшов до ліжка, вибачився, що втомився, і ліг, відвернувшись до стіни.

Гість не знав, що робити, але таки обережно торкнув хворого за плече:

- Тарасе, що це ти? Га? Здурів, чи що? Аж ось давай лікарів, - але той не дав договорити і відповів, не повертаючи голови, вийшло глухо, мов з могили:

- Марна праця... Шо вже нам написано на віку – те нехай і буде. Мене в Оренбурзі приятелі хотіли сховати в лазарет, щоб відкараскатися від транспорту в пустелю. То я відмовився, бо не люблю брехати – це принизливо. Як буде – так і буде. Так і зараз. Чого його і гроші на лікарів переводити? Панська забаганка. Скільки відведено, скільки і твого. Нехай вже інші, хитріші, - схоже, що Тарас говорив неначе крізь сон. Гість аж підскочив:

- Та, що це ти, Тарасе, здурів? Подумай про душу!

Господар ледь ворухнув головою, не маючи сили повернутися до співрозмовника всім тілом:

- Душа, кажеш? Немає ніякої душі. Я довго думав. Душа – це лише дихання. Так придумали, щоб сказати, що є щось інше, окрім тіла і подиху. Умер – і перестав дихати. І все... Дух, подих, дихання, духмяний - оце і вся твоя душа. Задушити – чув? Це забрати подих, а не якусь там душу. Як з отим годинником - зупинився механізм - і все. Тільки його ще можна завести, а людину - ні, - Тарас втомлено повернув голову до стіни.

- А як же служіння народу, Богу?

Тарас зробив непевний рух, неначе малюючи щось на стіні:

- Служіння...Мрії...Може, колись...Народ завтра забуде, а влада - не пробачить. А думати треба про всіх зараз... Доки живі. Он мені Айра казав, знаєш його, який актор!?! Аж плакали ми... Казав, що в Англії письменника, якого знають, як тут мене, шанують і не лише шанують. Він там багатий, бо його книжки читає весь народ. Тиражі там великі тому що, а не мої сльози... Прошу, прошу: "Допоможіть видати книжку"... А ще цензура... А-а, що там і казати.

Гість не здавався:

- Ти ж поет! Наш батько! Ти вище всього буденного!

Шевченка вразили ці слова, він знову сів на ліжку:

- Кажете, поет, вище буденного? Художник має бути вільним у всьому, щоб не думати про буденне. Ось днями вчитав про академіка Айвазовського. Ось він – вище буденного, бо вільний. Ми з ним зналися, тільки він тоді був Ованесом Айвазяном, з вірмен, навіть жили трішки разом, але не здружилися, він якось тримався осібно, не показував робіт, боявся зурочити, чи що? Ми однаково починали, наші роботи висіли поряд на академічних виставках, тільки він був вільним, батьки були, не бідував. А я з кріпаків. Сирота. За копійку над покійниками Псалтир читав. А малювали однаково, Бог так дав. На стінах малювали, що він, що я, тільки його хвалили, а мене били. Обоє вчилися в Академії на казенний кошт, а далі - він поїхав вчитися в Італію, а я – в солдатчину. Він картини писав і швидко добився за кордоном визнання, навіть Гоголь заздрив, а мені заборонили писати і малювати! А чому так? Бо я кляті вірші писав, а Ованес і читати не любив. Ось тобі і вище буденного. Він вільний, захотів, і осів після Італії на Батьківщині, в Феодосії, і кажуть, що всі гроші за картини дарує місту – школам і храмам, чи що? Не знаю до ладу, але він, малюючи, може допомогти і собі, і дітям, і сиротам, і людям, а я – нікому!

В голосі відчулося схлипування, чи то від кашлю, чи то плачу. Шевченко замовк і знову ліг, відвернувшись до стіни. Зашкварчала, розгорівшись свічка. Стало видно велику лисину хворого. Розгублений відвідувач мовчки вийшов, піднявши з підлоги кілька Тарасових аркушів. На пам'ять...

15

Уся Москва знала, що геніальний письменник Микола Васильович Гоголь відходив і гіпотезувала, а то і пліткувала, чому це йому так не вдалося особисте життя, чого йому не вистачало для щастя? Балакали різне, але лише він знав і бачив те, чого іншим не було видно і не було чути. Він ніби і казав щось, чи може йому в маренні лише здавалося, що він говорить вголос?

Сил жити більше не залишилося, залишився лише розпач.

Та широка дорога до слави, яку він майже пройшов, ставши живим класиком російської літератури, насправді нічого не означала. Він прожив своє життя не так, як було потрібно! Він працював, а потрібно було кохати. Він кохав, але боявся підійти. Він любив Батьківщину, але так і не зрозумів, де вона? Для кого і для чого була вся його робота? Хіба людина живе для слави? Слава йому не принесла нічого. Він не жив, а служив, але служба так і не віддячила. Допоміг Шевченку, а той його так підвів... Був у Палестині, вимолював біля Гробу Господнього царське прощення за того навіженого кріпака, але там тільки і зрозумів, що Бог - це лише наші мрії. Життя лише в сьогодні і лише в ньому людина повинна бути щасливою. Його любили, але що йому з того? Тараса он теж любили, а чим все закінчилося?

Визнання теж нічого не варте. Для чого мені ця любов їх усіх, коли я сам не любив нікого і всі остогидли? Творити теж розхотілося, бо це такі важко та і для кого? Було байдуже і до лікарів, і до відвідувачів, голоси яких долинали мов крізь вату, якою він раніше частенько затуляв собі вуха, коли не хотів, щоб супутники заважали в дорозі своїми дурними розмовами і приставаннями.

Тепер він просто лежав у напівсні і його більше нічого не турбувало, ні люди, які не виправдали його сподівань, ні Бог, до якого він дарма звертався все своє життя. Він вирішив не їсти, поштовхати як найжорсткіше, щоб хоч таким чином нагадати Богу про себе, бо хіба ж він не страждав за нього все своє життя? Хто ж, як не він мав удостоїтися Божої уваги? Невже оті нікчемні святі, які кажуть, що сподобилися бачити і чути Самого, кращі за нього, за Гоголя, який скільки зробив? А зараз, коли він образився на Господа і вирішив померти, невже і тепер Бог не зверне на нього уваги?!

Микола Васильович затаївся у своєму звихненні вмерти, відключив думки і мозок від оцінки того, що відбувається, не хотів чути ні свого, ні чужого голосу і плачів. Так було в дитинстві, коли він топив kota у ставку – його охопило тупе бажання бити волаючу тварину в воді палицею, попри сльози і співчуття, які розривали душу. Він закам’янів і чекав на те, що хтось зупинить його, припинить муку і його, і тваринки, але ні...

Хіба вони, всі ті, хто зітхає та шепоче молитви біля його смертного ложа не бачать, як він страждає, але не може вирватися з цих кайданів, з цієї боротьби між його Я і вірою в Бога? Хтось же мав зрозуміти і зупинити, і він чекав, як тоді з котом, що його добровільне безумство закінчиться, але це зробить не він, а хтось? Тоді все знову стане ясним і зрозумілим, як і колись, коли він нічого не любив і не знав окрім батьків і України. А потім, втративши останні сили, він перейшов межу життя і смерті, звідки не було вороття. Залишилося чекати... Всі думали, що Гоголь лежав у забутті, а насправді він подорожував, в голові виникали одна за одною картини його життя, постаті, слова, думки, але не речення, як у книжці, а видіння, мов у кольорових снах. Кожне видіння мало свій настрій – незадоволення, розпач, провина, радість, сум, але вже ніхто не бачив невидимої міміки, яка ледь кривила синьо-білі губи то посмішкою, то болем.

... Миколаша силкується розгадати таємницю гусячого пера, з якого на папір стікають чорнильні рядки дивних, мов пташині лапки на снігу, слідів.

Батько пише, інколи припиняє шарудіти пером, сидить і дивиться замріяно в вікно, торкається пальцями лоба, потім знову пише і раптом починає сміятися. Гукає матір, читає, вони сміються і дивляться закохано одне на одного... І я так хочу, я теж хочу таке ж чарівне перо і писати так, щоб мама теж сміялася. І як воно так виходить? Ось лише візьму перо... Господи, як нудно в цьому Ніжині... Усі на канікулах... Ось напишу зараз таке, що всі заздритимуть і не будуть більше дражнитися за мої пряники в кишнях і довгий ніс... А що, смішно виходить, не дарма батько підказував: „Ти, Миколко, пам’ятай, весь сміх – у народі, в оцій Україні. Тут і придумувати нічого не треба, тільки скажи вчасно, те, що почув. А як сам придумаєш, то придумуй так, як люди кажуть”... Ви читали?! Це ж наш Гоголь написав... А ви казали! А я завжди знав, що наш Гоголь - птиця не проста... А приємна таки штука, ця слава... Ви ще почувете, хто такий Гоголь, напишу таку історію України, щоб усі знали – і ляхи, і москалі, що ми – найкращі... У Петербург, тільки там!.. А Петербург обдурив! ...Холодно. Паскудно і волого.... Усім треба грошей...Матуся думає, що я найбагатший... Життя таке дороге... Протиш, протиш...Спати цього Ганса к чортенній матері!..Дурень, ти дурень, поему він написав...А оце вже смішно,

батечко знав, коли казав писати так, як каже народ... Рудий пасічник таки голова ... Матінко, я щасливий! Сам Пушкін! Жуковський! І я з ними... Не вірю своєму щастю!.. Я ледь не знепритомнів – сам цар привітав!.. Царицина каблучка! Золота: „Молодому автору з вдячністю”! ...Щастя, щастя!.. Экой хохленок смешной... А люди, а пісні наші, що, нічого не означають!?!.. А Пушкін, хоч і геній, а України не знає...Еще хочется смешного, хохлацкого... Який ще Тарас? Не може бути, що це кріпак, але навіть не заздрісно, тільки трішки... Господи, яка сила! ...Так ось як треба?!.. Ваше Величество, вот настоящий народный гений, крепостной человек. Если его вывести из крепостного состояния и образовать, он будет вечно благодарен... Во славу просвещенной монархии... Писателей у нас много развелось, все пишут, и все против меня... Куда еще одного? Разве в Академию художеств?...От, якби ти, Тарасе, побачив Італію! Як я її люблю!... Не тому, Тарасе, що на відстані і Росія здається кращою, не треба так... Але там воля, як у нас за козаччини... У Римі навіть старці – поети і філософи, а в нас якісь обдерті коб-зарі, дьоготь, нищість, простота... Смотри, какое убранство богатое в цар-ских дворцах, самой Италии впору, а какая теперь русская литература, это наш путь к цивилизации, а не Украина... Ты что, Тарас, опомнись, кто ты такой против самого Пушкина?! И не говори нигде, что ты за Мазепу... Жандармы?! Как ко мне!? Я - Гоголь!!.. Милостивый государь, вы хотели укрыть Шевченку в Италии, высочайшим повелением он арестован! ...Тарас, да разве ж так можно?! Тебя же сам царь освобождал, а ты так об императрице?! Проси прощения, государь великодушен... И зачем я ему помогал, еще и своего Бульбу Тарасом назвал... Сколько неприятностей! ...Простите, Ваше Величество за обиду, нанесенную фамилии Вашим неразумным слугой... Уеду в Палестину, припаду к Гробу Господню, чем еще могу замолить свой грех и вымолить прощение? ...История всегда против Украины, она бережет Малороссию только под сенью скипетра... Все от самого Бога, и царь тоже... Спасибо, ваше Величество...А сам я ничего так и не нажил, только и моего, что пара белья в саквояже, живу по людям, в долг... Россия никуда не денется, а Украина?.. Что вы мне все Шевченко да Шевченко?!.. Какие гетманы, какая воля? Нам только и жизни, что под царской рукой... Крепостные без господ пропадут... Боже! Не оставь меня... И любви не дал мне, как дал моим родителям... Зачем это все, разве для мучения?.. Мертвые души... Мертвые... Подай спички, молчи, не твое дело... Негарно ми зробили, негарно, недобре діло... Откуда этот кот? Я же его еще в детстве утопил!... А-а, по мою душу тебя прислали?.. Не трогайте меня!.. Не мучайте меня! Ничего не хочу знать и жить не хочу!... Все зря... И возле Гроба Господня - ничего... Бог – не Любовь... Смешно... Скорее,

дайте скорее лестницу!...Господа! Николай Васильевич Гоголь только-что скончался.

16

Ближче до вечора, коли в кафе стало тісніше і гамірніше, Касьян зібрав свої газети і вийшов через ринок на набережну закутої в камінь річки. Надвечір потепліло, стало весняно і на гранітних парапетах уже було тісно від гуляк, тому він зупинився, шукаючи очима знайомих, але подумавши, що тверезих тут значно менше, ніж знайомих, повернувся в місто.

Відсутність грошей в кишені змусила його навідатись до банкомата, але на багато розраховувати він вже не міг, тому знімаючи дві сотні гривень, задоволено всміхнувся, бо якби випивав і палив, то цих грошей навряд чи й вистачило б на один вечір, але ж і економити – теж не надовго вистачить. Треба було думати про заробіток, а з голови не виходила відхилена і вже втрачена пропозиція вправнішого колеги.

Він подумав про те, що здатність вирішувати життєвські проблеми і може вважатися щастям, але з цього виходить, що злодій, який забезпечив своїх дітей, кращий, ніж чесний, але бідний батько, який лише і може дати дітям своє благословення і побажання жити чесно і праведно. Наче і дурниці, але з погляду на виживання виду, саме злодій має більше шансів на продовження роду. Думка була абсурдною, не з його голови, але змушувала шукати компроміс між суспільними запитами і потребами окремо взятої людини. Свідомість малювала забезпечене життя, яке можна було мати за такі скажені гроші. Ось тобі були б і шашлики, і море, і ремонт, а то і нова квартира – лише простягни руку і візьми. Проте особливого жалю від втрати таких можливостей Касьян все ж не відчував і не переймався, що потрібно було зробити вибір, бо в душі він цей вибір давно зробив. Навіть намагався щось таке зафілософити, на кшталт «стежка між совістю і честю не веде до багатства», але це все слова. Насправді – не лежала душа, бо як ти можеш закликати до чесності, коли сам грішний? Він таки наївно думав, що навіть розмовляти про порядність, тим більше з екрану чи зі шпальт газет має право лише порядна людина...

Зараз йому ніхто не пропонував поступатися принципами, мовляв, роби, як знаєш, але ж це не надовго, думав Касьян. У нього був досвід, коли редактор газети змушував написати матеріал, в якому треба було все поставити з ніг на голову, тобто піти не стільки проти совісті, скільки проти елементарної правди, адже всі знали, що насправді все було абсолютною навпаки і винен був замовник статті. Він зробив матеріал і написав як було,

але редактор сам виконав замовлення, втуливши потрібний абзац від себе, що Касьяну і досі було неприємно, бо під матеріалом стояло його прізвище.

Згадалося, як колись його живосилом змушували скасувати прямий етер з опозиційним кандидатом у президенти, причому робилося все це на рівні заступників голови обласної адміністрації – телефонували, підсилали в редакцію чиновників, але він таки провів той прямий етер. Врешті – решт, йому і це пригадали, і він таки позбувся роботи, вже коли той кандидат став президентом - така була подяка... Але на душі було спокійніше і краще, ніж після конверту за ту платну статтю, хоча гроші він того ж вечора і залишив у цьому ж таки кафе. Підлість, вона і є підлість, хоча в душі ти її не приймаш і не виправдовуєш.

Касьян раптом упіймав себе на думці, що він не знає, куди йти і тому кілька разів пройшовся центром міста туди і назад. Він з усією очевидністю побачив, що шансів знайти роботу, навіть за ті жалюгідні гроші, які тут платять журналістам, у нього немає. З усіма редакторами і власниками газет у місті він встиг якщо не пересваритися, то розійтися на ідеологічному ґрунті, тому знову опинився сам серед цілого моря своїх особистих проблем. Це був край.

В уяві звично з'явилися видіння власних похоронів, сльози і промови, як було завжди, коли на нього хвиля за хвилиною накочувалася образа за те, що він не може опиратися обставинам, не може грюкнути кулаком по столу, а лише мовчки розвертається і притьмом біжить заливати горе горілкою. Тепер він припинив випивати і було дивно, що навіть така причина, як відмова від грошової пропозиції не змусила навіть подумати про випивку. Це його заспокоїло, але від цього не стало краще, адже незабаром закінчатися останні заощадження і потрібно буде думати, як і за що жити далі? І це знову повернуло думки звичним маршрутом, от би вмерти, нічого не чути і не бачити, і нічого не болітиме, і ніщо не хвилюватиме...

Врешті – решт, йому набридло тинятися і він пішов додому, обираючи малолюдні вулиці і провулки, щоб нікого не зустріти і ні з ким більше не бачитись. А з іншого боку - він таки любив гуляти тихими, покрученими вуличками, немов знаючи, що душа міста ховається в цих старовинних провулках, а не межі сірих паралелепіпедів багатопверхівок. Він ступав давньою бруківкою і вона озивалася голосами минулого, втім, такими неясними, що вони так і залишалися незрозумілими, зате ж давали надію на диво зустрічі з чимось несподіваним і давно очікуваним. Так він піднявся від річки до проспекту, думаючи, що цією самою бруківкою 100 років тому бігали тодішні гімназисти, а згодом українські класики, які ще не знали, куди ведуть стежки і цим були щасливими. Вони були щасливими, бо нічого

не знали, а в його житті вже нічого нового не буде, вкотре подумав Касьян і йому знову стало сумно.

Холостяцьке житло зустріло звичним розгардіяшем, на що він звук не звертати уваги – аби було чисто. Розпочавши ще років два тому ремонт, Касьян перебрався в одну кімнату, тоді як інша чекала з недоклеєними шпалерами, розкладною драбиною посеред кімнати та підготовленою до поклейки стелею.

Він звично тицьнув пультом у телевізор і влігся на розкидану ще зранку постіль на дивані, звисивши одну ногу на підлогу. Касьян знову занурився в стан невагомості, коли ні душа, ні тіло ніби і не належали йому, а все, що спало на думку, поволі зникало, змінюючись іншими, такими ж непевними і непостійними видіннями і мріями, що ніби морські хвилі нізвідки беруться і зникають, одна по одній накочуючись на берег.

Чим довше людина не зайнята справою, тим більше в душі накопичується невпевненості й зневіри. І не стільки у власних силах, як у непотрібності дій і задумів, у нездійсненності проєктів, навіть у непотрібності будь-якої активності. Так було і з Касьяном. З ним таке траплялося ще в школі, коли він запізнювався, але чомусь не міг підвестися з ліжка, немов чекав, що буде далі? Він очікував, що зараз все вирішиться саме собою, без зусиль з його боку, але потім в одну мить зривався і дворами таки встигав на урок.

Зараз, як і завжди, він мав гарні ідеї і нерозтрачений творчий потенціал, але далі мрій і задумів справи не йшли. То збирався поїхати в Київ і зробити свою програму на великому каналі, таку, яких там ще не було. То він хотів написати роман, яких уже й написав кілька, але не було сил і бажання шукати гроші для друку, а колись, напившись, ще й спалив чимало своїх раних оповідань і віршів, за чим тепер шкодував. Міг би відкрити свою, оригінальну газету і навіть зареєстрував видання, але зупинявся перед необхідністю практичного втілення. Міг упорядкувати і видати збірку віршів, відкрити якусь кредитну спілку, зіграти в кіно (колись, ще студентом, його навіть запрошували, але посоромився переступити поріг кіностудії), міг зайнятися бізнесом і заробити на квартиру і навіть починав, але це виявилось не те, чим прагнула займатися душа. Мріяв написати сценарій і починав, але зупинився. Пробивав звернутись у посольства, щоб запропонувати їм свої проєкти, хотів одружитись із Живкою, відкрити свій сайт, поїхати на заробітки десь в Європу чи й далі – і тому подібне. Задумок було безліч, але лише в голові та уяві. Не було бажання і характеру починати щось робити і втілювати задумане в життя.

Не можна сказати, що він нічого не хотів досягти, але не міг поворухнути рукою, щоб хоча б почати щось робити, ступити перший крок чи написати першу літеру. Можливо, це були наслідки шкідливого Булгаківського, мовляв, нічого не просіть, самі прийдуть чи принесуть і все зроблять. Касьян підозрював, що Булгаков таким чином хотів привернути увагу Сталіна – ось я який талановитий, але нічого не вимагаю, сподіваюсь на вашу мудрість. Так це, чи ні – невідомо, але Касьяну допомагало не дуже, хоча, як сказати? А можливо, всі його починання зупиняв елементарний страх невдачі, страх почути відмову, як це траплялося, коли він ще робітником інколи надсилав в «товсті» журнали свої вірші чи оповідання. Після цього охота творити зникала.

У ньому ніби жив суворий контролер, який одну по одній відбракував і відкидав його мрії та ідеї: не піде, не візьмуть, не годиться! У такі хвилини Касьян не розумів, де він і для чого живе? Майбутнє ховалося за сірою, непроникною для сонячного світла завісою і він не бачив ні себе в майбутньому, ні майбутнього в собі. Що робити, коли нічого не хочеться робити? Монастирів немає, хіба піти мандрувати, взяти вудки і блукати річками, ночуючи під зорями? Мабуть, так робили відлюдники і схимники, або ще краще – вмерти і більше нічого не бачити і не чути, а головне – не бажати і не зневірюватися знову і знову, не дратуватися, що все знову дістається нахабнішим і енергійнішим, бо їх не мордують ні докори сумління, ні сумніви.

Від таких думок він майже заснув, але якимось надцятим чуттям, яке іноді відкривається в людини, мов надприродні здібності, почув чи відчув у темряві ніби ледве чутний шурхіт чи подих, потім щось легенько і нечутно неначе лягло на підлогу і знову настала в'язка тиша. Він прислухався і раптом зрозумів, що це на підлогу впав сухий листок з давно зів'ялої, подарованої Живкою троянди. Касьян ввімкнув нічний світильник, взяв вазу, яка стояла поряд з диваном і вже хотів йти викинути квітку, точніше те, що від неї залишилося – брудно-жовте листя і почорнілий, як скипіла кров, сухий темно-оксамитовий бутон, як несподівано помітив на стеблі кілька малесеньких зелених пагонів. Було неймовірно, що давно засохла троянда, яку він сентиментально тримав на згадку, викинула нове листя!

Це здивувало, прогнало сон, захотілося чаю, довелося підніматися і йти на кухню, але цукру там не було – треба було йти через іншу кімнату на балкон, який він колись обладнав під комірчину. У старому холодильнику там зберігалися сіль, крупи чи цукор. Але пройти не вдалося, бо прохід до дверей на балкон перекривали стоси куплених колись для поклейки стелі

легких пластикових квадратів. Побачивши, що їх ніде діти, Касьян, несподівано для себе не переклав їх десь, а поставив на стіл і відкрив відерце з мастикою, розбавив її водою і вона ще годилася, взяв один квадрат, намастив краї і піднявшись на дві приступки драбинки, приклеїв до стелі. Потім зробив те саме з іншим квадратом і вже через хвилину на стелі, замість сірої поверхні, з'явилася сліпучо-біла широка смуга.

Оглянувши роботу, Касьян, щоб не забруднитися, зняв джинси й сорочку і заходився клеїти другий ряд, потім взявся за третій, відзначаючи, що все виходить швидко і гарно, варто було лише почати. Потроху, як і колись, він почав відчувати азарт від того, що його слухають руки і він знову отримує задоволення від виконання простої роботи. Касьяну, як і колись, захотілося працювати так, як хочеться їсти, коли людина їсть не тому, що є що їсти, не з нудьги, а винятково через вимогу голодного шлунку. Насправді ручна праця йому завжди подобалася, було приємно відчувати свою вправність, а ще така робота давала можливість працювати і думати одночасно. Не дарма великі філософи любили працювати руками. Хоча, можна думати і лежачи, але, робота, вона як кохання – показує вашу спроможність.

Працюючи, Касьян відчував задоволення, з'явилися енергійність і настрої. Він почав наспівувати улюблену прадідову пісню про Дорошенка, якому було ніколи водитися з жінкою. Поступово почала повертатися і впевненість у власних силах. Доклеївши стелю і звільнивши прохід, Касьян вийшов на балкон і відкрив холодильник, з якого вилетіла ціла хмара харчової молі. «І це туди ж», - подумав він про крупи, за які давно забув, потім заходився збирати пакети з зіпсованими запасами, щоб викинути їх на смітник. Смітник нагадав йому про втрачений на сумніви час:

- Все, досить, - скомандував собі Касьян і повернувшись до квартири, не гаючи часу, взяв віддрукований список телефонів(папір не загнутий) і заходився набирати номер телефону свого, ще студентського товариша, який жив в Одесі:

- Привіт, друже, впізнаєш?, - вони перекинулися кількома словами, відновивши свій колишній спільний простір. Касьян не любив довгих телефонних теревень, тому перейшов до справи:

- Пам'ятаєш, ти колись казав, що можеш організувати кімнату, де б я міг перебитися на перших порах і роботу, бо хочу написати роман і запустити програму на телебаченні, про що була попередня домовленість?

Той підтвердив, що його кімната в гуртожитку не зайнята, а фінансову підтримку він гарантує і без роботи – пиши на здоров'я.

- Ну, тоді вирішено. Їду до тебе. Почну все з самого початку, а то – помру. Як думаєш?, - запитав товариша і одночасно відчув, як десь у глибинах організму зажеврило непереборне бажання бачити Живку. А ще він про себе здивувався, як один рух, дзвінок, який він все відкладав і відкладав, так легко розв'язав і його проблеми, і його сумніви.

Разом з тим Касьяну стало боляче від усвідомлення провини і сорому перед дівчиною, за роки брехні і зневіри, боягузтва і невпевненості: «Вкраду!» - зблиснула, немов ударила думка і це було так просто, що він знову ляв себе останніми словами за те, що нічого не робив скільки днів, місяців і років.

Раптом заграє мобільний телефон, у трубці почувся Сергій і почав щось захоплено казати про реальний варіант надрукувати книжку з Касьяновими відкриттями про Шевченка і Гоголя, але Касьян не дослухав:

- Добре, але це потім, - і швидко розповів про свої наміри, про бажання вирватися зі сну, в якому він тримав себе стільки років.

Сергій помовчав, потім стиха сказав:

- Я цього і сам найбільше хочу. Якби ти знав, як хочеться працювати і творити! Я знаю, що кажу. Вся життєва сила людини – в її здатності до справ, а не просто мрійництва. Помилятися, розчаровуватися, падати, але – ворушитися! Люди називають справи бізнесом, але це не просто справи, а схильність до негайних вчинків. Ми живі доти, доки працюємо, рухаємося, бо недарма кажуть, що матерія – це рух і щоб не перетворитися в «чорну діру», людина має сяяти, як зірка, доки стане енергії.

Сергій помовчав, відпочивав:

- Все просто - щойно подумав - зразу почав робити, зроби хоч пів-кроку, але починай, не відкладай на потім! Найгірше в житті, хоч в справі, хоч в коханні, це розуміти, що ти не встиг, не зміг, не схотів, але вже нічого не вдієш. У мене такого залишилося багато, хоча якщо було, це вже непогано... Добре, давай вже завтра зустрінемося, поговоримо, бо сьогодні я вже щось втомився. Важкий день, скільки запитань було, на які ще треба шукати відповідь. Бувай.

Касьян навіть не зрозумів, що розмова вже скінчилася, бо не зчувся, як почав записувати сказане Сергієм, а потім і свої думки.

У голові одні перед одними вже народжувалися нові тексти, які він поспішав одразу занотувати, щоб не загубилися і не забулися. Він уже уявляв сюжет нового роману про подолання зневіри завдяки коханню, яке дається для підтримки жаги до життя, яке можливе лише в русі, в вічному прагненні. Насправді кохання не мета, а засіб, бо смішно думати, що вчені

придумують геніальні формули, керуючись виключно прагненням завоювати жінку. Треба бути чесними – кохання, це лише один з видів задоволення, бо задоволення дає і будь яка вдала справа чи вчинок, але бажання завойовувати коханих дійсно змушує енергійніше битися серце і додає впевненості та натхнення. Здатність кохати в буквальному розумінні засвідчує відповідний статус в людському суспільстві, тим-то чоловіки і пишаться чи їй перебільшують свої успіхи. Тому і здається, що без кохання життя нічого не варте, але це не так. Насправді в перспективі шлюбу цінується не так кохання, як здатність перебувати на одній хвилі в бажаннях, мріях і діях, за будь-яких обставин. Важливе тепло, яке ти здатен віддавати, підтримка, терпіння, відданість і все те, що притягує нас одне до одного у будь-якому віці. Це те, що залишається з нами назавжди, що робить існування щасливим. Просто за життя, за місце в ньому, потрібно боротися, якщо ти хочеш бути не спостерігачем, а переможцем чи хоча б творцем.

Відклавши один аркуш, Касьян заходився записувати план, що повинен зробити, щоб здійснити те, що так несподівано вирішив:

- Ну так чого його сидіти? Зараз же набираю Живку, - і взявся за телефон, але згадав, що вона ніби виходить заміж:

- Ну, то і що? Хіба її поцілунок не сказав мені «Так»?

3 червня 2018 - 28 січня 2019 р.

Верстка, дизайн – *Аліна Шевченко*